

RECENZE

Libuše SPÁČILOVÁ – Vladimír SPÁČIL – Václav BOK

Glosář starší němčiny k českým pramenům / Glossar des älteren Deutsch zu böhmischen Quellen

Spolupracovala Jitka Soubustová.

Olomouc, Memoria 2014, 1015 s., ISBN 978-80-85807-67-7.

Před lety jsem se zastyděl, když jsem zjistil, že existoval slovník, po němž jsem se marně sháňl. Jen opravdoví znalci vědí, že Franz Jelinek vydal roku 1911 v Heidelbergu *Mittelhochdeutsches Wörterbuch zu den deutschen Sprachdenkmälern Böhmens und der mährischen Städte Brünn, Iglau und Olmütz*. I kdybych o tom v mládí věděl, Jelinkův Slovník by se mi stejně nedostal do ruky. Tak byl kdysi v knihovnách vzácný, dnes ho ovšem lze získat v digitalizované podobě. Když se mi podařilo koupit 28. vydání Středohornoněmeckého kapesního slovníku od Matthiase Lexera (*Mittelhochdeutsches Taschewörterbuch*, Leipzig 1956), domníval jsem se, že budu mít s německými prameny snadnější život. Bylo tomu tak jen napůl, protože rozpoznat subtilní významové rozdíly bylo při mojí znalosti němčiny nad mé síly. Snahu dospět samostatně dále mně na pražské filozofické fakultě zmrazil tehdy ještě odborný asistent Emil Skála, který nás, posluchače archivního studia, zahltil odlišnostmi českých, moravských i slovenských nářečí. Když jsem ho v roce 1982 požádal o vypracování edičních pravidel pro středohornoněmecké texty bohemikálního původu, stručně mi odpověděl, že historici je mají pouze přesně transliterovat se všemi grafickými variantami.

Teprve na počátku třetího tisíciletí domácí medievisté získali tolik potřebnou pomůcku v podobě *Stručného raně novohornoněmeckého glosáře k pramenům z českých zemí* (Olomouc, Univerzita Palackého 2003). Autorsky ho zpracovaly Hildegard Boková a Libuše Spáčilová, a to za spolupráce Václava Boka, Vladimíra Spáčila a Jany Kusové. Na první pohled je nápadné a potěšující zároveň, že jde o filology a historiky z Českých Budějovic a Olomouce. Tři ze jmenovaných se podíleli i na díle, které se čerstvě objevilo na knižních pultech a jež na předchozí Glosář navazuje. Opět se tak stalo díky tříletému výzkumnému projektu podporovanému Grantovou agenturou ČR. Kéž by všechny výstupy měly takový vědecký přínos. Nechce se mi věřit, že by pro každý z obou Glosářů stačily pouhé tři roky. Celý tým jistě věnoval konečné podobě díla mnohem více času.

Do nového Glosáře byla převzata všechna předchozí heslová slova z prvního Glosáře. V mnoha případech byla lemmata rozšířena, nespočet dalších byl zařazen nově, neboť Glosář II zahrnul i historické prameny ve starší němčině do poloviny 18. století. Toto časové rozpětí je pro slovníky tohoto druhu stále ještě ojedinělé, o to více si proto rozsáhlé a náročné dílo manželů Spáčilových a Václava Boka zasluhuje ocenění, a to jak ze strany českých, tak i německých a rakouských historiků. Zaměření Glosáře II je opravdu široké, neboť zahrnuje slova z každodenního soukromého i veřejného života, dále časové údaje, míry a váhy,

výrazy politické i náboženské povahy a zčásti též slovní zásobu z oblasti práva, lékařství, přírodních věd, hornictví a techniky. Zařazena byla i přejatá slova latinského či řeckého původu, která se v uvedeném okruhu pramenů začala častěji vyskytovat od poloviny 15. století. Z tematického rozpětí excerpce plyne, že i novější Glosář je určen archivářům, muzejníkům, historikům umění, literárním vědcům, teologům, lingvistům a studentům uvedených oborů včetně germanistiky.

Po české a německé předmluvě následuje hutný, avšak velice promyšlený Úvod, opět v dvojjazyčném znění. Jeho první část o podobě hesla se vyplatí podrobně přečíst. Čtenáři to usnadní hledání v Glosáři, zejména pak v případech sjednocených ortografických variant přehlásek, psaní dlouhého a kulatého *s* (< | >, <*s*>) a odlišného psaní příbuzných slov. Druhá část s pokyny pro uživatele z větší části supluje ediční pravidla pro historiky, která se mi před více než třiceti lety nepodařilo zjistit. Pokyny se obecně týkají jevů ve všech novohoroněmeckých textech z let 1350 až 1650, a to grafických (označení vokálů i konsonant), foneticko-fonologických (vokalismus, konsonantismus) a regionálních (odlišné znaky bavorských a východostředoněmeckých dialektů). Úvod doplňuje velice užitečný přehled nejdůležitějších grafických variant, dále seznam použitých zkratk a soupis excerpovaných pramenů, jazykových slovníků, příruček a encyklopedií.

Abych jen namátkově nelistoval v Glosáři, vyhledal jsem si několik případů na zkoušku. První se týkal významového spojení *zabm und wild*, s nímž jsem zápolil při práci na knize o divých lidech v imaginaci pozdního středověku. Václav Bok, jehož jsem požádal o pomoc, laskavě prošel všemožné slovníky. Na rozdíl od mého domnění zjistil, že toto spojení ustálené není a že to platí i pro pořadí obou slov. Sám za sebe mi navrhl české kontrastní spojení „krotký i divoký“. Oba významy v Glosáři, jímž se zabýváme, nalezneme, nikoli však v jejich vzájemném spojení. Jistě tomu tak bylo pro jeho vzácnost, jiná ustálené výrazy např. *jar und tag* totiž Glosář II obsahuje. V případě adjektiva *wild, wilt* se však budeme muset rozhodnout mezi českými ekvivalenty „prudký, náhlý, nevázaný, zlostný, zlý, nebezpečný, neodůvodněný, neoprávněný, přehnaný“. Význam divoký či divý lze přitom spatřovat v kořenech slov *wilde, wildigkeit*, která jsou uvedena v těsné blízkosti. V tomto ohledu by mi ani Glosář II nepomohl a musel bych hledat poučení v pracích specialistů.

Druhá zkouška spočívala ve vyhledání dvaceti slov v zástavní listině opata a konventu premonstrátů ve Vyšším Brodě z 27. června 1469 (FRA II/23 s. 319–320), kterou jsem měl právě na stole. V osmnácti případech jsem hladce uspěl, jen u dvou slov jsem musel vynaložit trochu umu, abych vhodné významy našel. V případě slova *parillen* mne Glosář nechal na holičkách. Jelikož však ze souvislosti plynulo, že by mohlo jít o perly, vyhledal jsem heslo *perlen*, u něhož jsem našel blízkou grafickou variantu *parlym*. Málo běžné varianty slov či jejich grafické odchylky vyžadují od historika nejen jistou představivost, ale i elementární znalost nářečních rysů, v tomto případě východohoroněmeckého (bavorského). Také slovo *leben* mi působilo obtíže, protože významy „způsob života, řád, řehole“ neodpovídaly smyslu textu. O kousek výše však Glosář uvádí odkaz *lebe, m.* → *lewe*, který přivede k správnému řešení. Takže i v tomto případě Glosář neselhal a osvědčil se nejen jako neocenitelný zdroj poučení, ale i jako interaktivní výzva k malému lingvistickému hledačství. Za obojí si autoři zaslouží vřelý dík i uznání.

František Šmahel

JAN MARTÍNEK

Martiniana. Studie o latinském humanismu v českých zemích

Praha, Academia 2014, 501 s., ISBN 978-80-200-2380-3.

Publikace shromáždila články jednoho z našich největších znalců humanistického písemnictví Jana Martínka (1924–2014), dosud roztroušené převážně v *Listech filologických* a *Zprávách Jednoty klasických filologů*. Jan Martínek, v kruzích latiniků a literárních vědců velmi známý klasický filolog a neolatinista, byl mezinárodně uznávaný odborník na humanistické písemnictví v zemích Koruny české. Spolu s Josefem Hejnicem vytvořil monumentální šestisvazkové dílo *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě* (1966–1982, 2011). Spolu s manželkou Danou vydal korespondenci Bohuslava Hasištejského z Lobkovic (1969, 1980), s Helenou Businskou antologii *Renesanční poezie* (1975) a výbor z Hasištejského básní *Carmina selecta* (1996).

Martiniana umožňují zájemci nahlédnout do dílny tohoto na humanismus celoživotně zaměřeného učenice. Výrazu učenec používám v jeho případě záměrně, protože dobře vystihuje jeho klasicko-humanistickou erudici a velkou reputaci, kterou si vydobyl ve vědeckých kruzích; zároveň vystihuje i jeho v dobrém smyslu elitářskou povahu. Články jsou vybrány tak, aby poskytly jakýsi průřez Martínkovou vědeckou činností a přiblížily jeho zájmy a problémy, které ho nejvíce pálily. K těmto problémům patřil osud latiny jako vědeckého jazyka. Ačkoliv bychom v Martínkových textech předpokládali nesmlouvavý postoj, překvapuje nás realismus, se kterým čelil slábnoucím pozicím latiny. Tyto úvahy si se zájmem přečte i ten, pro koho humanistické písemnictví leží na okraji profesního zájmu.

Kniha je rozdělena do sedmi kapitol, které zahrnují 39 článků, psaných latinsky, německy a česky. Do první skupiny studií bylo zařazeno šest prací, které se zabývají periodizací, charakteristikou a žánry humanistického básnictví v českých zemích od doby poděbradské, jejímž nejvýznamnějším zástupcem byl Jan z Rabštejna (1437–1473), až po pobělohorské období, které přineslo úpadek humanismu v našich zemích. Martínek dělí humanistické písemnictví českých zemí na tři *aetates*: vladislavskou dobu (1471–1516), literaturu čtyřicátých až šedesátých let XVI. století a písemnictví, jemuž živnou půdu skýtala Karlova univerzita v rudolfinské době a v posledních letech před bitvou na Bílé Hoře.

Již v první kapitole je vidět, jak rozsáhlou erudicí disponoval vědec, který v rámci svého badatelského zaměření obsáhl, poznal a vědecké veřejnosti přiblížil stovky spisovatelů a desítky literárních útvarů – vždyť v době humanismu měla každá větší obec svého literáta, udržujícího literární styky s pražskou univerzitou a jejími představiteli. Martínkovo dělení humanistického písemnictví v českých zemích na tři *aetates* není mechanické: upozorňuje na prolínání generací a období útlumu (např. jako následku zániku Hodějovského literární školy).

V druhé kapitole najdeme sedm článků, pojednávajících o problematice předbělohorské doby a podpoře vzdělanosti. Latinský humanismus byl ve svých začátcích pěstován a podporován šlechtou (Bohuslav Hasištejský z Lobkovic) a vysokými dvorskými úředníky (Jan Šlechta ze Všehrd). V dalších dvou generacích se ke slovu dostal měšťanský stav svou významnou účastí na humanistickém písemnictví a školství. Martínek upozorňuje na

nezanedbatelnou úlohu mecenášů, na humanistické literární zvyklosti a dobové standardy školství nižšího i vyššího.

Do třetí skupiny Martínkových prací zařadili editoři tři články, věnované vztahům humanistů k národním jazykům a česko-německým vztahům. Humanisté z okruhu Karlovy univerzity měli intenzivnější styky se zahraničními Němci než se zástupci německé menšiny v českých zemích. Styky českého a německého obyvatelstva českých zemí v oblasti humanistického písemnictví zdaleka neodpovídaly intenzitě vztahů v oblasti státní správy a hospodářství. Neexistující kontakty suplovali němečtí humanisté, kteří do země přicházeli jako učitelé, kněží a studenti (Konrád Celtis). Mnoho našich studentů se zapisovalo na německá vysoká učení. Martínek zastává názor, že mezi latinským písemnictvím a písemnictvím v národních jazycích neexistovala nepřekonatelná propast, naopak poskytuje svědectví o bilingvním básnictví třetí generace humanistů. Zabývá se také postojem českých humanistů k národním jazykům. Tak např. nejvýznamnější literát prvního období Bohuslav Hasištejský (asi 1461–1510) se hlásil k německé národnosti, češtinu však označil za svou mateřštinu. V písemném styku však používal výlučně latinu a ostatní jazyky nepovažoval za jí rovné. Takto smýšlela řada humanistů, přesto však se mnozí literáti z druhé a třetí generace humanistů významně zasloužili o zvelebení národní kultury, když podporovali překládání a tvorbu v národních jazycích (Viktorín Kornel ze Všehrd, Matouš Collinus).

Čtvrtou skupinu prací J. Martínek tvoří tři studie o latinských osobních a místních jménech. Práce na Rukověti mu poskytla příležitost zblízka poznat dobovou onomastiku, která nepostrádá humorné prvky (Pardubice = pár dubů, Limusy = odvozeno od Musae). Další skupina šesti prací se zaměřuje na povahu a dochovaní latinského písemnictví. Zde zdůrazňovaná potřeba studování humanistických spisů jako celku, tedy včetně marginálií, doplňků, komentářů apod., vyplynula z praktické zkušenosti, jak ji diktovala práce na Rukověti. Šestá kapitola soustřeďuje šest článků na téma humanistických bohemik v domácích a zahraničních knihovnách a sleduje specifika jejich dochovaní. Poslední kapitola představuje čtenáři osm článků, věnovaných práci na Rukověti humanistického básnictví a studie o významu a budoucnosti bádání o latinském humanismu. Sem patří zásadní úvahy o budoucnosti latiny jako jazyka vědy a o prioritách humanistického bádání.

Na otázku, zda je užití latiny jako dorozumívacího jazyka ve vědě přežitkem, odpovídá Martínek věcně, že latina je pro vědu vhodná hned z několika příčin: badatelé a uživatelé mediivistické literatury většinou disponují důkladnou znalostí latiny. Autor získává lepší kvalifikaci pro filologickou práci, protože si uvědomuje zvláštnosti latiny a uplatní své poznatky při vlastní interpretaci jím vydávaných textů; komentáře v latině nezbavují uživatele povinnosti číst pramenný text – nejsou to překlady, vypracované za účelem četby; naopak snaha obcházet studium originálu četbou poznámek formulovaných moderním jazykem vede k povrchním závěrům. Ty jsou podle Martínekova soudu horší než žádné. Martínek rovněž pojednává o velmi diskutované otázce závaznosti klasické normy a vyslovuje se pro její zachování. Precizní, bohatá a jasná klasická latina se podle něj více než dobře hodí pro vědecké komentáře moderní doby. Kniha je opatřena vyčerpávající bibliografií Martínkových prací, seznamem zkratk, jmenným a věcným rejstříkem.

Lenka Blechová

**Odkaz „Učitele národů“: Ohlédnutí za třemi svazky edice
Dílo Jana Amose Komenského**

Opera omnia, 15/IV. Eruditionis scholasticae

(vědecká redaktorka Dana Martínková)

Praha, Academia 2011, 542 s., ISBN 978-80-200-2042-0.

Opera omnia, 9/II

(ed. Martin Steiner et al.)

Praha, Academia 2013, 441 s., ISBN 978-80-200-2244-8.

Opera omnia, 19/I. De rerum humanarum emendatione consultatio catholica

(ed. Martin Steiner et al.)

Praha, Academia 2014, 377 s., ISBN 978-80-200-2448-0.

Klišé o „běhu na dlouhou trať“ v případě nejrozsáhlejší české edice, zahrnující kompletní literární tvorbu jednoho autora, je v tomto případě oprávněné. Jedná se totiž o ediční počin mimořádné závažnosti a náročnosti, a to i v evropském kontextu literárních odkazů raně novověkých myslitelů a spisovatelů. Řada *Johannis Amos Comenii Opera omnia – Dílo Jana Amose Komenského* byla zahájena již roku 1969 (v předvečer třístého jubilea autorova narození) prvním dílem s pořadovým číslem 1, ve kterém byly vydány s bohatými edičními poznámkami Komenského menší latinské i české spisy, převážně z mladistvého období. V předmluvě k celé začínající edici nastínili tehdejší vědecktí redaktori Antonín Škarka a Jaromír Bělič její rozvržení do pětadvaceti knih, aniž blíže odlišili do sebe pojem „díl“ a „svazek“. Od té doby vyšlo do roku 2014 čtrnáct dílů, ovšem celkem v osmnácti svazcích. Navzdory dlouhým prodlevám mezi jednotlivými vydáními se jedná o zásluhný čin nakladatelství Academia i o úctyhodný výkon české komeniologie s výrazným zahraničním ohlaselem. Na edici vycházející, byť s přestávkami, již pětadvaceti let se mezitím vystřídaly téměř tři badatelské generace komeniologů, od již zesnulých koryfeů české komeniologie, historiografie, literární vědy, filologie, pedagogiky, teologie i filozofie formátu Polišínského, Běliče, Škarky, Kopeckého, Brambory, Červenky, Kyráška, Molnára, Řičana, Otáhalové-Popelové či Julie Novákové směrem ke generaci dnešních šedesátníků, doplňované v ediční práci badateli a redaktory mladších ročníků. Tato generace se snad dočká završení celé této monumentální edice – na vydání ovšem čeká jedenáct dílů. Souhrnný počet svazků bude však určitě vyšší. Ale i tak při skromném odhadu může dojít k dokončení edice za dvacet až třicet let. Do současnosti se na edici postupně vystřídalo přes sedm desítek, vesměs výrazných a kvalifikovaných osobností, vědeckých a textových redaktorů, vlastních editorů či autorů obsáhlých komentářů a poznámek (zveřejňovaných latinsky i česky).

Frekvence jednotlivých vydání, respektive dlouhé ediční pauzy, odrážejí nejen badatelskou a ediční náročnost spojenou s mnohvrstevnatými Komenského texty, ale též politické klima i potíže finanční. Ještě za počínající normalizace (která upozadila některé vůdčí editorské osobnosti) se paradoxně podařilo využít jubilejní rok 1970. Roli tu zprvu hrála

i jistá blahověle režimu, využívající edici Komenského odkazu jako reprezentační vizitku směrem k zahraničí. V sedmdesátých letech tak vyšlo osm svazků, v osmdesátých letech již jen čtyři. Od revoluce vyšly už jen dva svazky! (Oba roku 1992, 15/III a 23 s edicí pozdních Komenského zápisů *Clamores Eliae* vydaných a komentovaných Julií Novákovou.) Pokračování se edice dočkala až v roce 2011 zde recenzovaným čtvrtým svazkem patnáctého dílu.

Tento svazek s označením 15/IV obsahuje díla *Eruditionis scholasticae pars I, Vestibulum* (Školního vzdělávání část první, Předsiň), a *Eruditionis scholasticae pars II, Janua* (Školního vzdělávání část druhá, Dvěře). Navazuje tak po téměř dvaceti letech na řadu tří předchozích svazků 15/I–III (vydaných 1986, 1989 a 1992), zaměřených na spisy pedagogické a didaktické s pansofickým akcentem. Na zpracování edice se podílel osmičlenný tým (Jiří Beneš, Hana Bouzková, Tomáš Havelka, Karel Hubka, Veronika Krubnerová, Marie Kyrálová, Stanislav Sousedík, Martin Steiner). Redaktorkou komentářů byla Markéta Klosová a redakci svazku zaštil Martin Steiner, který se jako zkušený editor podílel na vydání již osmého svazku Díla (od roku 1974!). Jedná se o řadu učebnic pro rákócziovskou trojtřídní latinskou školu, vycházející z Komenského koncepce paralelismu slov a věcí. Proto učebnice měly kromě jazykových znalostí poskytnout žákům i věcné poznání, tj. základní poznatky o přírodě, člověku a společnosti. Jednotlivé díly knihy, vytištěné poprvé 1652 v Blatném Potoce (Sárospatak), byly o pět let později zahrnuty i do amsterodamského souboru *Opera didactica omnia*. Vydávány byly i samostatně.

První část s celým podtitulem *Vestibulum rerum et linguarum fundamenta exhibens* (Předsiň ukazující základy věcí a jazyků) je vlastně třetí Komenského variantou Vestibula (předchozí verze pocházely z let 1632 a 1649). Kniha byla věnována vedoucímu učiteli první potocké třídy Štěpánu Tolnaiovi. Úvod poskytuje metodický návod a informaci o osnovách. Základní učební text s deseti kapitolami a 500 krátkými větami je ještě doplněn základní mluvnici „*Rudimenta grammaticae*“ a doprovodným slovníkem „*Repertorium vestibulare*“. Tato verze Předsiňe vyšla samostatně ještě čtyřikrát: roku 1657 v Levoči (latinsko-maďarské vydání), roku 1658 v Amsterdamu (latinsko-holandsky) a znovu v Blatném Potoce 1661 a 1662.

Základem učebnice pro druhou latinskou třídu, věnované jejímu učiteli Pavlu Kapossimu, je třetí Komenského verze *Januy* (první 1631, druhá 1649). Obsah a zaměření vystihuje celý podtitul *Janua rerum et linguarum structuram externam exhibens* (Dvěře ukazující vnější strukturu věcí a jazyků). Januálnímu textu předchází etymologický slovník „*Sylva linguae latinae sive Lexicon januale*“ (Les jazyka latinského aneb januální slovník) a mluvnický výklad „*Grammatica janualis*“, upravená do formy otázek a odpovědí. Další vydání byla vytištěna 1658 a 1679 v Schaffhausenu, 1656 ve Frankfurtu, 1657 v Gdaňsku, 1661 v Curychu, 1662 v Londýně a 1666 v Amsterdamu.

V roce 2013 byl druhým svazkem završen devátý díl obsahující Komenského historické spisy. Jeho první svazek (9/I, 1989) zahrnoval *Historii o těžkých protiventstvích* a její latinskou verzi *Historia persecutionum* a podobně i druhý svazek předkládá dvojazyčnou edici, *Historia Lasitii* a *Historie Lasitského*,¹ doplněnou ještě o spisy *Lesnae excidium* (Zkáza

1 Tvar LASITSKÝ používal Komenský (dobově se uvádí i tvar Lasytski, Lasitski, Lasytský, Lasitius), v komeniologické literatuře se běžně uvádí tvar jména Lasický.

Lešna) a *Carolo Gustavo votiva acclamatio* (Děkovné provolání Karlu Gustavovi). Redaktorskou práci příkladně odvedli Martin Steiner a Tomáš Havelka, redaktorem zasvěcených komentářů byl Vladimír Urbánek, znalec ideologického kontextu Komenského díla. Na úspěšné práci desetičlenného vydavatelského týmu se podíleli kromě svrchu jmenovaných i Marta Bečková, Jiří Beneš, Jiří Just, Marie Kyralová, Věra Petráčková, Lenka Řezníková a Stanislav Sousedík. I když se v případě Lasického dějin nejedná vlastně o autorský text, je podíl Jana Amose na vydání, překladu a úpravách natolik výrazný, že se řadí do Komenského bibliografie. Celý titul latinské verze zní *Johannis Lasitii Nobilis Polonii Historiae de origine et rebus gestis Fratrum Bohemicorum liber octavus* (Osmá kniha Dějin o původu a činech bratří českých od polského šlechtice Jana Lasického). K prvnímu vydání došlo 1649 patrně v Lešně, druhé upravené amsterodamské vydání je datováno 1662.

Lasického rukopis, napsaný již koncem 16. století a poslaný Karlu staršímu ze Žerotína, našel Komenský roku 1628 v žerotínské knihovně ve Vratislavi. Jeho opožděným vydáním chtěl Komenský jako senior Jednoty bratrské ukázat mladším členům církve i zahraničním příznivcům v pochmurné atmosféře zklamání z vestfálského míru tradiční českobratrské přednosti – spravedlivý řád a mravnou zbožnost. Lasický, který zkoumal na svých cestách po Evropě všechna protestantská vyznání, dospěl k závěru, že nejlepší evangelickou církví je právě jednota českých bratří, a proto vylíčil jejich historii, organizaci a způsob života. Pro Komenského byl nejdůležitější osmý díl, líčící a chválící bratrské mravy a obyčeje. Vydání začíná latinskou předmlouvou, datovanou 21. srpna 1649, a zahrnuje kromě třiatřiceti kapitol VIII. knihy ještě stručný náčrt sedmi knih, popisující dějiny jednoty od jejího vzniku až do konce 16. století. Dvacet šest z těchto knih bylo vydavatelem vybráno a upraveno tak, aby ukázalo evropské kontakty jednoty a ocenění, kterého se jí dostalo ze strany předních německých a švýcarských teologů. Závěrem vydavatel připomenul, že jednota se v pronásledování zrodila a rozkvetla, a neměla by proto zaniknout ani nyní. Svými zkušenostmi a odkazem může přispět k nápravě a sjednocení všech evangeliků.

Krátce po vydání latinského originálu byl zřejmě rovněž v Lešně vytištěn i český Komenského překlad nazvaný *K navracení se na první opuštěnou lásku Jednoty bratrské rozptýleným jejím z Čech a Moravy ostatkům jménem božím učiněné napomenutí*. Česká verze je uvedena Komenského předmlouvou *Pozdravení věrným ostatkům věrných Čechů z Jednoty bratrské*, datovanou 23. října 1649. V ní autor zdůrazňuje, že na svém krutém osudu se jeho souvěrci spolupodíleli sami tím, že znenáhla opustili původní cestu lásky. Proto vydáním této neprávem opomíjené knihy chce Komenský ukázat vzorný příklad předků, povzbudit rozptýlené vyhnance v Polsku, Uhrách i Prusku a mladším ukázat význam kázně a mravů a odpadlíky usvědčit z hanebné nevěry. Pak následuje vlastní překlad označený jako *Pana Jana Lasitského, šlechtice polského, Historie o původu a činech Bratří českých kniha osmá, jenž jest o obyčejích a řádích, kterýchž mezi sebou užívají*. Závěrem je ještě připojena Komenského výzva *Napomenutí*. Česká verze Lasického vyšla ještě roku 1765 v Halle a samotné závěrečné *Napomenutí*, zvané též *Zavírka*, bylo vydáno v Berlíně roku 1748.

Spisek *Lesnae excidium* byl vydán krátce po zkáze Lešna ještě téhož roku 1656, a to dvakrát – jednou sine loco a podruhé v Leidenu. Historicky zaměřené dílko o okolnostech lešenské tragédie vzniklo v konečné redakci zřejmě v létě 1656 za Komenského pobytu v Ham-

burku, protože již v srpnu téhož roku obdržel jeden výtisk Komenského věrný přítel Samuel Hartlib v Anglii. Narychlo sepsaná knížka (v lešensském, bratrském archivu v Poznani zachovány dvě rukopisné verze) měla získat mezinárodní podporu pro bratrské uprchlíky, zároveň však obhájit Komenského politiku, označovanou katolíky i německými evangelíky za příčinu vypálení Lešna. Autor začíná historií rodu Leszczyńských, údajně spřízněných s moravskými Pernštejnými. Polští potomci Petra z Pernštejna pojmenovali prý své nové sídlo podle lískoví „leszczyna“ a zde založil v polovině 16. století stoupenec reformace Rafael IV. Leszczyński město Lešno, kam se postupně soustředili hlavně náboženští uprchlíci z Čech, Moravy a Slezska. Češi se zasloužili o rozvoj města a okolí a těšili se přízni i dalších leszczyńských vládařů, Rafaela V. a Bohuslava, přestože ten přestoupil roku 1642 ke katolictví. Až švédsko-polská válka poskytla záminku ke zničení prosperujícího protestantského centra. Hlavní vinu nesli ale fanatičtí mniši, popuzující nevědomý lid i katolickou polskou šlechtu k nenávisti vůči cizincům a jinověrcům. Dokonce sami nepřátelé jednoty prý později uznali pošestilost svého činu, neboť zničením zámožného města poškodili vlastní zemi.²

Krátký spisek *Carolo Gustavo votiva acclamatio* byl sice znám z Komenského korespondence Hartlibovi, ale objevil jej až roku 1986 Jiří Beneš v Centrální knihovně v Curychu. Beneš také tento anonymní tisk z roku 1986 o tři roky později v Praze vydal s doprovodnou studií, dokazující Komenského autorství, roku 2006 pořídil i český překlad a nyní připravil kritickou edici latinského originálu. Pojednání, reagující aktuálně na dobytí dnešního jižního Švédska a mající jasnou příbuznost se známým Komenského spisem *Panegyricus Carolo Gustavo* patří mezi tzv. knížecí zrcadla. Dílko s dlouhým názvem *Serenissimo Svecorum regi Carolo Gustavo, post novum feliciter confectum bellum junctumque novo foedere totum Septentrionem, votiva acclamatio* (Nejjasnějšímu králi Švédů Karlu Gustavovi, po šťastném ukončení poslední války spojením celého Severu novou smlouvou, děkovně provolání) není jen oslavou Komenského oblíbeného panovníka, ale hlavně soubojem rad jak přispět ke smíření severských protestantských velmocí, vítězného Švédska a poraženého Dánska.

Následně po devátém dílu vydala Academia roku 2014 konečně i dlouho připravovaný první svazek devatenáctého dílu, který bude celý věnován kritické edici hlavního Komenského reformního, byť nedokončeného díla *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica* (Obecná porada o nápravě věcí lidských). Toto nedokončené Komenského „opus magnum“, považované (kromě dvou úvodních dílů) dlouho za ztracené, bylo objeveno v rukopise až ve třicátých letech minulého století v Halle. K vydání latinského originálu došlo teprve roku 1966 v Praze a tamtéž byl vydán i roku 1992 překlad do češtiny. Redakce svazku 19/I opět pod vedením Martina Steinera a za spolupráce Vojtěcha Balíka, Dagmar Čapkové, Markéty Klosové, Věry Schifferové a Lucie Storchové sem zařadila úvodní díly Konzultace. Předmluvu „Europae lumina“ (Světlu Evropy) pak následují „Panegiersia“ (Univerzální probouzení) a „Panaugia“ (Univerzální osvícování). Uživatel edice ocení přehledný Úvod k Obecné poradě z pera Vojtěcha Balíka a Věry Schifferové.

2 Ve spise *Lesnae excidium* je vyjádřen Komenského názor na okolnosti vypálení Lešna. Jedná se o svého druhu jeho apologii, ale racionálně podloženou, protože Češi v Lešně byli již dlouho katolickým radikálům trnem v oku jako „hnízdlo kacířů“.

Edice začíná známou a hojně citovanou předmlouvou *Europae lumina* (Světélům Evropy), vyzývající evropské učence, teology a politiky k společným poradám o všeobecné nápravě. V edici Dílo prezentované první dva díly byly společně s předmlouvou jedinými částmi Konzultace vydanými za Komenského života, a to anonymně asi roku 1657 nejspíše v Amsterdamu (edice nemá impressum). V *Panegersii* autor definuje „lidské věci“, předmět svého snažení, jako vztahy k věcem, sobě samému a Bohu. Tuto vztahovou trojici podle Komenského představují *eruditio*, *politia*, *religio*, které dále chápe jako filozofii, politiku a náboženství. Současný stav lidských věcí je špatný a nápravy nelze dosáhnout bez zapojení všech lidí. Komenského víra v schopnosti lidského pokolení se projevuje ve výchovatelském zaměření *Probouzení*. Lidi je proto třeba probudit z nevědomosti a vysvětlit jim, že jde o jejich dobro.

Následná *Panaugia* obsahuje metodologii *Porady*. K nápravě má vést všeobecné světlo poznání, zdůrazněna je též činnorodá aktivita směřující k dobru ve prospěch všech. Opakuje se tu Komenského známý názor, že jen vlastní činností, praxí, se sami rozvíjíme a zdokonalujeme (*fabricando fabricamur*). Je třeba přitom správně postihnout vztah celku a části, obecného a zvláštního, neboť základní příčinou sporů je neznalost vzájemných souvislostí.

Závěrem recenze je nutno zdůraznit tradičně vysokou úroveň kritické edice. Vždyt tři recenzované (zatím) poslední svazky (9/II, 15/IV, 19/I) prezentují na 1358 stránkách deset Komenského děl! Samozřejmě je v textu vyznačena i původní paginace. Každé vydané dílo je opatřeno důkladným rozsáhlým poznámkovým aparátem a komentářem (u latinských spisů latinsky, u českých česky), řazeným vždy za editovaným textem. O okolnostech jejich vzniku a o zařazení do kontextu Komenského díla informují doprovodné latinské studie (*Isagoge*) a jejich shrnutí v češtině a angličtině. Vědeckou hodnotu díla podtrhují bibliografické přehledy i jmenné rejstříky. Výstižně a vyváženě byly voleny obrazové přílohy s reprodukcemi vzácných tisků a použitých rukopisů. Edice Dílo J. A. Komenského coby vlnková loď české komeniologie si zaslouží respekt, a to nejen k velké osobnosti autora, „Moravana rodem, jazykem Čecha“, ale i k mravenčí a dlouhodobé práci vydavatelského a redaktorského týmu, který zvládl úspěšně i generační badatelskou výměnu.

Jan Kumpera

Rosemary SWEET

Cities and the Grand Tour. The British in Italy, c.1690–1820

Cambridge – New York, Cambridge University Press 2012, 342 s., 978-1-107-02050-4.

Benátky, Řím, Florencie a Neapol asociují Itálii člověku 21. století stejným způsobem, jakým se vybavovala lidem ve stoletích raného novověku. Apeninský poloostrov jako jedna z oblastí v Evropě, která má tradici městské kultury delší než dvě a půl tisíciletí a patřila vždy k neurbanizovanějším regionům kontinentu, byl a je v podvědomí lidí spojován na prvním místě s významnými městy. Většina příchozích sice musela cestou do Itálie překonat masivní Alp, překročit široký Pád a čelit útrapám cesty daným přírodními podmínkami (negativ-

ní zkušenosti byly po staletí verbalizovány v souvislosti s volnou krajinou výrazně častěji než obdiv bizarních přírodních scénérií nebo alespoň potěšení z do té doby nespátrných a neochutnaných druhů ovoce). Přesto se zápisky v cestovních denících, cestopisy a dopisy rodině či přátelům váží v drtivé většině k tomu, co cestovatelé viděli a zažili ve městech.

Cestování většiny společnosti bylo až do přelomu 18. a 19. století putováním od města k městu. Vybrala-li si tedy Rosemary Sweet čtyři města, aby studovala proměnu jejich vidění v očích Britů v „dlouhém 18. století“ (1690-1820), předkládá čtenáři de facto obraz Itálie: Každé zvolené město je přitom samo o sobě unikátním pojmem z kulturních dějin, ale přesto reprezentuje určitý typ, pro nějž můžeme na Apeninském poloostrově najít další příklady (s výjimkou Říma samozřejmě).

Rosemary Sweet coby renomovaná badatelka v oboru urbánních dějin¹ má hluboké znalosti proměn britské společnosti 18. a 19. století, jejího zájmu o vlastní dějiny² a jejich využívání pro budování národní identity, etablování vzdělanostních standardů vyšších společenských vrstev v Británii i (a to je v rámci jejího výzkumu nové) vzniku anglického turismu. Aktuálně se autorka – spolu s Gerritem Verhoevenem z významného nizozemského badatelského centra zabývajícího se dějinami cestování – věnuje prověřování tradičního teritoriálního vymezení *grand tour*.³ S tímto zázemím a navíc s kvalitní znalostí italských dějin a historie i topografie jednotlivých zkoumaných měst (čtenáře nesmí odradit drobné chyby v italštině, zejména v rejstříku) Sweet formulovala své otázky odlišným způsobem než dosavadní badatelé studující dějiny cestování.

Cílem knihy tedy není shromáždění informací o jednotlivých cestovatelích, soupis cestovních zpráv, vyhodnocení proměn cestovní literatury jako žánru, poznání průběhu či itinerářů cest, eventuálně jejich proměn, ani přehled britských návštěvníků velkých italských měst či dějiny anglo-italských vztahů. I když autorka nashromáždila tolik materiálu, že by jistě bylo možné pracovat na zodpovězení těchto otázek či vytvořit kvalitní antologii, jde jí o něco víc: Charakteristiky cestopisů, deníků i souborů korespondence, na nichž autorka staví své závěry, jsou „pouze“ nenásilnou formou včleněny do textu. (Pohled do seznamu pramenů a literatury ukazuje, že autorka nastudovala přes dvě stě titulů dobové cestovní literatury a desítky v rukopise zachovaných cestovních deníků a korespondence z archivů a knihoven na celých Britských ostrovech.) Rosemary Sweet tedy nahlíží cestování z jiného úhlu pohledu: v nejobecnější rovině by kniha měla být příspěvkem k pochopení toho, jak byla pojímána městská společnost/lidé města (*urban society*) v 18. století. Autorka zkoumá, jaký obraz sebe sama město cestovatelům nabízelo (jak bylo město a jeho dějiny popisovány „domácími“ ve spisech nejrůznějších žánrů, ne nutně cestovatelských)

1 Z monografií *The English Town 1680-1840. Government, Society and Culture*, Longman 1999; *The Writing of Urban Histories in Eighteenth Century England*, Oxford 1997. R. Sweet je také redaktorkou časopisu *Urban History*.

2 R. SWEET, *Antiquaries: the Discovery of the Past in Eighteenth-Century Britain*, Hambledon 2004.

3 Na základě jednání v sekci *Beyond the Grand Tour: Metropolises of the North in Early Modern Travel Culture* na XII. konferenci European Association for Urban History, v Lisabonu 3.–6. 9. 2014 je pod její redakcí v nakladatelství Ashgate připravována stejnojmenná kolektivní monografie.

a jak (zda vůbec) tuto sebe prezentaci příchozí Britové reflektovali, přijímali nebo se vůči ní vymezovali (opět je nutné vycházet z dochovaných textů). Podstatným tématem na střetu britské a italské kultury je pohled na středověk, gotickou architekturu a umění. Ty se stávaly během 18. století součástí britské národní identity. Autorka se v poslední kapitole táže, jak se toto projevilo na vnímání italských měst.

Cestování v 18. století je v britské, ale také italské historiografii (Cesare De Seta) spjato na prvním místě s fenoménem *grand tour*. Ten je v jejich pojetí chápán velmi široce jako cesta za poznáním, která se týká podstatné části společnosti (mladíků uzavírajících své vzdělání, zralých mužů, profesionálních spisovatelů a také žen či celých rodin). Středoevropskými historiky v posledních desetiletích intenzivně studovaná *Kavalierstour* (cesta, která primárně kultivovala chování a uzavírala vzdělání mladého šlechtice, pro níž se *grand tour* jako synonymum v řadě jazyků běžně užívá) je v tomto pojetí pre-historií či první etapou popsaného širšího fenoménu. Ten v polovině 17. století nezanikl, pouze se proměnil – zasahoval širší společenské vrstvy apod.

Rosemary Sweet spatřuje mezník ohraničující *grand tour* na rozdíl od některých autorů nikoli s nástupem Francouzské revoluce a následnými Napoleonskými válkami (ty samy o sobě jako ani předcházející válečné konflikty cestování zcela neblokovaly), ale až ve dvacátých letech 19. století. Lidé, kteří cestovali ve druhé polovině 18. a na počátku 19. století si všímali jiných věcí, než jejich předchůdci ve století 17. Teprve na počátku 19. století se však podle autorky dostatečně projevily všechny vlivy působící na proměnu cestování a vidění navštívených zemí – včetně nazírání na Itálii jako na nejdůležitější metu *grand tour* – a novým fenoménem se stalo cestování pro zábavu a odpočinek. Šlo zejména o následující procesy: „Kodifikovaná“ skupina témat, kvůli nimž se do Itálie jezdilo (a která byla doporučována v průvodcích a o nichž se psalo v denících či cestopisech), nazývaná *classical nostalgia*, se začala rozpadat. Došlo k tomu nejen v důsledku proměny italské i britské společnosti, ale také pod vlivem nejprve osvícenských myšlenek (důraz na praktický význam, zlevnění a racionalizaci cesty, vědecké zájmy) a později romantismu, kdy se prosadilo nové pojetí *cesty* (vliv děl jako byla *Childe Haroldova pouť*). Proměnil se itinerář, v němž hrály větší roli méně urbanizované oblasti jižní Itálie či Alpy. Úsilí podívat se na „povinná místa“ bylo doplněno (či vystřídáno) snahou najít něco zvláštního, osobitého. V cestovních zápiscích dostávaly místo emoce, první dojmy apod. Zrodil se fenomén *Italia romantica*.

Jak už bylo naznačeno, zkoumání fenoménu *grand tour* není jediným ani hlavním cílem recenzované knihy. (Vývoj a proměny *grand tour* sledoval naposledy z britských historiků například Edward Chaney či se zaměřením přímo na Itálii Jeremy Black.)⁴ Rosemary Sweet ukazuje, že cesta za poznáním na kontinent byla již na konci 17. století nutnou součástí vzdělání příslušníků britské vyšší společnosti, ale empirická cestovatelská zkušenost zejména s Itálií se rychle stávala běžnou i pro střední vrstvy společnosti a také pro ženy

4 Edward CHANEY, *The Evolution of the Grand Tour*, 2. doplněné vyd., London 2000; Jeremy BLACK, *Italy and the Grand Tour*, New Haven – London 2003. Další literaturu nejnověji přehledně shrnují studie cit. v pozn. 1 na s. 1 recenzované knihy.

(otázce genderu a cestování je věnována první kapitola). Jejich zápisky se dochovaly ve větším počtu od sedmdesátých let 18. století. Narůstal tedy počet zájemců o cestovatelskou literaturu ve smyslu praktické opory na cestě.

Cestovní příručky představovaly jakýsi most mezi oběma dosti odlišnými kulturami. Nabízely se jak italské, resp. od italských autorů napsané texty, překládané brzy do angličtiny, tak narůstající produkce domácích autorů. Početně ale rostlo i publikum, které sice neopustilo Britské ostrovy, ale s rostoucím povědomím o zemích evropského jihu ve společnosti se stalo lačným cestopisné literatury – literárně ztvárněných zápisek z cest. Kolem roku 1700 byla Itálie považována za nejvyspělejší zemi na světě. Prvotní motivací pro cestovatele bylo vidět ta místa, o nichž se učil (o nichž již četl). Autorka ukazuje, že do konce 18. století byla Itálie vnímána hlavně skrze klasickou literaturu, která byla základem vzdělání. Od konce století byla představa o Itálii založena již na moderních cestopisech vytvořených bezprostředně předcházejícími generacemi cestovatelů.

Zejména korespondence a soukromé deníkové zápisky umožňují sledovat narůstající míru britské kritičnosti vůči italské společnosti, emancipaci a růst sebevědomí britských návštěvníků. Británie prožívala ve sledovaném období všestranný rozvoj. Jedním z důsledků hospodářského rozmachu byl nárůst počtu obyvatel měst, kde vznikala početná střední třída. V roce 1820 byla Británie politickou a hlavně hospodářskou velmocí s největšími městy Evropy, vlivným nositelem pokroku. Ve stejné době roztržštěná Itálie stále více upadala ve všech ohledech. Britským návštěvníkům tak, jak ukazuje R. Sweet, přestával vyhovovat „antikvářský“ přístup k prezentování měst i jejich pamětihodností, kdy *ciceroni* a antikváři popisovali především antické dějiny a soustřeďovali se na technické detaily jednotlivých objektů a zařízení, na kuriozity, kterými chtěli ohromit cizince. Naplňovali tak očekávání spojená s poznáním města jen stále menší a menší, konzervativní části cestovatelů.

Britští autoři cestovních příruček a průvodců samozřejmě opouštěli ustálené vzorce dříve než italská a reagovali na proměnu čtenářského zájmu. Na přelomu 18. a 19. století existovaly již spolehlivé anglické průvodce doplněné mapou. Cizinec tak mohl být na místních průvodcích nezávislý, neboť získal ucelené informace a dokázal se – také díky významné inovaci, kterou bylo pojmenování ulic ve městě (označení cedulemi) a číslování domů – sám snadno orientovat. S tím, jak začali cestovat „dospělí“, vzdělaní lidé s vlastní životní zkušeností nejen z nejvyšších společenských vrstev, stoupal zájem o současnost, o to, jak lidé žijí. Fyzická podoba města byla nazírána jako odraz historického vývoje. R. Sweet proměněný zájem většinového britského cestovatele ilustruje citátem ze zápisů lékaře Samuela Sharpa z roku 1766: „I never trouble you with description of churches and palaces, but, rather, with the customs and manners of the people I visit.“⁵

Dámy projevovaly zájem o každodenní život současnosti (jejich cestovní zápisky jsou plně postřehů o pohodlí či nepohodlí bytů, hygieně, čistotě a pořádku ve městech, kde italská města nevycházela ze srovnání s britskými zpravidla dobře) i minulosti (to

5 „Nedovolím si vás obtěžovat popisy kostelů a paláců, radši se zaměřím na zvyky a obyčje lidí, s nimiž jsem se setkal.“

umožňovala zejména návštěva od poslední třetiny 18. století nesmírně populárních Pompejí a Ercolana).

Autorka shrnuje, že Britové se s postupujícím 18. stoletím stále více viděli jako moderní, zatímco Itálie byla asociována s minulostí, z níž žila. Městské prostředí poskytovalo v této době nejnvhodnější pole pro srovnání. Obecně dospěli britští návštěvníci Itálie – kteří sami byli „lidmi města“ s povědomím o jeho historickém významu – během 18. století k nazírání na město už ne jako na soustavu pamětihodností (*cabinet of curiosities*), ale jako na živý organismus (*organic entity*). Hodnotili vysoko Florencii, kde oceňovali proto-průmyslovou prosperitu města a její odraz ve výstavnosti budov, v bohatství uměleckých děl a také v péči o veřejný pořádek a modernizaci. Špinavé a k modernímu způsobu života se nehodící Benátky byly považovány za pouhý odlesk někdejší slávy a Řím už v té době rozhodně nebyl – nejen protestantskými Brity – vnímán jako vůdčí politická síla a dokonce už ani jako kulturní vzor. „Objevení středověku“, vyzdvihování zejména gotické architektury a inkorporování tohoto dějinného období do budované britské národní identity, kterému je věnována poslední kapitola knihy, je pro autorku jedním z důkazů správnosti vytýčení horního časového mezníku na počátku 19. století, kterým vymezuje fenomén *grand tour*.

Mohly zde být popsány jen některé autorčiny závěry. Více než vhodná k detailnímu prostudování je zejména geneze cestovatelských názorů, ukázaná na příkladu zvolených měst ve druhé až páté kapitole, které tvoří jádro knihy. I když britská literatura o cestách do Itálie a o *grand tour* je velmi bohatá, vztah Britů k Itálii je v mnohém jedinečný a na další oblasti Evropy obtížně přenositelný. Přesto je kniha mimořádně inspirativní pro všechny, kteří studují dějiny cestování i dějiny měst – nejen zvolenou perspektivou, ale také mnoha obecnými postřehy. Neméně inspirativní je i obrazový doprovod textu, sestávající z listů alb vedut z přelomu 18. a 19. století zobrazujících jednotlivá města. Pro další, zejména srovnávací výzkumy chybí snad jen formou kartodiagramu či grafu zpracované studované cesty. Ale připomeneme-li si úhel pohledu, jímž autorka nazírá studovanou problematiku, nenechávalo by zařazení takového aparátu tak dobře vyniknout její ojedinělý přístup k tématu.

Eva Chodějovská

Jaroslav ČECHURA

Sex v době temna. Sexuální život na českém jihu v prvním století Schwarzenberků (1660–1770)

Rybka Publishers, Praha 2015, 654 s., ISBN 978-80-87950-14-2.

Obyvatelé raně novověkého jihočeského venkova se zejména v posledních desetiletích těší zvýšenému zájmu badatelů. Ačkoli své historiografické životy prožívají ve stínu slavných vrchností, rozhodně nelze tvrdit, že by se jednalo o opomíjenou vrstvu obyvatelstva. Publikace Jaroslava Čechury se navzdory poněkud košilatému názvu prezentuje jako seriózní, analytický příspěvek k dějinám každodennosti jihočeského venkova raného novověku.

Na jižní Čechy se přitom pozornost badatelů, zkoumajících podobné otázky jako recenzovaná kniha, zaměřila již několikrát.¹

Problematika sexuálního chování jako historiografického tématu má dnes již poměrně dlouhou tradici, která našla ohlas i v českém prostředí. Mezi pracemi, které, mimo jiné i díky překladu do češtiny, patrně nejvíce ovlivnily domácí badatele, je třeba zmínit diskurzivně zaměřené Foucaultovy *Dějiny sexuality*² a ve vztahu k dějinám raného novověku van Dülmenovu práci o bezectných lidech.³ Od nich se odvíjí v podstatě dva metodologické proudy úvah o vnímání a prožívání sexuality v minulosti. První, spojený s diskurzivními analýzami a konceptem genderu, se zaměřuje z velké části na studium vnímání těla, maskulinity a především feminity.⁴ Druhý, inspirovaný historickou antropologií, směřuje ke zkoumání postojů individua, což ovšem v případě nižších vrstev obyvatelstva nutně komplikuje faktický nedostatek dokumentů osobní povahy. Osvědčenou pramennou základnou se proto stávají výslechové protokoly, které nechávají promluvit jinak mlčící venkovany.

Touto cestou se vydal i Jaroslav Čechura, který se zaměřil na sexuální delikty řešené na schwarzenberském panství Třeboň v průběhu let 1660–1770. Uprostřed daného období vysledoval dva vnitřní mezníky 1720 a 1735, mezi nimiž mělo dojít k největšímu nárůstu využitelných výslechových protokolů. Konkrétní počty studovaných případů však uvádí velmi vágně („na dvacet tisíc dokumentů“ zmiňovaných v anotaci nemá ve vlastním textu knihy oporu), stejně jako případná kritéria, na jejichž základě případy třídil a zařazoval do svého výzkumu. Otázka, jak časté či obvyklé bylo projednávání sexuálních deliktů v rámci panství, o jehož lidnatosti jsou poměrně přesné informace, přitom není bez zajímavosti. Vývoj počtu dochovaných protokolů navíc jasně odráží proměny zájmu vrchnosti o řešení těchto poklesků. Čechura sice konstatuje, že nárůst počtu vyšetřovaných případů před rokem 1730 dokonce vedl k zjednodušení a formalizaci příslušných protokolů, ovšem po

1 Pavel HIML, *Mýšlení venkovských poddaných v rané novověké jižních Čechách pohledem trestně právních pramenů*, in: Václav Bůžek (ed.), *Příspěvky ke každodenní kultuře novověku*, České Budějovice 1995 (= *Opera historica* 4), s. 153–194; Pavel MATLAS, *Shovívavá vrchnost a neukáznění poddaní. Hranice trestní disciplinace poddaného obyvatelstva na panství Hluboká nad Vltavou v 17.–18. století*, Praha 2011; Jaroslav DIBELKA, *Obrané strategie mužů a žen obviněných ze smilstva a cizoložství. Panství Třeboň na přelomu 17. a 18. století*, České Budějovice 2012.

2 Michel FOUCAULT, *Dějiny sexuality I–III*, Praha 1999–2003.

3 Richard van DÜLMEN, *Bezectní lidé. O katech, děvkách a mlynářích*, Praha 2003.

4 Z novější doby je třeba zmínit ediční počín Jany RATAJOVÉ – Lucie STORCHOVÉ (edd.), *Žena není příšera, ale nejmilejší stvoření Boží. Diskurzy manželství v české literatuře raného novověku*. Praha 2009; TYTÉŽ, *Děti roditi jest božské ovotce. Gender a tělo v českojazyčné babické literatuře raného novověku*, Praha 2013. Dále v českém kontextu průkopnické práce Daniela TINKOVÁ, *Tělo, věda, stát. Zrození porodnice v osvícenské Evropě*, Praha 2010; Jiří HUTEČKA – Jitka KOHOUTOVÁ – Radmila PAVLÍČKOVÁ – Radmila ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti. Metody, koncepty, perspektivy*, Praha 2013; Pavel HIML – Jan SEIDL – Franz SCHINDLER (edd.), *Milují tvory svého pohlaví. Homosexualita v dějinách a společnosti*, Praha 2013.

příčině nepátrá (s. 50–54). Nehledá ani analogii se situací na sousedním schwarzenberském panství Hluboká, kterou již dříve detailně prozkoumal Pavel Matlas.⁵

Čechura navíc směšuje případy z městského a venkovského prostředí, aniž by připomněl rozdíly v právní praxi, které podléhali na jedné straně poddaní vesničané a na straně druhé obyvatelé měst a městeček, byť v tomto případě poddanských. Zatímco v prvním případě byla poslední instancí vrchnost, městské soudy se ve sledovaném období povinně řídily Koldínovým zákoníkem s právem odvolání k apelačnímu soudu (například s. 410). Nejedná se o jedinou nepřesnost týkající se dobových právních norem a soudnictví. Objevuje se například chybná interpretace role apelačního soudu. Čechura předpokládá pouze víceméně dobrovolné konzultace ze strany vrchnosti (s. 64–65), přestože nejvyšší soud v království si od konce 17. století vydobyl pravomoc potvrzovat veškeré hrdelní rozsudky, zatímco právo udělit milost náleželo panovníkovi. Autor si také nepřipustil skutečnost, že prohršky kléru řešily církevní orgány, tudíž o nich těžko může nalézt podrobnější informace v písemnostech světského soudnictví (s. 110–120, 161). Nesmyslný je také údaj o dispensaci incestního manželství, kterou v žádném případě nemohla rozhodnout vrchnost, natož místní farář (s. 320).

Jako mnohem závažnější nedostatek práce však vnímám způsob, jakým autor vymezuje předmět svého studia. „Sex v době temna“ lze podle něj dělit na předmanželskou intimitu osob, které později uzavřely manželství, dále na chování, jež se „neprovalilo“, neboť nemělo za následek těhotenství, a potom na sexualitu, která byla nějakým způsobem řešena na stránkách úředních dokumentů (s. 29).⁶ Z následujícího pak vyplývá, že předmětem studia se stalo pouze poslední zmíněné téma. Ačkoli se Čechura vymezuje proti vnímání dějin z pohledu tvůrců mocenského aparátu a neustále opakuje, že sexualita vlastně nebyla kriminalizována, zabývá se pouze jednáním, které bylo přinejmenším vyšetřováno a diskutováno představiteli vrchnosti a jejich zaměstnanců. Běžné situace ponechává zcela stranou. Bez povšimnutí zůstaly nejen standardní manželské vztahy, ale například i ritualizované folklórní projevy, mající mnohdy erotický podtext.⁷

Jako absurdní a metodologicky pochybné se pak jeví autorovo konstatování, že páteř jeho knihy tvoří „aktivní“ jedinci, kteří se snažili najít nějaké vlastní východisko z komplikované životní situace, na rozdíl od osob „pasivních, které mechanicky přijaly rozhodnutí“ vyšetřovatelů, tedy „lidí bez vlastního názoru“ (s. 34). Znamená to, že zkoumané případy byly vybrány na základě své zajímavosti, neotřelosti nebo čtenářské atraktivity? Jak potom mohou být na základě podobného ilustrativního „vzorku“ vysloveny obecnější či prostě

5 P. MATLAS, *Shovívavá vrchnost*.

6 Poněkud nesourodě v tomto kontextu vyznívá zařazení kapitoly 9. 2. *Sodomie* pojednávající o vyšetřování případů zoofilních praktik (s. 344–347).

7 Na přítomnost sexuálních motivů v lidové kultuře upozornili např. Robert MUCHEMBLED, *Culture populaire et culture des élites dans la France moderne (XVe–XVIIIe siècle)*, Paris 1978; Ulrike GLEIXNER, „Das Mensch“ und „der Kerl“. *Die Konstruktion von Geschlecht in Unzuchtverfahren der Frühen Neuzeit (1700–1760)*, Frankfurt am Main 1994, s. 203–205; Emmanuel LE ROY LADURIE, *Masopust v Romansu. Od Hromnic po Popelčnické středě 1579–1580*, Praha 2001.

vědecky relevantní závěry? Kde je pak hranice mezi odbornou heuristikou a sběrem kuriozit a pikanterií? Na s. 27 Čechura uvádí, že ho zajímaly i obyčejné případy, protože čím banálnější záznam, tím více „kontextu“ v něm lze najít. Zároveň však ve své knize představuje především dobře zdokumentované, „zajímavé“ kauzy. Jejich kontext však ve skutečnosti takřka neanalyzuje, natož aby na jeho základě hledal souvislosti mezi jednotlivými příběhy.

Ke kritice a interpretaci výslechových protokolů již bylo v odborné literatuře řečeno mnoho.⁸ Zpochybnění pravdivosti či autenticity výpovědí samozřejmě nic nemění na tom, že zaznamenané výslechy jsou jediným dochovaným pramenem k dané problematice a nezbývá než jich využít. O to více je třeba přistupovat k nim kriticky.⁹ Čechura ale zcela ponechává stranou například možnost případného neporozumění mezi vyslyšajícím a vyslyšaným či zmanipulování vyšetřovaného systematicky pokládáními otázkami či otevřeným nátlakem.¹⁰ Z hlediska pramenné kritiky se jeví jako pochybná i Čechurova interpretace dopisů, resp. suplik, zasílaných poddanými vrchnosti, které s neotřesitelnou jistotou hodnotí jako „egodokumenty“. Neuvažuje přitom, že poddaní mohli o jejich sepsání požádat vyškoleného písaře, který do textu promítl své znalosti například ohledně použití vhodných formulací.¹¹

Zarážející je také fakt, že Čechura při studiu dějin sexuality vůbec nevyužívá dochovaných matrik.¹² Mnohdy tak musí připustit, že neví, jak zkoumaný případ skončil (například s. 211, 223), přestože nelze pochybovat, že alespoň v některých případech by se podařilo dohledat záznam o sňatku aktérů či naopak o narození jejich nemanželského potomka. Matriky by navíc mohly přinést velmi důležité poznatky ohledně počtu zmrhaných žen, které Čechura rekonstruuje pouze na základě poddanských seznamů a výslechových protokolů. Komparací všech uvedených typů pramenů by bezpochyby zjistil řadu zajímavých informací o pohybu dívek, které ve snaze utajit těhotenství odešly porodit jinam, zároveň by mohl porovnat poměr počtu nemanželských slehnutí a vyšetřovaných sexuálních delik-

8 Pro české prostředí především Jaroslav PÁNEK, *Městské hrdební soudnictví v pozdně feudálních Čechách (Výsledky, problémy a perspektivy studia)*, Československý časopis historický 32, 1984, s. 693–728.

9 Například Richard VAN DÜLMEN, *Die Entdeckung des Individuums 1500–1800*, Frankfurt am Mainz 1997, s. 53–57; Andrea GRIESEBNER, *Konkurrierende Wahrheiten. Malefizprozesse vor dem Landgericht Perchtoldsdorf im 18. Jahrhundert*, Wien 2000, zejména s. 107–143; Martin SCHEUTZ, *Frühneuzeitliche Gerichtsakten als „Ego“ – Dokumente. Eine Problematische Zuschreibung am Beispiel der Gäminger aus dem 18. Jahrhundert*, in: Thomas Winkelbauer (ed.), *Vom Lebenslauf zur Biographie. Geschichte, Quellen und Probleme der historischen Biographik und Autobiographik*, Waidhofen 2000, s. 99–134. Jaroslav Čechura sice některé zmíněné studie cituje, avšak s jejich závěry vůbec nepracuje.

10 Klasickým příkladem světové historiografie je v tomto smyslu studie Carlo GINZBURG, *Benandanti. Čarodějnictví a venkovské kultury v 16. a 17. století*, Praha 2002.

11 A. GRIESEBNER, *Konkurrierende Wahrheiten*.

12 Matriky jsou pro farnosti nacházející se ve sledované oblasti dochovány od poloviny 17. století.

tů.¹³ Zcela nesmyslný je ovšem „demografický“ propočít ohledně počtu nelegitimních dětí uvedený na s. 480.

V úvodu knihy Jaroslav Čechura velmi výběrově zmiňuje výsledky dosavadního bádání, přičemž se odmítá přihlásit k jakémukoli výzkumnému konceptu. Tento postoj je vzhledem k terminologické a metodologické přesycenosti dnešní historiografie víceméně pochopitelný a zkušený badatel určitého věku by si jej jistě mohl dovolit.¹⁴ Čechura se však inscenuje do role objevitele a donquichotského bojovníka proti všemu a všem. Soustavně se snaží dokázat, že v pramenech nalézá cosi nového a zaujímá dosud nevídaná stanoviska či úhly pohledu. Předchozí studie českých i zahraničních autorů v jeho analýze prakticky nenalezly ohlas. Méně zasvěcenému čtenáři tak zůstává skryto, že řadu „nových“ otázek, které si autor klade, již položili a probádali mnozí jiní.¹⁵ Je pravdou, že venkovské obyvatelstvo bylo historiografií dlouhou dobu vnímáno jako jakýsi „lid“ či zcela přehlíženo. Ovšem obhajovat v 21. století jako inovativní myšlenku, že raně novověcí venkované byli skuteční lidé schopní samostatného myšlení a jednání, je přinejmenším anachronismus. Pochybují, že by se v dnešní době ještě našel historik, který by s tímto názorem polemizoval.

Jaroslav Čechura se snaží vyhybat především pojmům obranná strategie a sociální disciplinace, jež bývají spojovány s výzkumem trestně právní agendy. Samozřejmě lze souhlasit, že řada badatelů podobné termíny nadužívá a že analýza výslechových protokolů by se neměla spokojit s pouhým konstatováním, že určité jednání je důkazem správnosti toho kterého vědeckého konceptu. Autor směřuje k popření významu těchto termínů a teorií, přesto však pracuje se skutečnostmi, které označují. Pravidelně například zmiňuje, že provinilci se patrně domluvili na výpovědích (např. s. 27), nebo že se jejich tvrzení rozcházela (s. 115–116). V podobném jednání však opravdu nelze hledat nic jiného, než „strategii“ či prostě snahu, jak docílit, aby vrchnostenská úředníci vynesli co nejpříjemnější ortel. Důsledné odmítání konceptu „obránných strategií“ však není jen otázkou metodologie či pojmosloví, ale především pramenné kritiky. Čechura přijímá výpovědi aktérů svých případů tak, jak jsou, aniž by připustil, že vyslychaní mohli ve vlastním zájmu určité skutečnosti upravit či úmyslně lhat ve snaze docílit lehčího trestu. Stylizuje se tak do role nejvyššího arbitra, který sám s odstupem staletí rozhoduje, zda obvinění před soudem mluvili pravdu, anebo lhali.

Je přitom známo, že výslechové protokoly obsahují velké množství stereotypně opakovaných sdělení, o jejichž pravdivosti sami vyšetřovatelé mnohdy pochybovali. Týká se to například pravidelné výmluvy mužů, že jednali v opilosti, která byla skutečně vnímána

13 Jaroslav Čechura tento problém pouze naznačuje, například na s. 80. Opakovaně se pozastavuje nad tím, že v některých vsích nedocházelo k prošetřování sexuálních deliktů (s. 98–99), záznamy o nemanželských porodech v matrikách či sňatky těhotných nevěst se však nezabývá.

14 Některé teze Čechura uvádí i ve své nedávno publikované knížce *Neklidný život obyčejné ženy. Johana Peřková (1703–1745)*, Praha 2015. Části textu přitom převzal doslova, srov. například s. 23–33, 43–47 recenzované publikace a TÝŽ, *Neklidný život*, s. 9, 16–19. Zde konkrétně i s půvabným putovním překlepem o Janu „Zlínském“ ze Serinu.

15 O naprostém nezájmu autora o konfrontaci s výsledky jiných badatelů svědčí i to, že mimo úvodní a závěrečné kapitoly neobsahuje poznámkový aparát jeho publikace takřka žádné odkazy na literaturu.

jako polehčující okolnost ve smyslu snížené odpovědnosti.¹⁶ Je samozřejmě otázkou, do jaké míry byla nepravdivá tvrzení padlých dívek, že byly k „skutku“ přinuceny či přímo znásilněny. Bezpochyby však podobná výpověď stavěla vyšetřovanou ženu do lepšího světla než přiznání vlastní lehkomyšlnosti či cizoložství s ženatým mužem, jež bylo trestáno přísněji než prosté smilstvo. Jaroslav Čechura ostatně připouští existenci mýtu „neznámého vojáka“ (s. 134–139), který v nejednom případě posloužil k utajení identity pravého pachatele a otce nemanželského dítěte.¹⁷ Samostatné téma pak představuje slib manželství (s. 67–68), jímž operovala řada dívek přivedených k pádu. Pokles významu těchto slibů souvisí s postupným prosazením tridentské reformy, která jako právoplatný uznávala pouze sňatek uzavřený v přítomnosti kněze.¹⁸ Čechura však vůbec nepřipouští myšlenku, že tvrzení o vzájemném zaslíbení obou partnerů mohlo být zejména pro dívky způsobem, jak obhájit vlastní pošramocenou pověst. Konečně i samo početí nemanželského dítěte mohlo být pro řadu párů „strategií“ jak například získat od rodičů povolení k svatbě.¹⁹

Podobně hledá Čechura důkazy pro to, že tzv. sociální disciplinace, skloňovaná historiky od dob publikování prací Gerharda Oestreicha,²⁰ ve skutečnosti nefungovala, dokládá však pouze, že řada osob se jí dokázala vyhnout. Fakt, že sociální kontrola či aplikace trestů se v případě některých osob míjely účinkem, ovšem neznamená, že treboňským poddaným nebyly stanovovány příslušné normy, nebo že je neznali a nevěděli, že je mají respektovat. Sociální disciplinace nebyla jen jednostranným nátlakem vedeným shora dolů. Ač leckdy selhávala, působila i horizontálně uvnitř společnosti a projevovala se také sebekontrolou samotných aktérů. Tyto skutečnosti v minulosti promýšlela řada badatelů a jejich poznatky našly ohlas i v pracích českých autorů.²¹ Čechura je nahrazuje vlastním „pohledem zdola“, poněkud odlišným od běžně přijímaného konceptu „history from below“,²² do něhož zahrnuje i hlášení knížecích úředníků vrchnosti (s. 86).

16 Michael FRANK, *Trunkene Männer und nüchterne Frauen. Zur Gefährdung von Geschlechterrollen durch Alkohol in der Frühen Neuzeit*, in: Martin Dinges (ed.), *Hausväter, Priester, Kastraten: zur Konstruktion von Männlichkeit in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*, Göttingen 1998, s. 186–212.

17 S termínem stereotyp neznámého vojáka pracuje Ulrike GLEIXNER, „Das Mensch“, s. 110–114; Martin SCHEUTZ, *Alltag und Kriminalität*, s. 367.

18 Josef GRULICH, „Slavnostní okamžiky“ – svatební a křestní obřad v období raného novověku. (*Závěry tridentského koncilu a pražské synody ve světle jihočeských matričních zápisů z 2. poloviny 17. století*), *Historická demografie* 23, 2000, s. 49–82.

19 Je také obecně známo, že na prahu 18. století došlo na schwarzenberských panstvích k jistému posunu směrem k ochraně těhotné dívky. František Adam Schwarzenberk místo trestu výslovně nařizoval svůdci, aby se s „obtěžkanou“ oženil. Josef KALOUSEK, *Řády selské a instrukce hospodářské*, *Archiv český* 24, Praha 1908, s. 25 (knížecí reskript ze dne 4. 9. 1706).

20 Gerhard OESTREICH, *Geist und Gesellschaft des frühmodern Staates*, Berlin 1969.

21 Přehledně k disciplinačním teoriím P. MATLAS, *Shovívavá vrchnost*, s. 21–36. Srov. Pavel HIML, *Zrození vagabunda. Neusedlí lidé v Čechách 17. a 18. století*, Praha 2007. Pro městské prostředí i Tereza SIGLOVÁ, *Soudové zisku nenesou. Spory obyvatel městeček pardubického panství v 16. a 17. století*, Brno 2011, s. 38–44.

22 Edward Palmer THOMPSON, *The Making of the English Working Class, Harmondsworth 1963*; Jim SHARPE, *History from Below*, in: Peter Burke (ed.), *New Perspectives on Historical Writing*, Cambridge 1992, s. 97–119.

Vlastní jádro publikace tvoří jedenáct kapitol, členěných na menší celky, věnovaných postupně různým aspektům spojeným s vyšetřováním sexuálních deliktů třeboňských poddaných. Drtivou většinu jejich obsahu představují příběhy či jejich úryvky zkonstruované na podkladě výslechových protokolů. Jednotlivé skutečnosti či eventuality, které se v nich mohly objevit, jsou dokládány izolovanými, v podstatě ilustrativními parafrázemi či citacemi. Čechura se podrobně zabývá aktéry jednotlivých soudních řízení a snaží se rozkrýt důvody jejich jednání, avšak nedochází k žádným závěrům a dílčí texty působí spíše jako sled volně řazených jednotlivin a zajímavostí. Nové poznatky nepřinášejí ani vyložené popisné kapitoly věnované výčtu okolností, které mohly vyšetřované přestupky doprovázet (kapitola *Místa činu*), či reakcím provinilců ve chvíli, kdy zjistili, že jejich chování nezůstane bez následků (kapitola *Reakce na těhotenství*).

Patrně nezajímavější část knihy představuje Čechurův pokus o zhodnocení postojů vrchnosti k sexuálním deliktům, shrnutý v kapitole *Schwarzenberkové a sex jejich poddaných*. Solidní je také popis úřadování a komunikace vrchnostenských úředníků a knížat pobývajících velmi často mimo dominium. Autor zde shromáždil řadu důkazů o individualizovaném přístupu majitelů panství i jejich podřízených, kteří při vyšetřování přestupků brali do úvahy řadu okolností a neváhali na jejich základě vyslovit poměrně benevolentní či naopak přísnější verdikt. Ani toto téma však není v české historiografii nové, připomenout lze například podstatně analytičtější text Pavla Matlase pojednávající o sousední Hluboké.²³ Přínosná je snaha po zohlednění konceptu patriarchy spolu se zdůrazněním skutečnosti, že knížata ze Schwarzenberku vystupovala zároveň jako přísná i milostivá vrchnost, která neváhá zasáhnout ve prospěch svých poddaných, o jejichž morálku pečuje.

Čechura v úvodu své práce uvádí, že mu nešlo o rekapitulaci „košilatých příběhů“, ale o postižení „širší, každodenní sociální reality sledovaných aktréů“ (s. 31). Osobně mám však dojem, že se mu podařil pravý opak. Celá kniha i jednotlivé kapitoly postrádají jasnou koncepci a jednoznačně formulované otázky.²⁴ Při čtení množství chaoticky poskládaných historek jsem se mnohdy nedokázal dobrat odpovědi, co a proč se autor snaží sdělit. Že by pokus o postižení reprezentativního vzorku a náběh ke kvantitativnímu zhodnocení? Dávkovány v menším počtu by snad jednotlivé příběhy mohly pobavit, ovšem v míře zvolené Čechurou se stávají únavnými. Některé z nich si navíc může čtenář pamatovat i z jiných knih, namátkou zmíním kauzy Hrdlička-Veselková,²⁵ Hrdlička-Červenková, Dukát-Křížková nebo Matouš Maniaura versus sestry Kořínkovy a Dorota Jindrová.²⁶

Mnohé případy se v knize několikrát bezdůvodně opakují, často s použitím takřka doslovných formulací. Vícekrát si lze přečíst mimo jiné peripetie kauz Zmrhal-Šoustalová (s. 125, s. 240, 270) či Havel-Žáková (s. 414, 480). Na s. 533 je zbytečně překopíro-

23 P. MATLAS, *Dvojím metrem. Trestní praxe patrimoniální jurisdikce v raném novověku*, in: Václav Bůžek – Jaroslav Dibelka (edd.), *Člověk a sociální skupina ve společnosti raného novověku*, České Budějovice 2007, s. 291–313.

24 Příkladem může být zařazení pasáží o korespondenci poddaných v kapitole *Tresty*, s. 393–405.

25 Jaroslav ČECHURA, *Kriminalita a každodennost v raném novověku. Jižní Čechy 1650–1770*, Praha 2008, s. 110.

26 J. DIBELKA, *Obranné strategie*, s. 112–113, s. 119. Srov. recenzovaná práce s. 222, 271, 329.

vána výpověď Žofie Zahradníčkové ze s. 463, podobně i list Kateřiny Sadecké na s. 217 a 398. V některých opakovaných pasážích se objevují i nesrovnalosti v přepisu, například na s. 362 a 506. V rámci komentování kauzy sester Nováčkových na s. 260 a 340 dokonce dochází k záměně akterek. Při čtení knihy se mnohdy nelze ubránit dojmu, že Čechura případy vybíral na základě jejich čtenářské atraktivity a že některé z nich se mu zalíbily natolik, že je prostě uvedl vícekrát. Netroufám si také posoudit, zda některé autorské formulace komicky pouze působí, nebo měly být vtipné úmyslně, např. „pohled na sex shora“ na s. 77, nebo na s. 268 konstatování, že k posouzení šíře uplatňování praktiky přerušované soulože v raném novověku „bychom potřebovali některé z moderních statistických šetření“.

Polemizovat je možné i s celkovou interpretací a vyzněním recenzované práce. Ačkoli se ve shodě s autorem přikláním k názoru, že venkov „doby temna“ není třeba malovat přehnaně černými barvami (s. 247), nedomnívám se, že by studované téma bylo ve skutečnosti tak veselé, jak jej líčí Čechura. Pokud mimomanželské sexuální kontakty byly obecně přijímaným společenským konsenzem, proč tedy fungovala sociální kontrola (slovy autora „oči“, s. 470),²⁷ proč dívky zatajovaly své ženaté milence a proč se do výslechových protokolů dostalo tolik vulgárních nadávek na adresu padlých žen (s. 502)? Řada výzkumů již ukázala, že osud svobodných matek a jejich dětí nebyl vždy beznadějný.²⁸ Nelegitimizovaný sex ovšem mohl mít pro své aktéry i vyloženě tragické následky, které jsou v knize zmiňovány jen jaksi mimochodem.²⁹ Prožité násilí, pokus o potrat, ale i „pouhá“ ostuda a nedodržení slibu manželství představovaly pro ženy frustrující zážitky, nemluvě o výsledcích, trestech a v neposlední řadě o mnohdy neřešitelném problému, jak narozené dítě uživit. Autor uvádí, že nenarazil na „žádné případy diskriminace či stigmatizování“ padlých žen (s. 466), na druhou stranu připouští potupnost trestu stání na pranýři či ve vratech kostela (s. 348), klesající důvěru ve výpovědi opakovaně zmrhaných dívek, nebo skutečnost, že nemanželské dcery se často dostávaly do podobné situace jako jejich matky (s. 474). Zamlčet nelze ani brutálně trestaná infanticidia (s. 170) a skutečnost, že potomci svobodných matek měli oproti legitimním dětem podstatně vyšší úmrtnost (s. 78).

Závěrem je možné konstatovat, že renomovaný historik neváhal věnovat roky práce a popsat 650 stránek, aby dospěl k zjištění, že raně novověcí vesničané *byli* lidé a *měli* sexuální život. Nic ve zlém, ale řada badatelů (včetně Čechurou v minulosti mnohokrát

27 Termínu „venkovské oči“ užívá Jaroslav Čechura ve významu vnitřního dohledu či sociální kontroly, aniž by bylo objasněno, zda se jedná o jeho vlastní pojmosloví, či převzetí německého konceptu Dorfaugen, s kterým pracuje například Karl Sigismund KRAMER, *Grundriß einer rechtlichen Volkskunde*, Göttingen 1974.

28 Například Alice VELKOVÁ, *Nemanželské děti ve venkovské společnosti na přelomu 18. a 19. století*, in: Tomáš Jiránek – Jiří Kubeš (edd.), *Dítě a dětství napříč staletími* (= Scientific Papers of the University of Pardubice, Series C, Supplement 5), Pardubice 2002, s. 205–227; Lenka ČERNÁ, *Smilnice a matky vražednice. Svobodné matky v 17. a 18. století*, České Budějovice 2008 (diplomová práce).

29 Klasicky Alena ŠUBRTOVÁ, *Kontracepce, aborty a infanticidia v pramenech předstatistického období*, HD 15, 1991, s. 9–46; Daniela TINKOVÁ, *Ilegitimita a „nová ekonomie života“ v osvícenské Habsburské monarchii. Problém svobodných matek a nemanželských dětí mezi sociální kontrolou a sociální péčí na prahu osvícenské společnosti*, *Historická demografie* 27, 2003, s. 133–172.

opovržených stoupců historické demografie) tuto skutečnost doložila již dávno. Pokud tedy vůbec bylo potřeba něco takového prokazovat analytickým výzkumem.

Josef Grulich

Milena LENDEROVÁ

Dcera národa? Tři životy Zdeňky Havlíčkové

Praha-Litomyšl, Paseka 2013, 328 s., ISBN 978-80-7432-349-2.

Osudy sirotků, kterých bylo v české společnosti 19. století nemálo, nebývají (a ani nemožnou být kvůli nedostatku svědectví) až na výjimky podrobně studovány a dokumentovány. Výjimku představuje dcera novináře Karla Havlíčka – Zdeňka (1848–1872). Stal se z ní symbol, dokonce „dcera národa“. Zhruba ve stejné době, jako ona, v roce 1852, osiřely např. i děti Čelakovských, ale v tomto případě se vždy více zdůrazňovala „oběť“ Čelakovského manželky Antonie, která se provdala za stárnoucího a už zatrpklého básníka, než hořký osud některých Čelakovského dětí, zejména dcer.

Milena Lenderová se ujala témat, která v české veřejnosti vždy rezonovala. Věnovala se dějinám žen, studovala dějiny dětství, zná dobovou etiketu (příručky o správném chování), napsala biografie, aplikuje francouzské inspirace v české historiografii. Když se rozhodla napsat práci o Zdeňce Havlíčkové, souzní její úsilí na jedné straně s oblibou a respektem k biografické tvorbě, na druhé straně s trendem po individualizaci dějin, a to i při studiu osob nepriviligovaných.

Osudy Zdeňky Havlíčkové byly mnohokrát zpracovány různou formou, včetně beletristické. Zdeňka po sobě zanechala písemné památky, deník, dopisy, účetní materiály atd. Bohužel se ani v tomto případě, jako v mnoha jiných, nedochovalo vše, citelně postrádáme např. korespondenci mezi Zdeňkou Havlíčkovou a její tetou Adélou. Lenderová znovu důkladně prostudovala a kriticky zhodnotila stávající literaturu i tyto archivní prameny. Hned v úvodu práce navíc podala širší metodologicky cenný výklad o způsobu psaní biografii, nejen v českém prostředí, ale zejména o francouzských inspiracích pro tento žánr.

Lenderová vylíčila soukromý život Zdeňky Havlíčkové. Hlavní význam její knihy však spočívá přece jen v něčem jiném. Na příkladu Zdeňky analyzovala vztah české veřejnosti k symbolům, k „národním“ majetkům. Zdeňka se stala „dcerou národa“ nikoli ovšem hned po smrti svých rodičů, ale až na začátku šedesátých let 19. století. Z dívky, do roku 1863 vychovávané u tety a strýčka, která se až do začátku šedesátých let ani nedozvěděla o smrti svých rodičů (zemřeli v roce 1855 a 1856), se stala „věc veřejná“. V roce 1861 byla uspořádána sbírka na její věno. Čeští předáci se tu mohli inspirovat podobnou polskou akcí ve prospěch dcer Adama Mickiewicze. Sběrka soustředila mnoho cenných věcí, ale také veteš. Mnozí lidé dávali opravdu proto, aby bylo o Zdeňku dobře postaráno, aby získala solidní vzdělání a zaopatření do dalšího života. Mnozí však dávali i proto, aby se zviditelnili, protože sbírka byla věcí „veřejnou“, o níž informovaly noviny. O tom, kde bude žít (nejdříve u Hanušů, od roku 1866 u Braunerů, později v Rakovníku u Trojanů, nakonec, a to velmi krátce u své babičky v Německém Brodě) se od té doby rozhodovalo mimo okruh jejich příbuzných.

Finanční prostředky získané celonárodní sbírkou se staly důvodem pro to, aby byl život Zdeňky Havlíčkové do puntíku kontrolován. Vztahem k ní vlastenečtí předáci demonstrovali své hodnoty, promítali do ní své vize a představy o jediném správném „národním chování“. Tragédií právě bylo, že se dobový příručkový ideál měl naroubovat na život skutečný. A mnohdy ani nešlo o to dokázat něco samotné Zdeňce, ale přesvědčit ostatní aktéry o vlastní vysoce nastavené látce národních i společenských hodnot. Motivací k národní akci byla starost o bezbranné dítě, o které se zatím starali Jarošovi, propadající se ale do stále větší bídy. Motivací mohla být i úcta k zemřelému Havlíčkovi, ale starost o Zdeňku mohla zahánět i špatné svědomí těch, kteří se od Havlíčka příliš brzy odvrátili a i po jeho návratu z Brixenu se k němu báli přihlásit.

Navíc se chování dospívající Zdeňky Havlíčkové v mnohém vymykalo dobovému formálnímu kánonu hodnot, mezi nimiž pro dívky a ženy stála na předním místě poslušnost a respekt k autoritám. Zdeňka patřila k ženám, které měly schopnost vyjádřit vlastní názor. Protože byla dcerou Karla Havlíčka, zachovaly se o jejím životě mnohé informace, ale o kolika jiných dívkách a ženách, které měly na to, aby se v mužském světě prosadily, víme tolik jako o ní? Ženy o sobě tehdy svobodně rozhodovat ještě nemohly. Muži dominovali a dominance se nevzdávali. Podoby a limity vzájemných vztahů není ovšem jednoduché zkoumat. Písemné prameny s informacemi o těchto vztazích možná ani nemusely existovat, nebo se nezachovaly. V případě Karla Havlíčka se např. dochovaly jen zlomky korespondence manželce Julii z Brixenu.

Milena Lenderová v knize připomněla i osudy dalších žen, které se ovšem svému tradičnímu údělu nevymykaly a veřejně nevzdorovaly. Jejich případné vnitřní sváry či sváry s okolím zůstávaly po dlouhou dobu skryté, zveřejňovány jsou až v poslední době. (Srov. např. Zápisky Marie Červinkové Riegrové, biografie Terézy Novákové. Eliška Krásnohorská na moderní životopis teprve čeká.)

Mladé děvče, které se snad po určitou dobu rádo cítilo ve středu pozornosti a které žilo rádo v poměrném dostatku, však právě tato až licoměrná „péče“ české „reprezentace“ doslova uštvala. Dívka byla vytržena z prostředí, které znala a kde se cítila v bezpečí, byla odtržena od příbuzných a byla konfrontována s kultem svého zemřelého otce. Vojtěchu Fričovi v září 1871 shrnula své pocity následujícími slovy: „Bojím se lidí, poněvadž mne tak přísně a nespravedlivě posuzují, bojím se, aby mne kdo viděl veselou, bojím se, aby mne kdo viděl smutnou, a ze samé takové bázně přede vším nemohu se ani nijak vpravit v tento život.“

Lenderová na základě archivních dokumentů přibližuje Zdeňku jako dívku, která byla sebevědomá, vzdělaná, výřečná a duchaplná. Dovedla být vtipná, ale také ironická a dokázala parodovat ty, komu se chtěla vysmát. Stála ráda v centru pozornosti, byla obdivovaná, ale byla to také neukázněná studentka. Měla hezké oči a krásné vlasy, dbala o sebe i o to, jak se obléká. Našli se ovšem mnozí, kteří ji kritizovali, že se šatí příliš nákladně a že není obvyklým způsobem vedena k domácím pracím. Zdeňku zlomil skandál, který vypukl v dubnu 1867 poté, co se objevila na korze na Příkopech se svým citem Battagliou. Klepy, lži i fámy, které zachvátily pražskou senzacechtivou veřejnost, jí ublížily a poznamenaly celý její další život. U Battaglii české „veřejnosti“ vadilo, že je to rakouský důstojník. Že je Polák, to zase vadilo rusofilské Braunerově rodině, kde tehdy Zdeňka žila. Braunerovi ve snaze

umlčet „hlas ulice“ dívku narychlo odvezli k Trojanovům do Rakovníka. Rozhodnutí, které jako vítr rozdmýchalo hlasy těch, kteří z náhlého odjezdu vyvozovali důvody, poškozující dívčí čest. U Trojanových, s nimiž se sžila, Zdeňka zůstala až do roku 1870, i když ani tehdy s Prahou zcela nezpřetrhala kontakty. Vrátila se sem na začátku roku 1870, ale comeback to pro ni nebyl šťastný. Jediný, kdo se jí tu zastal, byl její dávný ctitel Václav Kounic. Jejich vztah, poznamenaný mnoha výkyvy, Lenderová rekonstruovala na základě bohatě zachované korespondence.

V roce 1871 se Zdeňka Havlíčková přestěhovala do Německého Brodu, tehdy se ale již zhoršoval její zdravotní stav. Postupně rezignovala, sepisovala závěti – a chystala se vstoupit do manželství z rozumu se svým vytrvalým ctitelům Antonínem Svobodou. Ale i toto rozhodnutí – vdát se – schvaloval Sbor pro památku Havlíčkovu. Zdeňka 24. června 1872 sepsala, pravděpodobně pod nátlakem své tety Johany Pujmanové poslední verzi závěti, vše odkázala právě jí, jen tři losy dětem své tety Adély Jarošové, kde žila celé dětství a piano, které dostala za 730 zlatých až v samém závěru života, pak zanechala svému ženichovi Antonínu Svobodovi. Zemřela 20. září 1872 a byla pohřbena v Havlíčkově Brodě.

Za důležitý přínos knihy považuji kritické přiblížení české národní společnosti „zvnitřku“. Volba Zdeňky Havlíčkové proto byla šťastná a logická, její druhý život je zajímavější, výmluvnější a delší než ten její reálný, který trval necelých dvacet čtyři let. Stala se programově opečovávanou „dcerou národa“ a přitom krátce předtím, než byla vyhlášena sbírka na její věno, byly v dražbě rozchváčeny zbytky Havlíčkova majetku, včetně cenné knihovny.

Magdaléna Pokorná

Alma HANNIG

Franz Ferdinand. Die Biografie

Wien, Amalthea Signum Verlag 2013, 349 s., ISBN 978-3-85002-845-5.

Sté výročí sarajevského atentátu a následné vypuknutí Velké války přineslo četná připomenutí tohoto historického milníku, který bývá považován za uzavření „dlouhého“ 19. století. Válka proměnila nejen politickou mapu Evropy, ale také její společenskou a kulturní tvář. V souvislosti s výročím se na knižním trhu objevila řada publikací věnujících se tématice přípravy první světové války, červencové krizi a jejím aktérům. Kniha Almy Hannig soustředila pozornost na rakousko-uherského následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este.

Historička zaměřující se na dějiny diplomacie, mezinárodních vztahů a šlechty v 19. století¹ se rozhodla podat obraz habsburského arcivévody jak z jeho soukromé, tak i veřejné stránky. František Ferdinand, který je tu představen jako „věčný následník trůnu“, se stal prvním v řadě čekatelů na císařskou korunu až v dospělém věku (bylo mu 25 let, když korunní princ Rudolf spáchal sebevraždu). Po čtvrtstoletí pak zůstával v postavení budoucího císaře pro širší veřejnost i politické kruhy spíše neznámý a tajemný. K tomu při-

1 Srovnej: Alma HANNIG – Martina WINKELHÖFER-THYRI (ed.), *Die Familie Hohenlohe. Eine europäische Dynastie im 19. und 20. Jahrhundert*, Köln 2013.

spěla nejen tragická Rudolfova smrt, kdy se nehodilo oslavovat nového následníka, ale také pozdější uzavřený život Františka Ferdinanda v ústraní v Čechách a vyhýbání se Vídni, kde následník trůnu jen těžce snášel ústrky, kterých se dostávalo jeho nerovnorodé manželce. A právě z této neznalosti vycházela podle autorky celá řada předsudků, mylných informací či vyložených mýtů, které přetrvaly i po Františkově násilné smrti.

Biografie Františka Ferdinanda čerpá z velkého množství nevydaných archivních pramenů a je založena na podrobné znalosti sekundární literatury, resp. edic. Díky tomu přesvědčivě vyvrací četná klišé a stereotypy, jež o Františku Ferdinandovi kolovaly, další pak uvádí na pravou míru. Práce je napsána velice čtivou formou a bezesporu tak naplňuje záměr autorky, aby byla přístupná i široké veřejnosti a nejen historické obci. Autorka dokázala biografii zasadit do kontextu dalších prací, které se v nedávné době objevily k osobnosti Františka Ferdinanda,² ovšem s jednou výjimkou: Ačkoliv v seznamu literatury je uvedena biografie z pera Jana Galandauera z roku 2000,³ v úvodu o ní není ani zmínka, naopak autorka tvrdí, že během posledních čtyřiceti let nevznikla jediná práce, která by dokázala rozšířit dosavadní poznatky k osobě „konopištského pána“.

První kapitoly, věnované dětství a dospívání habsburského arcivévod, jeho postavení v rámci rozvětvené dynastie a jeho původnímu poslání armádního důstojníka, jsou postavené především na sekundární literatuře. Při líčení dalších kapitol následníkovy života využívá A. Hannig ve větší míře osobní korespondenci a deníky celé řady osobností obklopujících mladého Františka. Velice zajímavým je v tomto směru exkurz, zevrubně analyzující jeho cestu kolem světa: V něm autorka využila následníkovy deníky, které umožňují pochopit nejen formování politických názorů budoucího císaře, objasnit jeho hodnocení různých forem státního zřízení a zhodnotit postřehy, kterými komentoval setkání s jemu neznámými náboženskými kulturami a odlišnými kulturními zvyklostmi. Deníky ale také dávají nahlédnout z jiného úhlu jeho loveckou a sběratelskou vášeň, která bývá nezřídka označována za „chorobnou“, jak mají dokládat tisíce ulovených zvířat.

Právě tyto první kapitoly mají čtenáři pomoci uvědomit si důležité momenty arcivévodova života, jež formovaly charakterové rysy, podstatné pro jeho další kariéru. V tomto kontextu se jednalo v první řadě o měsíce, kdy zápasil s tuberkulózou a čelil vzrůstajícím pochybnostem, zda někdy vůbec bude schopný postavit se do čela říše, dále o jeho neústupnost a vytrvalost, s jakou si dokázal prosadit morganatický sňatek, a nakonec o nedůtklivost a vztahovačnost, s jakou pronásledoval každého, kdo se postavil proti jeho plánům. Na druhé straně biografie představuje Františka Ferdinanda jako člověka, který se rád bavil, měl smysl pro humor a v soukromí sršel vtípem (což má ostatně dokreslovat i fotografie na přebalu knihy, kde se následník usmívá v civilním obleku).

Po chronologicky pojatých kapitolách následuje několik tematicky zaměřených statí pojednávajících o postavení následníka trůnu v monarchii, v níž se veškerá výkonná moc odvozovala od vládnoucího císaře. Arcivévoda dokázal získat od svého strýce Františ-

2 Jean-Paul BLED, *François-Ferdinand d'Autriche*, Paris 2012; v německém překladu: *Franz Ferdinand. Der eigensinnige Thronfolger*, Wien 2013; Jean-Louis THIÉRIOT, *François-Ferdinand d'Autriche*, Paris 2011.

3 Jan GALANDAUER, *František Ferdinand d'Este. Následník trůnu*, Praha 2000.

ka Josefa I. určitý podíl na vládnutí a možnost intervence v tradičních monarchových doménách – v armádě a v zahraniční politice. Jeho pozici upevnila i vlastní vojenská kancelář, v čele se schopným plukovníkem Alexandrem Broschem. Prostřednictvím této kanceláře následník dokázal zasahovat i do vnitropolitických záležitostí monarchie. Arcivévoda se vehementně snažil udržet status quo, dokud sám neusedne na trůn, a současně si nechal vypracovat množství reformních plánů, které považoval za nutné pro přestavbu Rakouska-Uherska, měla-li si monarchie udržet své postavení velmoci, dominující přinejmenším ve středoevropském a jihovýchodoevropském prostoru.

Pro českého čtenáře je zajímavá především analýza arcivévodových trialistických plánů, které ovšem podle autorky nikdy nepřesáhly rámec pouhého nátlakového prostředku proti uherským politikům. Ostatně vztah arcivévody k Uherskému království a jeho postoj k uherským snahám o co možná největší rozvolnění svazku obou částí říše, stejně jako vazby budoucího císaře k jednotlivým politickým stranám a k jejich stranickému tisku patří oněm tradovaným stereotypům, které se Hannig snaží buď podložit, objasnit, nebo vyvrátit. To se jí daří mj. na příkladu vztahu mezi katolicky a konzervativně založeným následníkem a křesťansko-sociálním proudem v Rakousku na počátku 20. století. Podobně kriticky a s odůvodněnými pochybnostmi se autorka vyjadřuje i o možném vlivu manželky, silně věřící katoličky Žofie Chotkové na manželovy názory či o vazbě budoucího císaře k papežskému stolci a tedy o šanci římské kurie získat Františka Ferdinanda pro své záměry.

Vrcholem biografie jsou dvě kapitoly věnované arcivévodově roli v zahraniční politice rakousko-uherské monarchie a jeho pověsti „knížete míru“ (Friedensfürst). Zde se mohla plně projevit autorčina badatelská zkušenost na poli výzkumu habsburské diplomacie. Hannig na základě široké a rozmanité pramenné palety zrekonstruovala postupný vzestup arcivévodova vlivu: v posledních letech před první světovou válkou se arcikníže stal významným, třebaže v pozadí stojícím a nikoliv jediným hybatelem rakousko-uherské zahraniční politiky. Dokázal obsadit důležité vyslanecké pozice lidmi, jejichž názory odpovídaly jeho politickému přesvědčení a u kterých si byl jistý jejich loajalitou.

Podobně se mu dařilo budovat si své postavení i v armádě, kterou chápal jako hlavní a nejdůležitější oporu říše a jeho budoucí vlády. František Ferdinand se navzdory vlastním charakterovým rysům projevil v této oblasti jako racionálně kalkulující a uvažující politik, který balkánský problém chápal jako otázku dalšího bytí své říše. K jeho vyřešení ovšem hodlal přistoupit až po uklidnění nejvážnějších vnitropolitických konfliktů (česko-německého, rakousko-uherského) a opakovaně vystoupil proti „jestřábům“ z generálního štábu i na Ballhausplatzu (ministerstvo zahraničí). Ironií osudu se mu právě balkánská cesta v létě 1914 stala osudnou. Její průběh s příznačným marquézovským názvem „Kronika ohlášené smrti“ sleduje předposlední kapitola knihy, dovedená až k vyhlášení války 28. července 1914. Biografii uzavírá přehled následníkovy „druhého života“ v historiografii, krásné literatuře, umění i ve filmu.

Biografie Františka Ferdinanda z pera Almy Hannig je zdařilé dílo založené na primárním výzkumu, které čtivým způsobem představuje „konopištského pána“ (v Čechách bezpochyby známějšího a populárnějšího než v Rakousku) jak v jeho soukromém a rodin-

ném životě, tak (především) jako budoucího císaře mnohonárodnostní říše uprostřed Evropy. Autorka se snaží vysvětlit jeho vztah k dalším významným činitelům té doby: k císaři (a to rakouskému i německému), k církvi i k politickým stranám, současně ovšem reflektuje i jejich pohled na Františka Ferdinanda a jeho obraz ve společnosti. Přínosné jsou především její studie k následníkovým možnostem ovlivňovat vládní záležitosti, ať již na domácí či zahraniční politické scéně. Autorčiny teze o arcivévodově „stínové“ vládě z Belvederu, o jeho vlivu v zahraniční politice či v záležitostech týkajících se společné armády monarchie jsou jasně argumentovány a přesvědčivě doloženy. Ve výsledku je tak František Ferdinand vykreslen spíše jako jeden z významných aktérů určujících středoevropskou politiku několik let před vypuknutím světového konfliktu, než coby „první oběť světové války“.

Martin Klečacký

Philipp THER

Die dunkle Seite der Nationalstaaten. „Ethnische Säuberungen“ im modernen Europa

Göttingen, Vandenhoeck and Ruprecht 2011, 304 s., ISBN 978-3-525-36806-0.

Bonn, BpB – Bundeszentrale für Politische Bildung 2012, 304 s., Sonderausgabe,

ISBN 978-3-8389-0325-5.

(Překlady: *Ciemna strona państw narodowych. Czystki etniczne w nowoczesnej Europie*, Poznań, Wydawnictwo Poznańskie 2012, 488 s., ISBN 978-83-7177-850-6; *The dark side of nation-states. Ethnic cleansing in modern Europe*, New York – London, Berghahn 2014, 281 s., ISBN 978-1-78238-302-4.)

Závažná syntetická práce německého, české historiografii dobře známého badatele o moderních a soudobých dějinách střední a východní Evropy doznala hned po vydání široký domácí i mezinárodní ohlas a byla s minimálním odstupem vydána v Polsku a USA.¹ Není to dáno jen skutečností, že Ther zvolil za téma jedno z dnes nově aktuálních, přitom nejméně od závěru 19. století trvale přítomných evropských a světových traumat, totiž etnické čistky a nucené migrace velkých skupin obyvatelstva. Ther totiž nepřinesl „pouhé“ obohacení tématu o nová dílčí fakta nebo regionální pohledy (i když jeho kontextualizace evropské problematiky s britskými zkušenostmi a metodami „řešení“ etnických problémů v Indii a Palestině takovým obohacením jednoznačně jsou a také u jednotlivých „případových studií“ autor důkladně rešeršoval ve vydaných, výjimečně i archívních pramenech), ale především dal tomuto „starému“ tématu zcela novou, „radikálně revizionistickou“ nosnou metodickou perspektivu.²

1 Z početné, přinejmenším dílem českou problematiku zahrnující Therovy produkce srovnej: Philipp THER, *Deutsche und polnische Vertriebene: Gesellschaft und Vertriebenenpolitik in der SBZ/DDR und in Polen 1945–1956*, Göttingen 1998 (srovnej moji recenzi in: *Soudobé dějiny* 7/3. 2000, s. 376–378), TÝŽ, *Polsko-ukrajinský konflikt v letech 1939–1947. Srovnávací poznámky k diskusi o česko-sudetoněmeckém konfliktu*, *Soudobé dějiny* IX. 2002, s. 249–258, TÝŽ, *Národní divadlo v kontextu evropských operních dějin. Od založení do první světové války*, Praha 2008.

2 Srovnej brilantní předmluvu Włodzimierze Borodziejie k polskému vydání Therovy knihy, s. 13.

Etnické čistky pro něj nejsou nějakými emotivními excesy jakýchsi „horších Evropanů“, tedy výrazem mezietnické msty civilizačně méně vyvinutých národů východní poloviny Evropy. Zde autor výslovně vstupuje do polemiky s Normanem Naimarkem a jeho koncepcí,³ opřenou o představu nenávisti a msty mezi etniky (s. 16). Etnické čistky a vyhánění ovšem pro Thera nejsou ani „až“ zločinným produktem ideologií totalitních režimů. Místo toho máme – jak autor říká hned na prvé stránce úvodu knihy – co činit s racionálně počatými a politickými strategiemi již v 19. století odkojeným „dítětem nacionálního státu a tedy i ústřední součástí evropské moderny“, usilující o etnickou homogenizaci nacionálně definovaných státních území. Toto zlé „dítě“ evropského pokroku se mohlo giganticky rozvinout jen v důsledku dalekosáhlého mezinárodního konsensu, neseného především velmocemi.⁴ Autor tu konkrétně jmenuje Velkou Británii a Francii a výslovně se staví proti omezování problematiky etnických čistek na (jiho-)východní polovinu Evropy.

K tématu etnických čistek, vyhánění a nucených přesídlení existuje dnes rozsáhlá literatura, dílčími studii, edicemi pramenného materiálu a monografickými pohledy na to či ono jeviště etnicky motivované zhouby počínaje a komparativně založenými konferenčními sborníky nebo encyklopedií nucených migrací ve střední a východní Evropě konče.⁵ Syntetické práce, usilující o nadhled nad příběhy jednotlivých zemí či horizont dílčích dějinných epoch, však zatím žádný „kontinentální“ evropský historik nenapsal.⁶ Zatím dominují ti, kdo se na kontinentální Evropu válek, masakrů a vyhánění dívají zvenčí „přes moře“. Oba severoamerické pokusy o syntézu tohoto tématu byly nesporně významné,⁷ neodpovídají však již dnešnímu stavu výzkumu. Britské souhrnné přehledy této problematiky se kupodivu vůbec nestaly předmětem evropské diskuse. Therův především na rozsáhlé mezinárodní i regionální literatuře a na edicích pramenů solidně založený, nepředpojatý, systematicky komparující a po širších kontextech jednotlivých „národních příběhů“ a předpokladech přijatých „řešení“ se tážící text tak znamená mezník ve výzkumu a v porozumění jevu „etnických čistek“ (tedy vyhánění, doprovázené masakry a nucená vysídlení za podmí-

3 Norman M. NAIMARK, *Fires of hatred: ethnic cleansing in twentieth-century Europe*, Cambridge Mass. 2001, resp. *Plameny nenávisti. Etnické čistky v Evropě 20. století*, Praha 2006.

4 Ther již názvem navazuje na velmi úspěšnou, vůči Evropě 20. století kritickou knihu: Mark MAZOWER, *Dark continent. Europe's twentieth century*, London 1998, současně paralelní vydání: New York 1998. Od té doby řada reedic a německé vydání.

5 Detlef BRANDES – Holm SUNDHAUSEN – Stefan TROEBST (ed.), *Lexikon der Vertreibungen. Deportation, Zwangsaussiedlung und ethnische Säuberung im Europa des 20. Jahrhunderts*, Wien-Köln-Weimar 2010.

6 Téma je velmi frekventované ve Velké Británii a v USA. Z tamní bohaté produkce, která ale není „na kontinentu“, resp. v mezinárodním měřítku širě diskutována, se Ther odvolává na inspiraci knihami: Michael MANN, *The Dark Side of Democracy. Explaining Ethnic Cleansing*, Cambridge 2005, nebo Benjamin LIEBERMANN, *Terrible Fate: Ethnic Cleansing in the Making of Modern Europe*, Chicago 2006.

7 Vedle výše uvedené, populárně pojaté a širokou, nejen odbornou veřejností recipované Naimarkovy knihy srovnej: Andrew BELL-FIALKOFF, *Ethnic cleansing*, New York 1999, resp. TÝŽ, *Etnické čistky*, Praha 2003.

nek, které nemalá část deportovaných nepřežila). Ty stály v 19. a 20. století miliony Evropanů život a další desítky milionů jich drasticky zbavil domoviny.

Ther rozdělil knihu do teoretizujícího a s hlavními koncepty i díly literatury se vyrovnávajícího úvodu, na nějž navazuje kapitola o historickém etablování etnických čistek a o kulturních, resp. náboženských předpokladech, které se k nim v Evropě utvářely od raného novověku a zesílení od poloviny 19. století. Jistý koncepční problém knihy lze vidět v autorově cílené deklaraci, že z knihy eliminoval problematiku holocaustu. Ther argumentoval tím, že při nacistickém vyvraždění židů nešlo o etnickou čistku ve smyslu nuceného vysídlení či deportací, nýbrž o genocidu – symbolizovanou Osvětímí. Tento argument autor ještě rozšířil v tom smyslu, že „pronásledování židů bylo od samého počátku spojeno s exterminacími fantaziemi, jaké nemají v tak radikální formě paralely v žádné z etnických čistek“⁸ (s. 9n.). Podotkl však k tomu s odvoláním na Götze Alyho, že za druhé světové války bylo vyvraždění židů nacisty spojováno s deportacemi či vyháněním i jiných skupin obyvatelstva.⁹ Problematika holocaustu je však tak provázána s osudy ostatních, zejména nacisty pronásledovaných etnik, že autor nakonec nedostal svému negativnímu předsevzetí a zařadil do knihy přece jen kapitolku o „etnické čistce židů“, provedenou spojenci Hitlerovy říše ve střední a jihovýchodní Evropě.¹⁰ Zcela stranou tak zůstal holocaust v Německu, resp. „národními vládami“ za nacistické okupace prováděné deportace židů v západní Evropě¹¹ (s. 161–166).

Je to možná řešení polovičaté, ale lze ho přijmout jako jistý kompromis. Jsem si samozřejmě vědom extrémnosti a transnacionálního charakteru fenoménu „holocaust“ (nadto účelový konstrukt nacistických protizidovských tzv. norimberských zákonů, kombinujících údajný rasový původ s – namnoze dávno neaktuální – příslušností jednotlivců k náboženské skupině je opravdu unikátní). Přesto mám obavu, že jeho úplné vyčlenění z širšího evropského kontextu může blokovat „docenění“ dalších gigantických, ovšem jaksi

8 Autor nebere v úvahu poměrně dalekosáhlé – pogromy provázející – plány nacistů na vysídlení židů z Německa: Srovnej exemplárně: Magnus BRECHTKEN, *Madagaskar für die Juden: Antisemitische Idee und politische Praxis 1885–1945*, München 1998.

9 Götz ALY, „*Endlösung*“. *Völkerverschiebung und der Mord an den europäischen Juden*, Frankfurt a. M. 1995.

10 Ther se hlavně snaží uniknout z výzkumem již překonané historiografické dichotomie vysvětlení vzniku holocaustu: byl produktem intencí koncepce nebo se ve své vražednosti naplno rozvinul „až“ v důsledku pro Německo a tedy pro možnost vysídlení židů nepříznivého vývoje války a stal se tedy funkčním „řešením“ problému, „kam s židy“? Stojí proto za to, očitovat Therovu argumentaci: „Bylo by bagatelizováním ideologie, plánování i realizace nacistické politiky vůči židům, kdyby byla pojednávána jako jeden z případů „ethnic cleansing“. Pronásledování židů v německé říši i na okupovaných územích mělo od počátku jiné základy i rozměr – vztahuje se jak k pseudovědeckému rasismu, tak k exterminacíni fantasii... Avšak, nahlíženo z druhé strany, nebylo by relevantní ani úplné pominutí osudu evropských židů v souvislostech etnických čistek. Podívejme se proto na otázku, do jaké míry lze pojímat politiku německých spojenců vůči jejich židovským menšinám jako etnickou čistku a do jaké míry již tuto úroveň překračovala“ (s. 161).

11 Srovnej exemplárně: Laurent JOLY, *Vichy dans la «Solution finale». Histoire du Commissariat général aux Questions juives 1941–1944*, Paris 2006.

„prostých či provozních“ genocid, které byly spáchány v průběhu třicátých a čtyřicátých let 20. století radikálně socialistickými diktaturami na některých evropských národech (exemplárně Ukrajinci, Bělorusové), resp. masakrů a deportací příslušníků daného etnika, prováděných s důrazem na cílenou přednostní exterminaci vzdělaných vrstev a národních společenských elit (zejména Poláci, od počátku války cíleně a s perspektivou eliminace vyvražďovaní a deportovaní oběma velkými sousedy).¹² Diskuse otázky, která genocida má unikátní a která jen regionální charakter, ovšem přesahuje rozměr pouhé recenze.

Jádro knihy představuje rozsáhlá kapitola, nazvaná „Oblasti a aktéři etnických čistek“. Ta se dělí na čtyři části, přičemž každá z nich je uzavřena vlastním shrnutím: Prvá část je věnována etablování etnických čistek jako prostředku mezinárodní politiky v letech 1912–1925. Autor sleduje balkánské války a jejich migrační důsledky. Dále přišly na řadu deportace, k nimž docházelo za první světové války a v bezprostředně poválečné době. K šesti milionům válečných uprchlíků a vyhnanců přibýly v důsledku ruské občanské války dva miliony Rusů, prchajících na západ Evropy a milion Poláků, kteří opustili ony oblasti carské říše, které se nestaly součástí poválečného Polska. Z polského teritoria naopak nedobrovolně odešlo 800 000 Němců na poválečné říšské území. Pokračující pogromy poté hnaly z Ruska i Polska na západ další a další vlny židovského obyvatelstva... Ther hned na to zařazuje kapitolku o „Triage“, tedy francouzské etnické čistce, provedené v po půlstoletí znovuzískaném Alsasku a Lotrinsku. V jejím důsledku muselo tuto oblast opustit přes 150 000 „Němců“ a dalších bezmála 400 000 jich zůstalo se statutem neplnoprávných občanů.

Jádrem této kapitoly jsou ovšem mírová jednání z pařížských předměstí v letech 1919–20, tedy vytvoření nové evropské struktury národních států a v tomto rámci definovaná ochrana menšin, svěřených Společnosti národů. Pro bezprostředně poválečnou dobu vyzdvihuje Ther proti obvykle zdůrazňovanému mezníku „příkladné“, mezinárodně garantované řecko-turecké smlouvy z Lausanne 1923 klíčový význam předcházející smlouvy z Neuilly 1920, resp. vysvětluje kontinuitu konceptů nucené „výměny menšin“, sahající před rok 1914 k balkánským válkám. V každém případě to dovoloval poválečný „technokratický optimismus“ diplomatů i expertů, nezatažujících se informacemi o reálné lokální situaci menšin. Aplikovali katastrofálně „osvědčená“ řešení ze správy indických provincií na balkánskou nebo polskou situaci, akceptovali až třicetiprocentní ztráty přemísťovaných populací, jakož i jejich úplné zbídačení během nucených přesíd-

12 Srovnej Stephan LEHNSTAEDT – Jochen BÖHLER (ed.), *Die Berichte der Einsatzgruppen aus Polen 1939. Vollständige Edition*, Berlin 2013, kde autoři docházejí k závěru, že jen od září 1939 do jara 1940 tyto vyčleněné jednotky policie a SS zavraždily přes 60 000 příslušníků polské inteligence. Připočtème sovětskou masovou vraždu 15–28 000 předešlým důstojníků a příslušníků polské inteligence v Katyni 1940. Srovnej: Gerd KAISER, *Katyn. Das Staatsverbrechen – das Staatsgeheimnis*, Berlin 2002, česky: *Katyně. Státní zločin – státní tajemství*, Praha 2003. Dohromady se jen těmito jednorázovými akcemi dostaneme na úroveň 80–90 000 zavražděných příslušníků polských elit.

lení. Cílem mezinárodně garantované politiky transferů a výměn populace totiž nebyla ochrana menšin, nýbrž stabilizace politického uspořádání poválečné Evropy.¹³

Druhá podkapitola sleduje problematiku „totální války a totálních čistek 1938–1945“. Ther zdůrazňuje celoevropský význam tzv. Mnichovské dohody 1938 jako posledního, zato klíčového pokusu o zajištění pořádku a stabilizace středovýchodní Evropy na bázi etnických kritérií. Britský premiér Chamberlain přitom cíleně vnesl do hry nutnost „přesídlení“ české menšiny z území, předávaného Hitlerově říši (s. 109n.). Hitler pak v říjnovém projevu v Reichstagu charakterizoval okleštění Československa jako nový „pocit evropské bezpečnosti“ (s. 167). O to větší dopad na představy evropských politiků o zajišťování stability kontinentu mělo Hitlerovo pragmatické pošlapání Mnichovské dohody v březnu 1939 okupací zbytkového Československa. Zejména Britům bylo od té chvíle jasné, že příští koncept stability musí být do základu jiný.

Ther v podkapitole soustavně prochází nucené migrace válečných let. Začíná Hitlerovým stažením německých menšin z východní Evropy „heim ins Reich“, pokračuje čistkami, rozsáhlými deportacemi a masakry v okupovaném Polsku (z polských židů přežilo 10 %, z ostatních obyvatel 80 %) a v návaznosti na sovětskou účast při rozbití Polska a jeho „vymazání z mapy“ se dostává k „Soviet ethnic cleansing“.¹⁴ Rozsáhlá rekapitulace řady sovětských deportací a genocid „nacionálů“, tedy národnostních skupin, které Stalin považoval za zrádcovské, buřičské nebo potenciálně kolaborantské s nepřáteli jeho říše, bohužel končí jaksí „do ztracena“: Autor přiznává, že pro tyto čistky nemá interpretační klíč. Soudí, že „na rozdíl od evropských národních států Stalin netoužil po etnické homogenizaci. Sovětský svaz zůstal mnohonárodnostním státem – deportace tu nic nezměnily. Jako motiv odpadá i touha po nastolení míru nebo ukončení vnitrosociálních konfliktů“ (s. 137). Ther také připomíná, že nacionálně motivované deportace postihly v SSSR rozsahem jen „nepříliš významnou“ skupinu, maximálně 2,5 milionu lidí.

Není tu místo pro větší diskusi o etnických čistkách ve stalinském SSSR, ale připomeňme alespoň (a odkážme tu na nejnovější syntézu soudobých dějin Ruska z pera Dietmara Neutatze),¹⁵ že Stalin se při organizování teroru i deportací koncepčně vždy pouze konsekventně držel bolševických principů, totiž že v rámci pojmání sovětské každoden-

13 Srovnej: Hans LEMBERG, *Grenzen und Minderheiten im östlichen Mitteleuropa – Genese und Wechselwirkungen*, in: Hans Lemberg (ed.), *Grenzen in Ostmitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert. Aktuelle Forschungsprobleme*, Marburg 2000, s. 159–181, zde s. 167.

14 Ther se opírá o koncept: Terry MARTIN, *The Origins of Soviet Ethnic Cleansing*, *The Journal of Modern History* 70, 1998, s. 813–861, ale již nezmiňuje další práce téhož autora, zejména knihu: TÝŽ, *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union 1923–1939*, Ithaca 2001. Další, taktéž americká práce, na kterou autor opakovaně odkazuje je: J. Otto POHL, *Ethnic Cleansing in the USSR 1937–1949*, Westport 1999. Pro Therovu knihu zřejmě příliš pozdě vyšla rozsáhlá a závazná pramenná práce: Viktor DÖNNINGHAUS, *Minderheiten in Bedrängnis. Sowjetische Politik gegenüber Deutsche, Polen und anderen Diaspora-Nationalitäten 1917–1938*, München 2009, srovnej moji recenzi in: ČČH 108, 2010, s. 320–328.

15 Dietmar NEUTATZ, *Träume und Alpträume. Eine Geschichte Russlands im 20. Jahrhundert*, München 2013, s. 208, 247nn. K rusko-německému společnému rasovému výzkumu, prováděnému v letech 1927–1933 srovnej tamtéž, s. 177.

nosti jako permanentního válečného stavu mají být v rámci impéria z bezpečnostně mocenských důvodů preventivně eliminovány všechny pro systém potenciálně nespolehlivé prvky. To plně platilo i o „netitulárních národech“ SSSR, zejména pak o těch, které byly pouhou menšinou národa jiného státu.¹⁶ Ty byly v průběhu třicátých a čtyřicátých let přinejmenším decimovány a v podstatě důsledně „odstraněny“ z evropské části Sovětského svazu do střední Asie nebo na Sibiř. Vůči dalším, zejména středoasijským, tentokrát titulárním národům SSSR byla praktikována politika jejich oslabení cestou radikální exterminace: Tak např. pro Turkmény nebo Kazachy jejich národní historiografie a publicistika dnes (resp. do jejich nuceného vstupu do Putinovy Euroasijské unie) uvádí brutální snížení zejména mužské populace do konce čtyřicátých let o 30–60%.¹⁷ K tomu od třicátých let, tedy od zavržení principu „zakořenění socialismu v neruských národech“ (korenizacija), přistupovala otevřená nebo tiše praktikovaná obecná rusifikace celé říše.

Dalším tématem této podkapitoly jsou „vátky ve válce“: krvavé vyvražďovací konflikty mezi Ukrajinci a Poláky, resp. mezi Chorvaty a Srby, probíhající v rámci II. světové války jaksi „pod podlahou“, nikoliv však mimo rámec zásadního střetu nacistické a sovětské diktatury. Ther je zejména pro prvou z obou válek autorem zkušeným a nadmíru povolaným,¹⁸ ukazuje však, že toto téma přitahuje i další autory.¹⁹ Od polsko-ukrajinské a jihoslovenské situace pak autor přechází k dalším etnickým čistkám v německé sféře vlivu a podkapitolu končí již výše zmíněnou pasáží o válečných etnických čistkách židovských komunit středovýchodní a jihovýchodní Evropy. V shrnutí autor připomíná, že od počátku války do roku 1944, do počátku hromadného útěku německé populace z východu, resp. do počátku vyhánění a transferů, se nucené migrace a deportace (bez započtení genocid) v Evropě dotkly zhruba 6,5 milionu lidí.

Třetí podkapitola je věnována poválečným (1944–1950) útěkům a nuceným migracím v Evropě a ve stručném výhledu i v Indii a Palestině. Ther začíná spojeneckými koncepcemi poválečného uspořádání Evropy. Zásadní změnu vztahu angloamerického k menšinám formuluje jako „přesun důrazu z nucené asimilace k nucené emigraci“ (s. 168). Nově narysované poválečné hranice států se měly krýt s hranicemi etnickými. Ther ponechává stranou britské, od počátku války připravované a 6. července 1942 válečným kabinetem vyhlášené obecné plány na transfer německých menšin z oblastí, ležících východně od budoucích německých hranic na německé území.²⁰ Soustřeďuje se na skutečnost, že spojenci museli řešit především problém Polska: Stalin již koncem roku 1941 deklaroval, že SSSR po válce podrží veškeré anekční zisky let 1939–40, tedy také více než polovinu předváleč-

16 DÖNNINGHAUS, *Minderheiten*, s. 499 upozorňuje, že vztah k těmto národům nabýval u kremelských elit třicátých let podobu jakési geneticky kódované xenofobie.

17 Příkladem pro Kazachy srovnej nejnověji: Robert KINDLER, *Stalins Nomaden. Herrschaft und Hunger in Kasachstan*. Hamburg 2014.

18 Srovnej THER, *Polsko-ukrajinský konflikt v letech 1939–1947*.

19 Timothy SNYDER, *The Reconstruction of Nation. Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus 1569–1999*, New Haven 2003.

20 Detlef BRANDES, *Cesta k vyhnání 1938–1945. Plány o rozhodnutí o „transferu“ Němců z Československa a z Polska*, Praha 2002, s. 138–141. s

ného polského státu. Poláky, bojující na straně spojenců a ostře se protivící tomuto „obchodu“, ovšem bylo nutno odškodnit, resp. získat území pro tři až čtyři miliony Poláků, které bude nutno „posunout“ na západ (s. 169).²¹ Jako klíčový prvek s obecnými konsekvencemi tak Ther ukazuje – Churchilllem roku 1944 opakovaně veřejně deklarované – rozhodnutí o vyhnání a transferu německého obyvatelstva z „náhradních území“ pro poválečné Polsko: „Již nebudou směsi populací, které způsobují nekonečné problémy. (...) Bude to čistě vymezeno“ (s. 169).

Ther se v tomto kontextu výslovně staví proti – o německou vyhnaneckou literaturu opřené – tezi Normana Naimarka o klíčové roli Polska a Československa pro rozhodnutí o transferu německých menšin (s. 201). S velkou znalostí věci a s pozorností, upřenou přednostně na situaci v Polsku (brutální okolnosti sovětského vysídlení polské menšiny do poválečného Polska od konce roku 1944 a neméně brutálního, jednotkami NKVD organizovaného vysídlení půl milionu Ukrajinců na východ z poválečného Polska) pak sleduje průběh vyhnání a vysídlení Němců z obou zemí. S oporou v knihách Tomáše Staňka nezamlčuje české masakry,²² podotýká ovšem, že ztráty na životech (19 000 potenciálně až 30 000 osob včetně 6 000 německých sebevražd, jak konstatovala Česko-německá komise historiků) během „odsunu“ z Československa dosáhly maximálně 1 % vysídlovaných a byly tak „velmi nízké ve srovnání s jinými etnickými čistkami“ (s. 184). Pro Polsko se počítá s 400 000 obětmi útěku a vysídlení. Pro bezprostředně poválečnou dobu Ther tak ukazuje proměnu spojenců: Dosud „na rýsovacích prknech vytyčovali hranice a přesouvali národy“ (s. 186), od konce války se však stali reálnou situací znepokojenými správci uprchlíky a vysídlení zaplaveného Německa. V této nové roli se spojenci začali bránit dalším nezvládnutelným transportům. Autor na druhé straně exemplárně líčí konflikty vypjatě nacionalistické – dosud občanské – vlády poválečného Československa s komunistickým, již záhy Sovětským Svazem podporovaným Maďarskem o osud maďarské menšiny na Slovensku. Transfer se tu již neinterpretuje jako „stabilizační opatření“, nýbrž jako „trest“ menšině za provinění v době války (s. 192).

Následující pasáže jsou věnovány problematice jihovýchodní Evropy včetně Itálie a konečně britským – koncepčně velmi obdobným – opatřením (Ther hovoří o „transferu

21 Włodzimierz BORODZIEJ, *Geschichte Polens im 20. Jahrhundert*, München 2010, s. 241–248.

22 Není možno přesně specifikovat, co Ther myslí „známým masakrem v Praze“ s. 184. Konkrétní odkaz není připojen, jen všeobecný odkaz na práce Tomáše Staňka. V tomto kontextu je nejpravděpodobnější případ z Kladenské ulice v dnešní Praze 6 z 10. 5. 1945: „Úředními prameny je mj. doloženo postřelení 41 osob na příkaz důstojníka v uniformě Rudé armády v Praze XIX u biografu Bořislavka...“ Srovnej: Tomáš STANĚK, *Poválečné „excesy“ v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování*, Praha 2005, s. 198. Staněk se k této kauze později již nevrátil. Případ byl roku 2010 mezinárodně zpopularizován filmem režiséra Davida Vondráčka „Zabíjení po česku“, za který autor téhož roku obdržel Franz-Werfel-Menschenrechtspreis, udělovaný Bund der Vertriebenen. Jako reakce zazněla v českém tisku kritika, že nešlo o masakr německých civilistů revolučními gardami, nýbrž o popravu Rudou armádou zajatých, do civilu převlečených armádních důstojníků a příslušníků gestapa z úřadovny v Praze na Jenerálce. Odborná analýza případu zatím nebyla provedena.

evropského modelu“) v Indii a Palestině v druhé polovině čtyřicátých let.²³ V Indii akceptovali „evropské“ principy etnického rozdělování čelní, v Anglii vystudovavší, představitelé Indického národního kongresu i Muslimské ligy. Britský místokrál Louis Mountbatten se striktně držel technicistního, či spíše „chirurgického“ přístupu k vyřešení problému dekolonializace hladovějící Indie, jejíž situace byla komplikovaná výbuchem nacionálně náboženské nenávisti. „Na britských plánech rozdělení Indie bylo osudové to, že nebyly zkoordinovány ani se spořádaným předáním vlády, ani s konkrétním vytyčením hranic“ (s. 219n.). Hranice obou příštích států narýsoval pod extrémním časovým tlakem úředník londýnského ministerstva informací, který neměl o realitě indické situace nejmenší ponětí. Důsledkem byly gigantické masakry, před nimiž prchaly miliony lidí.

Situace v Palestině s tehdy dvěma miliony obyvatel byla samozřejmě odlišná od indického subkontinentu o 400 milionech lidí. A přece tu Ther identifikuje tytéž postoje a fatální chyby britské administrativy: především že se z problematické situace stáhla a ponechala po sobě mocenské vakuum, které bylo cestou násilí zaplněno nově utvářenými strukturami národní vlády. Labouristická londýnská vláda zoufale potřebovala šetřit a nákladná koloniální správa a rozsáhlé vojsko v Indii i Palestině (její úvahy o obou zemích byly propojené) bylo v jejich očích položkou, kterou bylo urychleně nutno škrtnout. Ther na s. 228 uvažuje, zda poválečné Československo neexportovalo do Palestiny jen zbraně, nýbrž také „ideologii odsunu“. Faktem je cílené „vyhnání a vysídlení“ velké části arabského obyvatelstva, zejména prakticky kompletních palestinských elit. Proběhlo s porozuměním sovětské sféry poválečné Evropy a západní část kontinentu mu přihlížela s kulturně nadřazenou lhostejností vůči osudu vyháněných a nejednou masakrovaných muslimů. Jako důležité je třeba zdůraznit, že Ther ovšem vysvětluje také postoj židovského obyvatelstva k „dobytí země“ a kořeny jeho v nedávné historii (pogromy třicátých let) zakotvené nenávisti vůči Arabům, resp. u židovských bezprostředních utečenců a přistěhovalců z Evropy přesvědčení, že „už nikdy se nesmí stát obětí“ (s. 231). I zde autor nakonec dává vinu britské politice, která svým postupem navodila vypjatě krizovou situaci, v níž byla pluralita postojů zájmových stran redukována na binární vidění konfliktu, posunutého do „nacionální“ (tedy náboženskou stránku problému vůbec nerefluktující) roviny. Britská vláda mohla násilí a excesům zabránit, dala však přednost vycouvání (s. 232n.).

Souhrnně Ther charakterizuje etnické čistky, útoky, vyhnání, transfery i masakry, tedy souborně etnické násilí, které se v Evropě let 1944–1948 dotklo asi 30 milionů lidí, jako děje, v jejichž základu nebyla nacionální nenávist či obvykle předpokládaná snaha o potrestání Němců za agresivní válku a zejména (i když necháme stranou holocaust) nepředstavitelné zločiny, spáchané během ní v jednotlivých zemích. Daleko spíše šlo podle něj o realizaci konceptů transformace kontinentu, určených především rozhodnutími „velké trojky“ vítězných mocností a následně ději nižší úrovně (včetně: „kolaterálních škod“), které na

23 Výklad o Indii Ther opírá zejména o práce: Yasmin KHAN, *The Great Partition. The making of India and Pakistan*, New Haven 2007; Stanley A. WOLPERT, *Shameful flight. The last years of the British Empire in India*, New York 2006. Pro Palestinu se autor opírá především o knihy: Ilan PAPPE, *The ethnic cleansing of Palestine*, Oxford 2006; Benny MORRIS, *1948. A history of the first Arab-Israeli war*, New Haven – London 2008.

tato rozhodnutí navazovaly. „Záleželo do značné míry na rozhodnutí mocností i jednotlivých států, zda násilí zůstane pod kontrolou nebo zda se promění v masovou etnickou čistku. (...) Prvořadým cílem bylo etnické sjednocení národních států a sladění průběhu státních hranic s liniemi etnických rozhraničení“ (s. 234).

Poslední, poměrně krátká podkapitola je věnována devadesátým létům, v nichž po konci studené války došlo na území rozpadnušího se sovětského impéria (tj. SSSR a jeho satelitních států, resp. dalších evropských autoritativních, socialisticky se profilujících režimů) k nuceným migracím nejméně pěti milionů osob. Autor se tu přednostně věnuje rozpadu Jugoslávie a návazným válkám o její dědictví, za druhé pak podává velmi stručný komparativní nástin konfliktů na Kavkaze. Z Therových závěrů, vztahujících se ovšem prakticky jen k „Postjugoslávii“, ten snad nejpodstatnější zní, že rázná externí mocenská intervence může přerušit etnické čistky nebo ukončit masakry v relativně malém regionu (příkladem je tu Kosovo). Všechno úsilí mezinárodní pospolitosti o následnou obnovu multietnické společnosti cílenou snahou o zajištění reemigrace vyhnanců však jednoznačně končí neúspěchem.

Závěrečné úvahy, opřené o rekapitulaci v knize pojednaných případů Ther spojil s historickou typologií etnických čistek. Závěr knihy tak získal charakter samostatného eseje. Ther tu poukázal mj. na skutečnost, že nucené migrace v důsledku etnických čistek jsou od přijetí charty OSN v roce 1948 vnímány jako genocida. Jeho pojetí však důsledně rozlišuje cílené pokusy o vyhlazení etnické skupiny od excesů a úmrtí, která „jen“ provázejí etnicky motivovaná vyhnání a vysídlení. Průměrnou míru lidských ztrát při nucených transferech Ther obecně odhaduje na 10 % přesídlované populace. Na rozhraní k cílené exterminaci tak stojí např. stalinské, vojsky NKVD prováděné transfery národů a menšin uvnitř hranic SSSR, při nichž lze míru lidských ztrát stanovit na zhruba jednu čtvrtinu počtu deportovaných.

Therova kniha je velkým badatelským, komparativním a koncepčním výkonem, který by si zasloužil důkladnou diskusi. Tím, že postavil do centra dění velmocí, jejich dohody, resp. koncepty úprav Evropy po obou světových válkách (případně návazně řešení situace jejich mimoevropských kolonií či světeneckých území) a nikoliv aktéry dílčích etnických srážek, autor zásadně změnil interpretační optiku celé problematiky. Nesnímá tím samozřejmě odpovědnost z národních států a společností za jednotlivé excesy nebo za vysloveně nehumánní realizaci velmocenských konceptů. Ukazuje však jasně, že velmocí, jejich čelní představitelé, plánovači nebo diplomaté až do poloviny 20. století vždy do homogenizačních konceptů technicistně zakalkulovali z dnešního úhlu pohledu nepředstavitelné lidské ztráty, předem „omlouváné“ tím, že jde o stabilizační nebo dokonce mírotvorná opatření.

Therovo rozlišování mezi etnickou čistkou coby brutálním vyhnáním menšiny nebo nekýženého konkurenčního obyvatelstva a exterminačním záměrem, sledujícím prosté vyvraždění nebo přinejmenším drastické omezení cílové populace, je podle mého názoru hodné vážné diskuse. Mám ovšem za to, že vazba obou fenoménů je daleko užší a že prosté vyvraždění není jen Therem varovně uváděným úkazem současnosti (africký Dafúr), nýbrž že bylo tiše zakalkulovanou součástí přinejmenším části vysídlovacích plánů od masakrů

Arménů v Turecku přes sovětské „nacionální akce“ třicátých let až k nacistickému postupu v Polsku i posléze na území Ukrajiny a Běloruska, případně Ruska od června 1941. Zejména pro Sovětský svaz třicátých a čtyřicátých let by prezentovaná problematika zasloužila podstatného prohloubení. Literatura ruských, německých a amerických autorů přibývá ovšem takovým tempem, že historik nespécializovaný na bývalý Sovětský svaz jen velmi těžko drží krok s aktuálním stavem poznání.

Co mne na Therově skvělé knize poněkud překvapilo, je úplně vynechání vysídlení Němců z poválečného Rakouska. Nešlo přitom o pochopitelné „odstranění“ říšských Němců, přišedších do „Ostmark“ po březnu 1938, nýbrž o transfer Němců (a jejich namnoze rakouských partnerů/partnerek a společných německo-rakouských dětí), kteří sice žili již před rokem 1938 v Rakousku, neměli však rakouské občanství. Přitom právě na rakouském rozhodnutí Rennerovy, resp. Figlovy vlády o transferu, velmi účelově přijatém po dohodě se sovětským okupačním velením, by bylo možno exemplárně demonstrovat relevanci Therových tezí. Tato tematika sice dodnes není v Rakousku – Ther je v posledních letech profesorem vídeňské university – právě populární, byla však již tematizována v rakouské historické literatuře.²⁴ Toto téma je však jen drobnost v ohromném rámci kontinentální a více než stoleté perspektivy Therova závažného díla.

Jiří Pešek

Stephen H. NORWOOD

Antisemitism and the American Far Left

Cambridge, Cambridge University Press 2013, 324 s., ISBN 978-1-107-03601-7.

Stephen H. NORWOOD

The Third Reich in the Ivory Tower. Complicity and Conflict on American Campuses

Cambridge, Cambridge University Press 2009, 339 s. ISBN 978-0-521-76243-4.

Profesor historie na University of Oklahoma a spolu s Eunice G. Pollack vydavatel „Encyclopedia of American Jewish History“ se sice v posledních zhruba deseti letech publikačně i editorsky soustředil na problematiku amerického antisemitismu, již před tím se však zapsal do povědomí širší veřejnosti jako úspěšný badatel na poli moderních sociálních dějin a zejména dějin amerického sportu (americký fotbal a basketbal). Dvě knihy, které jsou předmětem našeho zájmu, se zaměřují na prostředí, která bychom apriorně z výrazného antisemitismu nepodezívali. A až do vydání dnes intenzivně diskutovaných Norwoodových prací je v tomto kontextu také nikdo nezkoumal. Norwood v obou případech vyšel z rozsáhlých rešerší v dobovém obecném tisku a publicistice, dále v prvním případě i ze stranického tisku, brožur a letáků, v druhém z univerzitních novin a časopisů. Autor tuto pramennou vrstvu pokud možno doplnil také sondami do (především univerzitních) archivních fondů.

24 Oliver RATHKOLB, *Die paradoxe Republik. Österreich 1945–2005*, Wien 2005, s. 36n.

Kniha o antisemitismu a americké krajní levici se obírá zejména názory, postoji a publicistikou Communist Party USA (dále CP), založené v letech 1919–1921 a doplňuje ji kontrastním obrazem Trotskyist Socialist Workers Party (založena roku 1928 po vypuzení trockistů z VKS(b), resp. řady jejich blízkých ideových spojenců, a to v bezmála stoleté perspektivě, sahající až do počátku 21. století. Ideologie těchto společensky opakovaně poměrně vlivných stran se v poměru k židovství opírala o text mladého Karla Marxe „K židovské otázce“ z roku 1843. Američtí levicovní publicisté bojovali především proti sionismu, vydávanému jimi za formu fašismu a nacismu, resp. proti židovskému přistěhovalectví do Palestiny. Obvykle při tom nebyli schopni rozeznat hranici, kde jejich dikce převzala již otevřeně antisemitské argumenty nebo kde jejich obrana Arabů a hlavně palestinských organizací vůči americké veřejnosti a zejména americkým židům dosáhla téže kvality.

Druhá kapitola knihy je věnována „komplikovaným odpovědím“ amerických komunistů na antisemitismus a nacismus let 1920–1939. Důsledně antikomunisticky zaměřený autor tu tematizuje bolševickou opozici vůči sionismu jako projevu buržoazního nacionalismu, kooperujícího s britským imperialismem. Sionismus byl v SSSR dvacátých let potlačen, zůstává však otevřenou otázkou, zda se tak opravdu stalo z antisemitských pozic, nebo spíše v rámci vymícení všech nekomunistických ideologií. Je samozřejmé, že CP oslavila roku 1934 vytvoření židovské autonomní republiky Birobidžan (takto vyhnanecké oblasti v jižní Sibiři na čínské hranici) v rámci RSFSR jako důkazu sovětského boje proti antisemitismu. Na pevnějším faktografickém základě stojí Norwood při výkladu podpory amerických komunistů antisemitským arabským pogromům v Palestině roku 1929. Líčí, jak komunistický tisk vydával protižidovské pogromy za povstání arabských venkovanů proti agresivním židovským fašistům.

Podstatnou změnu přinesla americké levici sovětská politika jednotné fronty proti fašismu v polovině třicátých let. Novým cílem kritiky se stala americká proněmecká pravice a pravicový antisemitismus. Komunistický tisk se podílel i na výzvách k bojkotu berlínské olympiády 1936. Americkou komunistickou publicistikou byla ovšem „přehlédnuta“ skutečnost, že při moskevských procesech byl cíleně zdůrazňován až inscenován židovský původ řady souzených a odsouzených osobností. Nezávisle na postojích k evropskému dění pak pokračoval propagandistický boj CP proti sionismu a podpora arabské „revolty“ roku 1939, kdy byly protižidovské pogromy chváleny jako projevy „revolučního hnutí“. Američtí trockisté naopak soustřeďovali pozornost na sovětský antisemitismus, přičemž ovšem mlčky přecházeli antisemitismus nacistického Německa nebo tvrdili, že německá dělnická třída je vůči němu imunní.

Kapitola o válečných letech začíná komunistickou kritikou protestů amerických židovských organizací proti německému přepadení Polska a proti masakrům polských židů. Komunisté pod vedením šéfa strany Earla Browdera přešli od politiky jednotné fronty k chvále paktu Hitlera se Stalinem a vyslovovali se proti západní intervenci, resp. prohlašovali, že vítězstvím západních spojenců nad Hitlerem by evropští židé mohli jen trazit. Politika neustálého radikálního měnění kursu však stála stranu nemalé množství členů, protože zejména židé z ní masově vystupovali. Postoj komunistické strany se opět radikálně

proměnil po přepadení SSSR nacisty. Zato trockisté zůstali pevní a zastávali mínění, že ani jedna z bojujících stran není hodna podpory. Řešením mohla podle nich být jen světová revoluce. Kritizovali proto i americké bombardování Německa, a to v pojmech, vypůjčených od nacistické propagandy a snažili se též bagatelizovat zprávy o holocaustu.

Na konci války se americká CP (na rozdíl od trockistů) postavila proti antisemitismu, včetně jeho projevů v americké kultuře, a za právo židů na Palestinu. V letech 1947/1948 výslovně podporovala založení židovského státu a slavila uskutečnění tohoto projektu. Zároveň CP kritizovala americkou přistěhovaleckou politiku, na jedné straně limitující kvótami stěhování přeživších holocaust do USA a na druhé umožňující příchod tisícům antikomunistických utečenců z východní Evropy (zčásti antisemitských podílníků na holocaustu). Norwood ukazuje, že v této době byli členové CP propagátory židovské kultury a historie a stranou nechávali teze o nutnosti zbavit se židovské identity v tavící pánvi amerického proletariátu. Následná sovětská změna pozic ve prospěch Arabů byla tak rychlá, že ji část špiček CP nezvládla a zejména představitelé Afroameričanů zůstali až do padesátých let na straně Izraele.

Sovětská drasticky antisemitská kampaň „proti kosmopolitismu“ let 1948–1952 (včetně pražského procesu se Slánským et consortes) byla americkou komunistickou stranou, která roku 1945 sesadila (a 1946 vyloučila) E. Browdera, plně akceptována. Padesátá léta přinesla dramatický pokles členstva CP a strana podstatně ztratila na významu. Podobně jako trockisté se ponořila do vnitřních konfliktů. Norwood se proto více zaměřuje na výrazné osobnosti levicových – i bezpartijních – průvodců obou seskupení (Isaac Deutscher, autor významných biografí Stalina a Trockého, v padesátých a šedesátých letech pendlující mezi Británií a USA). „Nová levice“ šedesátých let pak jevila jen malý zájem jak o dávné konflikty, tak o přežívající sovětský antisemitismus. Antisemitské výroky Nikity Chruščova budily její jen minimální pozornost.

Autor upozorňuje, že zejména starší představitelé amerických levicových hnutí (včetně Martina Luthera Kinga a jeho skupiny), stavící se proti válce ve Vietnamu, v šedesátých letech vyjadřovali podporu Izraeli. To vzbudilo trockistickou kritiku a zejména vedlo mládežníky ze Students for Democratic Society, ale např. i „Černé Panthery“ k převzetí tvrdě komunistických a trockistických antisionistických pozic a rétoriky na hraně antisemitismu. Sem patřilo démonizování Izraele a jeho přirovnávání k nacistickému Německu. Diskuse se naplno rozvinula po šestidenní válce roku 1967, kdy se americké univerzity staly otevřeně protiizraelskou bází podpory Palestinců. Norwood dovedl výklad až do roku 2012. Zejména zde, na konci knihy se ukazuje jako problém, že autor v podstatě každou kritiku sionistických postupů nebo politiky Izraele automaticky pokládá za projev antisemitismu.

Jeho důkladně rešeršovaná kniha, vybavení bibliografií a rejstříkem, podrobně rekonstruuje dobové diskuse a názorně ukazuje těsnou vazbu dramaticky se proměňujících názorů americké radikální levice na instrukce ze SSSR, resp. její naprostou absenci schopnosti a ochoty zaujmout samostatné stanovisko. Charakter použité pramenné základny autorovi ovšem do velké míry neumožnil obdobně jasně vyložit také to, do jaké míry byly tyto postoje, projevy a diskuse recipovány v širší americké veřejnosti.

Snad ještě podstatně větší polemický ohlas vzbudila předchozí Norwoodova kniha o „Třetí říši ve věži ze slonoviny“ čili o roli nacistických kompliků, kterou sehrály čelné

americké univerzity a jejich představitelé ve 30. letech. Zatímco americká veřejnost zareagovala již na zprávy o nacistických pogromech roku 1933 řadou velkých demonstrací proti nacistickému antisemitismu (27. března 1933 se v newyorské Madison Square Garden shromáždilo bezmála 35 000 lidí), představitelé amerických univerzit mlčeli a prostřednictvím zákazu shromažďování se starali o pořádek v kampusech (s. 15). Podobně se univerzity chovaly při protestech veřejnosti proti rituálnímu pálení knih židovských, liberálních a levicových autorů na německých univerzitách 10. Května 1933. Postoj většiny představitelů prestižních amerických univerzit (výjimku představoval např. prezident Boston University Daniel Marsh) se tak ostře lišil nejen od mínění široké, zejména odbory ovlivněné veřejnosti, ale i od ochoty velké části komunálních reprezentací velkých amerických měst, vystupovat a řečnit na protinacistických setkáních. Vedení univerzit a colleges se vůči vystoupením jednotlivých profesorů nebo studentů na podporu obětí nacismu stavělo kriticky nebo proti nim dokonce disciplinárně zasahovalo.

Norwood vysvětluje, že konsekventní pronacistický postoj prezidentů klíčových univerzit, kteří hráli a dodnes hrají roli orientačních morálních autorit v americkém veřejném životě, významně ovlivňoval veřejné mínění ve prospěch legitimizace nacismu a Třetí říše. Ta přitom nic neponechávala náhodě: Roku 1933 odjel na státem placenou přednáškovou cestu po Spojených státech profesor americké literatury na berlínské univerzitě Friedrich Schoenemann. Nevystupoval ovšem k literárním tématům, nýbrž přednášel: „Proč věřím Hitlerově vládě“. Právě proti jeho vystoupení v bostonském Ford Hall Forum se odehrály jedny z nejvýznamnějších protestních demonstrací (s. 27). Velká propagandistická role připadla též německým stipendistům na amerických univerzitách, které americká Anti Defamation League již v roce 1933 prohlásila za nositele „extrémně destruktivní“ antisemitské propagandy.

Norwood samozřejmě nemohl pojednat americkou univerzitní situaci plošně. V knize, rozdělené do osmi kapitol a epilogu, se soustředil především na slavnou, svými kořeny až do roku 1636 sahající Harvardovu univerzitu, newyorskou Columbia University, skupinu dívčích The Seven Sisters Colleges na severovýchodě USA a na University of Virginia v Charlottesville, resp. v sedmé kapitole věnoval pozornost americkým katolickým univerzitám. V podstatě tedy zůstal zaměřen na historické jádro USA na východním pobřeží, spíše letmo se občas dotkl oblasti kolem velkých jezer (MIT – Massachusetts Institute of Technology v Chicagu, University of Minnesota atd.) a zbytek USA nechal stranou pozornosti.

Po úvodní kapitole, věnované obecněji reakci americké veřejnosti i významných nadací ve prospěch uprchlíků, resp. cílenému mlčení špičkových univerzit vůči nacistickému převzetí moci a prvé vlně teroru v roce 1933, následuje sonda do vztahu Harvardovy univerzity k nacismu v éře prezidenta Jamese B. Conanta (1933–1937). Právě v jeho době dosáhla vrcholu vzájemná výměna Harvardu s německými univerzitami, tj. vzájemná účast učitelů na výukových programech, konferencích a jubilejních slavnostech. V květnu 1934 navštívil bostonský přístav německý křižník Karlsruhe („a good will mission“ – s. 42) a vedení Harvardovy univerzity, řada jejích profesorů, studentů i alumňů se podílela na velkolepém přijetí jeho posádky. V létě 1934 byl na Harvard pozván k veřejným vystoupením

tiskový šéf NSDAP Ernst Hanfstaengl. Naopak američtí profesori (Harvard i Columbia) přijali pozvání k velkolepým, hnědou propagandou provázeným oslavám – plně nacifikovaných a árijsky „očištěných“ – univerzit v Heidelbergu (1936) a v Göttingen (1937), a to i s vědomím skutečnosti, že obou jubilejních slavností se nezúčastnily britské univerzity. Reprezentace Harvardu tak nejen absentovala v protestech proti nacistickým čistkám, resp. projevovala „šokující nevědomost“ o tom, co se skutečně děje v Hitlerově Německu (s. 40), ale přímo aktivně se přičiňovala o tiché akceptování nacistického režimu americkou veřejností. Norwood připomíná, že ještě výrazněji pronacistické sympatie než prezident Conant měli členové studentských spolků a redaktoři časopisů jeho univerzity, kteří ještě roku 1940 protestovali proti americké podpoře bojující Británii (s. 73).

Kapitola, věnovaná Columbia University let 1933–37 za prezidentství obdivovatele italského fašismu Nicholase M. Butlera ukazuje, jak se její vedení snažilo vydávat veškeré své kontakty s nacisty za „přísně akademické“ (tak zněla odpověď prezidenta na studentský protest proti účasti na heidelberských oslavách roku 1936 – s. 96). Columbia University měla tradičně silný podíl studentů z židovské komunity New Yorku. Dlouhá Butlerova éra byla již od 20. let poznamenána soustavnou a úspěšnou snahou o redukci podílu židovských studentů (s. 79n.). Columbia byla první, ovšem zdaleka nikoliv jedinou elitní univerzitou, která cíleně usilovala o „pročištění“ svého studentstva i profesorského sboru. (To je ostatně téma, k němuž se autor v knize opakovaně vrací: např. obsáhle k New Jersey College for Women, s. 168–171, 183–183.) Newyorské studentstvo s vysokým podílem židovských a migrantských mladíků nicméně zůstávalo Butlerovi silným a publikačně vlivným protihráčem.

Snad ještě radikálnější projevy sympatií vůči nacismu zaznamenal Norwood na dívčích kolejích. I zde byl již po I. světové válce zaveden numerus clausus pro židovky (s. 106). A ve vztahu k nacistickému Německu tu opět hráli klíčovou roli hostující učitelé, propagující Třetí říši, jakož i rozsáhlé, dobře organizované studentské výměny: Američanky (ostatně obdobně jako jejich učitelé) přijížděly z „junior year abroad“ v Německu nadšené jak univerzitami, tak – pečlivě vybranými – rodinami, v nichž žily během pobytu. Nacistický teror trivializovaly. Kupodivu jim nevadila ani nacistická snaha o drastickou redukci počtu univerzitních studentek a posun mladých žen do role matek v domácnosti s hlavním úkolem rodit příští vojáky. Všechny dívčí koleje se zásadně bránily přijímat židovské emigrantky, a to i po tzv. říšské křišťálové noci 1938 a v případech, kdy bylo školné hrazeno americkými nadacemi (např. Rockefeller Foundation).

V případě University of Virginia se Norwood zaměřil na činnost Institute of Public Affairs, který od roku 1933 až do konce roku 1941 představoval významnou „platformu pro badatele, polemiky a německé diplomaty, kteří usilovali o předkládání revizionistických argumentů ohledně počátku světové války, přičemž popírali, že Německo bylo primárně odpovědné za její rozpoutání“ (s. 133). Toto „popírání diktátu z Versailles“ bylo významnou součástí německé a proněmecké (příkladně celoamericky uznávaní profesori S. B. Fay a H. E. Barnes) argumentace, že Německo je obětí tohoto míru a zasluží americkou podporu. Obecně vyznívaly po celá třicátá léta hlasy revisionistů na sympoziích, pořádaných s podporou a účastí německého vyslanectví ve Washingtonu, v tom smyslu,

že Hitlerovo Německo pouze usiluje o opětné získání svých, neprávem ztracených území a o obranu proti cizím vpádům (s. 157). Studie amerických apologetů nacistického Německa nacházely ve třicátých letech prominentní ohlas v tisku (s. 140). Od roku 1934 se přidala i podpora italským fašistům.

Kapitola nazvaná „nacistická hnízda“ je věnována roli ústavů germanistiky a „německých klubů“ na amerických univerzitách let 1933–1941. Norwoods tu dokumentoval, že to v absolutní většině případů nebyla ohniska pochopení a pomoci pro nacisty devastované Německo a jeho exulanty. Daleko spíše šlo o německými diplomaty intenzivně podporovaná centra amerického proklamativního přátelství s Třetí říší. (Snad stojí za připomenutí, že podle některých svědectví hrály katedry germanistiky roli amerických center nacistické propagandy na amerických univerzitách i během druhé světové války.)¹

Osmá kapitola je zasvěcena katolickým (tedy de facto jezuitským) univerzitám. Zde hraje prim Georgetown u Washingtonu a newyorská Fortham Univeristy. Norwood opět poukázal na rozdíly mezi postoji např. katolických odborářů a univerzitních kolejí, kde ve třicátých letech bylo lze, podobně jako na většině protestantských univerzit, zaznamenat přednášky o Hitlerovi jako muži pořádku. Otázka antisemitismu byla při tom jaksi uklizena mimo centrum pozornosti. Srovnatelná byla i minimální vnímavost vůči zvrhlosti nacistické propagandy. Když už byl na vědomí brán politický útlak, byla reflektována situace německých katolíků a nikoliv např. židů jako dominantního cíle teroru. (s. 203)

Pro katolické akademické prostředí ovšem hrála zásadní roli podpora italského fašismu. Ústřední jezuitský tiskový orgán „America“ soustavně chválil výdobytky Mussoliniho italského režimu. Katolické univerzity udílely akademické pocty fašistickým prominentům. Univerzitní kruhy podpořily dokonce i fašistickou agresi do Habeše roku 1935 (s. 207). O rok později se prominence z Geortgtownu angažovala ve prospěch – z americké perspektivy procírkevního – Francova puče a ofenzivy ve Španělsku (s. 208–216). Norwood dokonce hovoří o tom, že katolické univerzity sponzorovaly veřejné projevy, zaměřené na popírání nebo zastírání nacistických protižidovských zásahů (s. 218).

Poslední kapitola knihy je věnována zásadnímu obratu na většině amerických univerzit, a sice šoku z „říšské křišťálové noci“ nebo též z „říšského pogromu“, při kterém v noci z 9. na 10., resp. v celém týdnu od 7. do 13. listopadu 1938 přišlo 400 židovských občanů o život, bylo vypáleno 1300 synagog, zničeno mnoho tisíc židovských obchodů a závodů a 30 000 židů bylo uvězněno v koncentračních táborech. USA zareagovaly – přinejmenším verbálně – intenzivně, počínaje veřejným projevem F. D. Roosevelta a konče protesty nejrozličnějších skupin americké veřejnosti. Tentokrát se k ní přidala i celá řada univerzit, kde protestní shromáždění i petice organizovala především nejmladší – pregraduální – vrstva

1 Srovnej: Jiří PEŠEK, *Z Čech až na konec světa... a zase trošku zpátky. Rozhovor s Wilmou A. Iggers, DaS 1997/1, s. 45–47*, kde na s. 45. prof. Iggersová vzpomíná na rok 1943, kdy přerušila působení v kanadské vojenské cenzuře: „Studijní plány jsem sice měla různé, ale zvítězila praktická germanistika. Dostala jsem na ni stipendium. Chicagská zkušenost ale nebyla příjemná. Na univerzitním departamentu germanistiky, kde jsem studovala a psala disertaci o Karlu Krausovi, působili především američtí antisemité či nacisté, kteří židovku z Československa opravdu nemilovali. Chovali se hrozně.“

studentů. K protestům se nakonec připojili i představitelé většiny univerzit: opět s výjimkou Harvardu a Columbia University. Praktické dopady protestního hnutí ovšem byly malé: Nezvýšily se kvóty pro evropské židovské imigranty a kontingenty akceptovaných evropských židovských studentů, jejichž studia v USA byla financována z nadací nebo sbírkových fondů, zůstaly směšně nízké: na řadě colleges šlo o jednotlivé osoby.

Norwoodova důkladná a ovšem také provokující kniha je průkopnickým dílem na cestě poznání postojů amerických univerzit vůči nacismu, fašismu a antisemitismu. Je opřena především o velmi rozsáhlé novinové a časopisecké rešerše – soupis literatury, který spolu se smíšeným rejstříkem zaujímá závěr svazku, dokládá, že monografii k autorem širě vytýčenému tématu je zatím méně než šafránu.² Kniha je to ovšem svým způsobem svérázná: Výklad se rozpadá do mozaiky dílčích obrázků, příběhů a popisů událostí, autor se na různých místech vrací k rámcově obdobným tématům, často není snadné najít zobecnění výzkumů. Metoda, kladení koncepčních otázek, kritika použitých pramenů nebo sumariující (neobviňující) interpretace výsledků se prakticky nekoná. A přesto je to kniha, která čtivě a ve výsledku srozumitelně zprostředkuje zaujatému čtenáři širší a význam neobyčejně bolavého a v podstatě skandálního tématu.

Jiří Pešek

Stefan FISCH

Geschichte der europäischen Universität. Von Bologna nach Bologna
München, C. H. Beck 2015, 128 s., ISBN 978-3-406-67667-3.

Stefan Fisch si od osmdesátých let vydobyl respekt jako přední odborník na dějiny plánování výstavby měst, urbanistiky a komunální politiky v 19. století. Později k tomu přidal témata z dějin moderní veřejné správy a dějin úřednictva. Mezinárodní uznání sklízela a sklízí i jako dlouholetá vůdčí osobnost německo-francouzského komitétu historiků. Jen dějinami univerzit se Fisch badatelsky nikdy neobíral (pomineme-li jeho spolueditorství sborníku o školství 19. a 20. století *Lernen und Lehren in Frankreich und Deutschland*, Stuttgart 2007, kam ovšem autorsky nepřispěl). Jeho kompetence v tomto oboru se tedy opírá především o rektorskou zkušenost na Německé vysoké škole věd správních ve Špýru (*Deutsche Hochschule für Verwaltungswissenschaften Speyer*).

2 V seznamu literatury lze najít v podstatě jen tři knihy, které se přímo vztahují k Norwoodovu tématu: Leonard DINNERSTEIN, *Antisemitism in America*, New York 1994; Jerome KARABEL, *The Chosen. The Hidden History of Admission and Exclusion at Harvard, Yale and Princeton*, Boston 2005; Marcia Graham SYNNOTT, *The Half-Opened Door. Discrimination and Admissions at Harvard, Yale, and Princeton 1900–1970*, New Brunswick 2010. Je zajímavé, že Norwood, ačkoliv se snaží reflektovat situaci na německých univerzitách meziválečné doby, nepřihlédl ke knize: Notker HAMMERSTEIN, *Antisemitismus und deutsche Universitäten 1871–1933*, Frankfurt a. M. 1995.

Stručné a přehledné Dějiny evropské univerzity „od Boloni po Boloňu“, tedy od tradičně uznávaného data založení historicky nejstarší samosprávné obce vyučujících a studujících roku 1088 až po Boloňskou deklaraci z roku 1999, jsou přitom opravdu zapotřebí. Čtyřsvazkové Dějiny univerzity v Evropě, editované Walterem Rüeggem a Hilde de Ridder-Symoens v letech 1993–2010, jsou sice přeloženy do řady – i mimo-evropských – jazyků, nejsou však četbou pro běžného laického zájemce. Toho má nyní oslovit stručná a přehledná, chronologicky strukturovaná Fischova knížka. Autor začíná objasněním pojmu a počátků univerzit: Od starších škol právnického, lékařského nebo teologického zaměření se univerzity odlišovaly samosprávou, tím, že si samy koncipovaly statuta a udílely akademické grady (Fisch tu zapomněl na bakaláře a začíná až magistry). Kapitolka končí založením pražské univerzity Karlem IV. jako první univerzity „mladší Evropy“ (tedy té části kontinentu, kde není doloženo římské osídlení). Následuje výčet pozdějších univerzitních založení ve střední Evropě (a ve Skotsku), v němž pohříchu chybí Lipsko roku 1409 (s. 12).

Druhá kapitola je věnována vnitřní organizaci prvních univerzit. Autor ponechává stranou, že šlo o veskrze církevní instituce, tedy nejen školy „papežem coby nejvyšší autoritou legitimované“, a výslovně je klade mimo církev (s. 16n.). Hovoří dokonce o manželkách a o rodinách profesorů středověkých univerzit (s. 15). Navazuje kapitolka o evropském zasítování univerzit a mobilitě osob i idejí a poté pasáž o „obsahu vědy ve středověku a raném novověku“, kam autor zabudoval i ne zcela šťastné odstavce o „pracovním trhu“ akademiků. Místo o Aristotelovi jako klíčové autoritě středověkých univerzit tu Fisch překvapivě mluví o tom, že akademická výuka „začínala ‚svatým písmem‘ coby centrálním textem teologie“ (s. 22). Nechci být štoural, ale ani formulace, že mladý Martin Luther roku 1515 kreativně použil pro výuku „právě zrozeného media knihtisku“ (das brandneue Medium des Buchdrucks) mi pro šedesát let starou technologii, již bylo vyrobeno už několik desítek milionů knižních exemplářů, nepřipadá zcela přesná (s. 23).

Pátá část knihy je věnována „zúžení a rozvoji, strnutí a reformě univerzit“ v raném novověku. Již zde začíná proměna horizontu výkladu od Evropy ke „střední Evropě“, de facto k německým univerzitám jako ústřednímu předmětu výkladu. (Evropský nadhled je tu udržován informací o přežívání iniciačních rituálů beanie dodnes na francouzských univerzitách, kde je toto ponižování nováčků spojeno se sexuálním obtěžováním studentek.) Autor soudí, že reformace přinesla provincializaci, uzavírání se univerzit do sebe a proměnu části z nich v „rodinné podniky“, s autoreprodukcí profesorů z týchž rodin. Monumentální reformační vlnu *peregrinatio academica* autor nezmiňuje. Fisch v podstatě nekomentuje stav a proměny univerzit mimo pozdější vilémovské Německo a do jisté míry Francii. Jeho k evropskému zobecnění směřující soudy jsou toho odrazem.

Do této kapitoly je zařazen i krátký exkurs o expansi evropského univerzitního modelu do „Nového světa“, tedy především do střední a severní Ameriky. Zatímco španělská založení (Santo Domingo 1538, Lima a Mexiko 1531) se řídila evropským modelem univerzity v Salamance, v britských koloniích vznikaly *colleges*, tedy v podstatě přípravy gymnaziálního typu, orientované na disciplinaci a duchovní výchovu synů z lepších rodin, případně na školení příštích duchovních. Autor, který jinak bez problémů přechází

mezi stoletími, ovšem již čtenáři nesdělují, že ve skutečné univerzity se Harvard (založen 1636/1638) nebo virginská William and Mary College (1693), případně Yale (1701) proměnily až v poslední čtvrtině 19. století – a to aplikací německých vzorů.

V šesté kapitole Fisch konstatuje, že vývoj ve Francii se ubíral jinými cestami než ve střední Evropě, neříká ovšem proč. Pouze poukazuje na od 16. století běžící tradici mimouniverzitních škol a vzdělaneckých center, opírajících se o královská založení. (Velkou tradici francouzských nezávislých, raně novověkých chirurgických akademií ovšem vůbec nezmiňuje.) Skutečnost, že a proč francouzští, k absolutismu tíhnoucí králové nemilovali nezávislé a samosprávné, nadto s papežstvím spojené univerzity, autor nevysvětlil. Připomenul jen, že za Francouzské revoluce byly z Condorcetovy iniciativy všechny univerzity roku 1793 dekretem zrušeny – obdobně jako ostatní stavy (šlechta), instituce a korporace, které měly privilegia, stavící je mimo rovinu obecného práva. Tím byla „ve Francii založena dodnes skvěle významná světonázorová neutralita státu ve všech otázkách výchovy“ (s. 40). Dodejme, že tato tradice je na katastrofálním stavu dnešních francouzských univerzit jednoznačně patrná.

Univerzity byly revolučně (a poté císařsky) nahrazeny řadou specializovaných „Écoles“, přípravek nových republikánských elit. K nim – a to Fisch pokládá za „nejdalekosáhlejší zlom tradované ideje univerzit“ – přibyla i *École Polytechnique*. Skutečnost, že polytechniky jako do velké míry vojensky zaměřené technické školy vznikaly jinde v Evropě již v hloubi 18. století, tu zmíněna není. V podstatě promlčena zůstala i skutečnost, že ony nové elity byly a jsou tak těsně spojeny se státem, že k němu již nikdy nedokázaly vyvinout kritický odstup. Že pak byly ve Francii univerzity roku 1896 znovu založeny, autor zmínil, avšak neobjasnil. Pojednání o starších obdobích se tu mísí s presentistními údaji a s komentáři o správních reformách a organizačních systémech. Výklad o vytvoření výzkumných center CNRS (Centre national de la recherche scientifique) je doveden až k založení „Fischovy“ Vysoké školy správních věd ve Špýru francouzskou okupační mocí roku 1947.

Osmá kapitolka se vrací do napoleonských časů a vykládá založení berlínské, vatislavské a bonnské univerzity jako reformních projektů v čase obecné katastrofy Pruska. Autor sleduje Humboldtův univerzitní koncept a snaží se ukázat, že nebyl zdaleka tak nový ani unikátní a nadto že: „Zcela proti záměrům univerzitních reformátorů nebyla sama filozofická fakulta – daleko od jí do vínku daného vzdělanostního ideálu – svým způsobem také nic jiného než speciální vysoká škola. 70 % jejích studentů usilovalo okolo roku 1850 o úřednickou dráhu jako gymnaziální učitelé, knihovníci, archiváři atd.“ (s. 60). Je zajímavé, že Fisch, sám „definitivní úředník“ země Porýní-Falc a nadto profesor vysoké školy pro úředníky, vnímá práci ve službách země nebo státu jako něco, co je v rozporu se vzdělanostním ideálem, případně vylučuje se s vědeckou činností (přitom právě gymnaziální profesori byli dlouho do 20. století společensky klíčovými nositeli vzdělanosti a dílem dokonce nebyli vzdáleni vědecké činnosti). Autor tu nadto redukuje filozofické fakulty na humanitní obory a zapomíná na obory matematické a přírodovědné, které se na většině evropských univerzit osamostatnily až v době meziválečné nebo dokonce až po roce 1945.

Osmá kapitola je věnována „vyzařování“ nového pruského univerzitního modelu do německy mluvícího zahraničí, tedy nejprve do mimopruských částí Německa, poté do

Rakouska, Švýcarska, německy dominovaných provincií Ruské říše (Dorpat) a dokonce i do Číny. V deváté kapitole autor opouští univerzity a věnuje se vysokému technickému školství v Německu i ve Velké Británii, a to až do konce 20. století. V tomto kontextu se pak vrací k vývoji anglických a skotských univerzit v raném novověku, resp. středověku. Poté následuje výklad o výzkumném zaměření špičkových amerických soukromých univerzit a na něj navazuje poměrně rozsáhlý výklad o ženské vzdělanostní emancipaci v pozdním 19. a časném 20. století, a to v Německu i v dalších zemích, tentokrát včetně východní Evropy.

Desátá kapitola je věnována diferencování se oborů na německých univerzitách, otázce neomezené moci řádných profesorů a bezprávnému postavení extraordinářů a docentů v rámci akademické samosprávy, profesorským platům a vyčleňování přírodovědného velkovýzkumu do samostatných institutů (zejména Adolfem von Harnack iniciovaná Kaiser Wilhelm Gesellschaft). Pojednán je tu i osvícený vliv státu na rozvoj pruských univerzit okolo roku 1900 (Althoffův systém podpory excelence). Jedenáctá kapitola má v programu pruské univerzity za Výmarské republiky a za nacismu, otevírá však již krátkým připomenutím válečného nadšení německých profesorů v roce 1914. V tradicích konzervativního německého dějepisceví připisuje autor nacifikaci německých univerzit především studentům, pěstujícím již za Výmaru kult bojovných arijských antisemitů. Fisch připomíná absenci vysokoškolského konceptu NSDAP a konkurenci mezi říšským ministerstvem pro vědu a stranickou hierarchií akademické sféry. Zapojení univerzit a jejich personálu do nacistického projektu ovládnutí Evropy je tu minimalizováno a pozornost se v podstatě soustřeďuje na ideologické vědy. Lze souhlasit s tím, že angažmá německých univerzit ve prospěch nacismu zcela skončilo roku 1945 (s. 108).

Obdobně stručně je v další kapitole pojednána „pragmaticky“ povedená „rychlá a paušalizující denacifikace“ (s. 109). Pak již následuje popis úspěšného poválečného rozvoje, přičemž vedle Spolkové republiky je pozornost (bez přihlížení k výsledkům aktuálních výzkumů) věnována i NDR. Podobně ideologicky, v tomto případě i s dávkou nadšení, informuje Fisch o spojení Německa a o převzetí východoněmeckých univerzit „generací mladších profesorů a badatelů ze staré Spolkové republiky“.

Epilog knížky autor zasvětil kritickému pohledu na proces vzniku jednotného evropského akademického prostoru a na význam skutečnosti, že principy akademické svobody, nezávislosti, celoevropské prostupnosti a mobility, deklarované 400 univerzitními rektory v Magna Charta Universitatum z roku 1988, byly o deset let později po převzetí reformní iniciativy do ministerských rukou zaměněny za státně vnucovaný obrat univerzit k poskytování „přiměřené profesní kvalifikace“ s ohledem na pracovní trh. Cílem úsilí (dodejme, že masou nekompetentního studentstva zavalených) univerzit tak již nemá být „vzdělání“, nýbrž „získání kompetencí“, a to bez jasného vysvětlení, co se pod tímto pojmem vlastně skrývá.

Knížku uzavírá chronologická tabulka, stručný, hlavně na Německo zaměřený soupis literatury a osobní i místní rejstřík. Fischova kniha o „dějinách evropské univerzity“ přináší řadu zajímavých dílčích informací, tu a tam nějakou věcnou chybu, především ji však charakterizuje absence hlubšího porozumění dějinám univerzit (předpokladem porozumě-

ní univerzitní tematice je jejich odlišení od jiných typů terciálních škol) a vše dominuje soustředění na Německo, resp. ještě spíše Prusko. Nechci rozhodně podceňovat význam univerzit široce chápaného jazykově německého území. Evropa je však něco podstatně širšího (vzpomeňme exemplárně Fischem prakticky zcela vynechané, pro středověk a raný novověk celoevropsky klíčové italské univerzity nebo oblast vzdělání svým významem daleko přesahující problematiku etablování „národních“ univerzit ve slovanské části kontinentu). Evropa je entita, kterou – nejen v univerzitním kontextu – nejde odbýt stručnými exkursy nebo nahodile přimíšenými zmínkami. Univerzity pak – ač jejich profesori jsou v řadě zemí slušně placenými státními úředníky – ani dnes nejsou jen (!) prakticky zaměřenými úřady pro rychlé a masové získávání tržně aplikovatelné kvalifikace, ale – i po drastických státních zásazích – zůstávají samosprávnou bází společenské reflexe a základního výzkumu, jehož průběh a výsledky jsou přinejmenším nabízeny k diskusi členům akademické obce i širší společnosti. Jinak by snad o nich ani nemělo smysl psát.

Jiří Pešek

Alenka JENSTERLE-DOLEŽALOVÁ – Jasna HONZAK JAHIĆ –
Andrej ŠURLA (eds.)

Sto let slovenistiky na Univerzitě Karlově v Praze. Pedagogové a vědci ve stínu dějin

Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2014 [2015], 569 s.,

ISBN 078-80-7308-543-8.

Založení lektorátu slovinského jazyka na pražské filozofické fakultě roku 1914 zaujalo výjimečné místo v dějinách vztahů mezi dvěma slovanskými národy nejen proto, že jim dalo pevnější institucionální základ, ale také se zřetelem ke skutečnosti, že to byl první lektorát slovinštiny na zahraničních univerzitách vůbec a tudíž znamenal i jisté mezinárodní uznání probíhajícího procesu slovinské národní emancipace. Tomuto výročí byla v listopadu 2014 věnována mezinárodní konference v Praze. S překvapivě malým časovým odstupem vyšla také rozsáhlá publikace upravených referátů.

Kromě vstupních textů ministrů zahraničních věcí Slovinska a České republiky Karla Erjavce a Lubomíra Zaorálka a úvodu, jehož se ujala čelná představitelka současné pražské slovenistiky Alenka Jensterle-Doležalová, je kolektivní monografie rozdělena do šesti oddílů – historie slovenistiky a slavistiky na pražské filozofické fakultě, historie slovinsko-českých styků v oblasti jazykovědy, dějiny bilaterálních vztahů v širším kulturním záběru, slovenistika ve středoevropském prostoru (kam jsou zařazeny Polsko, Slovensko, ale z geografického hlediska poněkud překvapivě také Srbsko), dále stati o vícejazyčných slovinských autorech a konečně několik vzpomínkových medailonů. Pramennou a bibliografickou hodnotu mají soupisy kvalifikačních prací se slovenistickou tematikou, obhájených na pražské fakultě a příkladně komentovaných Miladou K. Nedvědovou, dále výběrová bibliografie a seznam českých účastníků slovenistických seminářů na lublaňské univerzitě.

Ze čtyř desítek statí si přinejmenším některé zaslouží pozornost badatelů o českých kulturních dějinách a mezislovanských vztazích ve 20. a na počátku 21. století. Texty vě-

nované historii lektorátu naznačují, jak se jeden malý obor potýkal s obecnými problémy doby, jak na něj dopadaly vnější události (dvě světové války, německá okupace, roztržka mezi Jugoslávií a sovětským blokem, posrpnová „normalizace“), ale i vnitřní poměry na filozofické fakultě a proměny v pojetí slavistických studií. Tone Smolej a Andrej Šurla věnovali důkladnou studii zakladatelské osobnosti lektorátu – Josefu Skrbinškovi, Slovinci zdomácnělému v Čechách, který v Praze vyučoval svůj rodný jazyk v letech 1914–1935. Autoři přihlédli k pramenům z archivů pražské a vídeňské univerzity a poprvé ukázali tohoto muže jako mnohostranného filologa, inspirativního učitele a zajímavou osobnost českého veřejného života. Kritický rozbor dvou Skrbinškových učebnic slovinštiny (1912, 1921), které uvedly tento jazyk do českého prostředí, předložila Jasna Honzak Jahić.

Bohužel se nepodařilo získat autora, který by nově zpracoval činnost druhého lektora, literárního historika Otona Berkopec, působícího na pražské fakultě v letech 1935–1939 a 1945–1951,¹ takže je toto období překryto analýzou a zhodnocením vybraných prací vynikajícího slovinského slavisty Matiji Murka, který rovněž zakotvil v meziválečné Praze. Naproti tomu se dočkal detailní pozornosti teoretický lingvista Jan Petr, o jehož působení napsal zasvěcenou studii Marcel Černý.² V jedné z nejlepších studií recenzované knihy prokázal autor historický nadhled, který přineslo čtvrtstoletí od Petrovy smrti a které autorovi umožnilo spravedlivě odlišit vědecké dílo a svéráznou povahu mimořádně disponovaného jazykovědce, který se v zájmu kariérního vzestupu dal plně do služeb „normalizace“ české vědy a jehož některé texty působí až nechutnou podbízivostí vůči vládnoucímu režimu. Černý právem označuje Jana Petra za nejvýznamnějšího poválečného slovenistu lingvistického zaměření, což nemohou zastřít ani jeho lidské poklesky. Charakteristiku Petrova osobnostního profilu by bylo prohloubilo vyslechnutí pamětníků, kteří zažili jeho chování a křechovitě vystupování už v letech předcházejících srpnové okupaci Československa a tím více v následujícím období.

Pokud někdo k takovému výzkumu přistoupí, získá příležitost napsat studii o strachu, nejistotě a zoufalé hyperaktivitě některých vykořeněných vědců v letech utuženého komunistického režimu. Petrův osud, poznamenaný krizí rodinného života a zakončený sebevraždou vzápětí po zhroucení komunistického systému (jehož ideologii ve skutečnosti sám vůbec nevěřil a pouze se jí oportunisticky podvoloval), se pak stane dokladem nikoli o lámání charakterů, nýbrž o míře přizpůsobivosti tlakům a o limitech konformity ve vědeckém prostředí; takový pohled zároveň blíže osvětlí vytváření „zdravého komunistického jádra“ na vysokoškolských a akademických pracovištích na počátku „normalizace“ ve spo-

1 Jemu již byla věnována daleko rozsáhlejší literatura než ostatním lektorům slovinštiny; souhrn poznatků přinesl jubilejní sborník: Ivan DOROVSKÝ – Petr MAINUŠ (eds.), *Oton Berkopec a česko-slovenské kulturní styky*. Sborník příspěvků k 100. výročí narození, Brno-Boskovice 2006; novější charakteristika: Jaroslav PÁNEK, *Oton Berkopec. Jižanský temperament v pražském literárním salónu*, in: J. Pánek, *Historici mezi domovem a světem. Studie – články – glosy – rozhovory*, Pardubice 2013, s. 476–488.

2 Marcel ČERNÝ, *Přínos jazykovědce Jana Petra (1931–1989) pro pražskou univerzitní slovenistiku*, *Sto let slovenistiky*, s. 112–139.

jenectví dogmatiků a fanatiků s lidmi vůči ideologiím vnitřně lhostejnými, ale s cynickou tvrdostí postupujícími za rychlým vybudováním osobní kariéry.³

Další lektoři slovenistiky jsou zachyceni odlišným způsobem – nikoli již studiem, nýbrž subjektivně formulovanými vzpomínkami na pražské působení nebo tematicky vymezeným rozhovorem. Je to série ego-dokumentů, v nichž většinou převládá snaha o literární stylizaci nad co možná věrným zachycením reálií a zkušeností z totalitní a popřevratové Prahy. Nevýhodou tří otištěných rozhovorů (nikoli v té míře rozhovoru s Albinou Lipovec) je snaha vyhnout se zmínkám o konkrétních lidech či opomíjení jejich jmen. Zvolený literární přístup snižuje pramennou hodnotu těchto textů, které bezděky vypovídají především o osobnostním založení svých autorů.

Poněkud disparátní memoárové texty doplnil Andrej Šurla rešerší archivních pramenů.⁴ V Archivu Univerzity Karlovy shledal především dokumentaci k působení slovenistů v meziválečné Praze, v písemnostech lublaňské filozofické fakulty pak zprávy lektorů o jejich působení v posledním čtvrtstoletí. Jeho výsledky jsou zajímavé i pro poznání vnitřní organizace výuky na pražské univerzitě, neboť jednak odhalují některé skryté stránky každodenního života učitelů a studentů, jednak osvětlují vnější politické vlivy. Slovinština jako jazyk nevelkého národního společenství byla po roce 1918 zařazena na nižší úroveň (pouze jako dobrovolný předmět) v porovnání s polštinou, ruštinou, slovenštinou, ale také srbochorvatštinou; tato situace trvala i v době, kdy se pražský Slovinec Matija Murko stal ředitelem Slovanského semináře. Výklad o postavení slovinštiny v období od padesátých do osmdesátých let 20. století založil A. Šurla především na analýze seznamů přednášek, což je ovšem pramen nespolehlivý, neboť uvádí i předměty, které pro nedostatek zainteresovaných studentů nakonec nebyly realizovány.

Zajímavější je Šurlovo konstatování o dopadu jugoslávsko-bulharského sporu o příslušnost makedonštiny, který ve svých politických důsledcích v polovině sedmdesátých let negativně dopadl na slovinštinu tím, že oficiální jugoslavistika byla zredukována pouze na srbochorvatštinu; k paradoxům doby patří, že přičiněním Jana Petra a lektorky Albin Lipovec se tehdy intenzivně rozvíjela výzkumná práce ve slovenistice a právě v roce 1976 vyšla – třebaže v neuspokojivé skriptové podobě – moderně pojatá, byt prorežimními úlety zatížená univerzitní učebnice slovinštiny. Pro osmdesátá léta odhalil A. Šurla na základě slovinských pramenů šikany, jimiž byli na pražské „normalizované“ fakultě stíháni zahraniční lektoři. Někteří z nich posílali do Lublaně velmi kritické zprávy o stavu na „zatuchlé“ pražské filozofické fakultě, jedna z lektorek usuzovala, že na této škole se nic nezměnilo ani po roce 1989. Na tomto místě by bylo zajímavé srovnání proměn, jež na sklonku 20. století proběhly na jejich domácí (lublaňské) a na hostitelské (pražské) škole; metodicky účelná by byla rovněž autorova kritická interpretace pramenů a zejména zodpovězení otázky, do jaké míry šlo o realistický popis situace a nakolik o vyjádření individuálních problémů čas-

3 Zde bude třeba přihlídnout i ke svědectví Josefa PETRÁNE v jeho monumentálním díle *Filozofové dělají revoluci. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy během komunistického experimentu (1948–1968–1989)*, Praha 2015, s. 452 a dále podle rejstříku.

4 Andrej ŠURLA, *Sto let slovenštiny na Karlovi univerzi – kaj razkrivajo arhivi*, Sto let slovenistiky, s. 463–479.

to nedoceňovaných či neuznáním trpících lektorů, kteří z povahy věci stojí mimo běžnou akademickou strukturu a většinou nezískají možnost v novém prostředí plně zakořenit. V každém případě je to cenné svědectví o těch skrytých stránkách česko-slovinských vztahů, které se zpravidla navenek nezmiňují a jež se ku prospěchu lepšího poznání tématu zcela vymykají oslavné frazeologii, často spojené s připomínkami institucionálních jubileí.

Významným motivačním prvkem česko-slovinských vědeckých a kulturních vztahů se stala česká účast na seminářích slovinského jazyka, literatury a kultury, které pořádá lublaňská univerzita od roku 1965. Z tohoto hlediska je cenná stať Damjana Hubera, který na základě archivu lublaňské filozofické fakulty shromáždil statistické údaje o účasti Čechů na těchto akademických setkáních.⁵ Jelikož zachované archivní údaje jsou překvapivě mezerovité, mohl autor určit českou účast pouze ve 180 případech, ačkoli byla nepochybně vyšší. Statistiku oživil bližší charakteristikou vybraných účastníků, ale zde se kupodivu spolehl na nahodile nalezené údaje z internetu a zcela pominul standardní bio-bibliografické lexikony slavistů, jazykovědců či historiků. V důsledku toho se dopustil zbytečných omylů a do výběru nezařadil mj. dvě velmi významné postavy slovenistických studií – brněnského profesora moderních dějin Františka Jordána a pražského lingvistu Jana Petra. Ten z Huberova výkladu dokonce zcela vypadl, ačkoli právě jeho účast na semináři poznamenala vzájemné vztahy vyhocené osobním sporem se slovinským jazykovědcem Jožem Toporišičem; tragikomické bylo, že tito dva renomovaní slavisté se kromě otázek o povaze současné slovinské jazykové kultury banálním způsobem přeli o význam slov, jimž při vzájemném hodnocení každý rozuměl jinak.⁶

Zhruba desítkou studií se v knize věnuje kulturní či literární historii 19. a 20. století, avšak bez přímého vztahu k pražské univerzitní slovenistice. Proto je zmíním pouze velmi stručně. Počátků novodobých česko-slovinských kontaktů se dotýkají stati o kontaktech Pavla Josefa Šafaříka se slovinskými obrozenci (Jonatan Vinkler), o návštěvách Stanka Vraze v Čechách (Andraž Jež), o France Prešernovi a Karlu Hynku Máchovi jako národních básnících a „kulturních světcích“ (Marijan Dovič). K pozdějšímu vývoji se zaměřují texty o českém vlivu na slovinskou hudební kulturu (Matjaž Barbo, Jernej Weiss), o podpůrných a zájmových spolcích slovinských studentů v Praze na konci 19. a v první třetině 20. století (Jan Štemberk), o významu dílčí demokratizace a nacionalismu v Rakouském císařství pro postavení slovinského jazyka (Božidar Jezernik), o literárních dílech Ivana Hribara (Milena Mileva Blažič), Ivana Cankara a Zofky Kvedrové (Mateja Pezdirc Bartol) a o uvádění her

5 Damjan HUBER, *Česki udeleženci Seminarjev slovenskega jezika, literature in kulture*, Sto let slovenistiky, s. 534–547.

6 Jen pro osvětlení povahy těchto osobních sporů mezi jazykovědci uvádím, že vzájemná hořkost se projevila mj. kolem Petrovy zmínky o Toporišičově „stručném“ textu, což si Toporišič údajně vysvětloval jako útok na jeho odbornost, neboť české slovo chápal ve smyslu podobně znějícího srbochorvatského slova „stručan“, což znamená odborný. Tyto spory jsem mohl sledovat zblízka i proto, že jsem se jako student roku 1966 zúčastnil semináře slovinského jazyka, literatury a kultury v Lublani, kde se konflikt odehrával dílem na veřejnosti, dílem v kuloárech. Navíc jsem byl organizátory semináře ubytován na jedné z lublaňských studentských kolejí v téměř dvouúžkovém pokoji, v němž bydlel také docent Jan Petr.

Václava Havla na slovinských scénách (Denis Poniž, Katja Mihurko Poniž); tuto řadu uzavírá srovnávací analýza románů Milana Kundery a slovinského spisovatele Milana Deklevy (Alojzija Zupan Sosič). Jakkoli jde o zajímavé příspěvky k dějinám dvoustranných vztahů, čtenář si nutně klade otázku, zda by při přípravě recenzované publikace nebylo účelnější vyčlenit tyto příspěvky a vydat je v samostatném tematickém sborníku.

Z literárně historických prací se ústřednímu tématu knihy nejvíce blíží studie Ireny Novak Popov. Ta hodnotí vědecké a beletristické dílo mnohostranné osobnosti slovinského původu, která ztělesňuje podstatnou část současné slovenistiky na pražské filozofické fakultě: docentka Alenka Jensterle-Doležalová se kromě své pedagogické činnosti v rámci literárněvědného výzkumu zabývá především provokativními autory a tabuizovanými tématy se zvláštním zaměřením na ženu jako tvůrkyni i jako předmět moderního písemnictví. Tato témata pronikají také do její vlastní básnické a prozaické tvorby, která však – vzhledem k dlouhodobému pobytu v zahraničí – má nezaslouženě snížený vliv na recepci ve slovinském prostředí.⁷ Je to daň za intenzivní práci ve prospěch šíření rodného jazyka a vlastní kultury mimo slovinskou jazykovou oblast, paradoxní tím spíše, že jde o poměrně malou vzdálenost dvou středoevropských zemí a že se projevuje v období globálního internetového propojení.

Redakce recenzované knihy v čele s Alenkou Jensterle-Doležalovou předvedla velký organizační výkon nejen při rychlém uspořádání početných textů do ucelené a logicky členěné podoby, ale také při pečlivém zvládnutí textů, které jsou zčásti v češtině, zčásti ve slovinštině; pro čtenáře neznalého jihoslovanských jazyků je výhodou, že slovinské texty jsou opatřeny českými a anglickými souhrny. Dobře je zpracován také rozsáhlý jmenný rejstřík. Za ocenění stojí, že si redakce nekladla „jubilejní“ zábrany z hlediska politické korektnosti. Na několika místech odhalila pozoruhodné rysy divergentního vývoje, vzniklé v době, kdy se Češi začínali o samostatné Slovinci znovu výrazně zajímat, ale kdy ve Slovinci, na přelomu 20. a 21. století ekonomicky velmi úspěšném, se při pohledu na tehdejší české problémy vynořil výrazně přezíravý postoj vůči Čechům.⁸

7 Irena NOVAK POPOV, *Znanstveno in literarno ustvarjanje Alenke Jensterle-Doležal*, Sto let slovenistiky, s. 447–460.

8 Radka NOVÁKOVÁ, *Interview s Albinou Lipovec, lektorkou slovinštiny na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze (1971–1975)*, Sto let slovenistiky, s. 484–491 (záznam z dubna 2009); na s. 491 zaznamenává nově vzniklé negativní stereotypy z doby po roce 1989 „biti kot Čeh“ (být jako Čech) a „češko narejeno“ (provedeno po česku), v nichž se pojmy Čech/český staly symbolem záporných či odmítaných vlastností a špatné kvality; tento jev je zajímavou ukázkou relativně intenzivního, byť i nepříznivého vztahu spíše mladších pokolení Slovinců k Čechům, vztahu daleko intenzivnějšího než je tomu naopak v poměru Čechů k Slovincům. Sám zdroj nového heterostereotypu vůči devadesátému národu by si zasloužil analýzu z hlediska působení slovinských médií, která se v devadesátých letech stavěla někdy až konfrontačně k českým tématům ekonomickým či kulturním (jedním z nich bylo hodnocení velké výstavy Josipa Plečnika na Pražském hradě roku 1996; blíže Jaroslav PÁNEK, *Spory o Plečnika* v knize *Češi a Jihoslované. Kapitoly z dějin vzájemných vztahů*, v tisku); pominout nelze ani srovnání s negativními stereotypy Čechů v rakouském prostředí, které tu mohlo sehrát podpůrnou úlohu prostředníka.

Souhrnně lze říci, že v podstatné části příspěvků se podařilo vystihnout nejen vývoj jednoho ze slavistických oborů na Univerzitě Karlově, ale také mnohdy tristní postavení vysokoškolských učitelů a badatelů pod tlakem měnícího se mezinárodního i vnitropolitického a kulturního prostředí. Slovenistika tvoří sice jen drobný, nikoli však zanedbatelný segment mezi obory a činnostmi pražské filozofické fakulty, ale významně přispívá k její kulturní a mezinárodně vztahové ucelenosti. Kniha zřetelně prokazuje, že za vznik a udržování tohoto oboru vděčíme především samotným Slovincům, kteří ostatně mají lví podíl i na vzniku recenzované publikace. Je to do značné míry pochopitelné, neboť velké obory jsou na univerzitách přijímány jako samozřejmost, kdežto malé se musí prosazovat nezměrným úsilím zainteresovaných nadšenců. Avšak nerovnováha z české strany v tomto i v dalších směrech přinesla také své trpké plody – Češi, kteří byli ještě před druhou světovou válkou pokládáni za vzor pro Slovince, po desetiletích neúspěchů toto postavení ztratili a vývojová dynamika vzájemných vztahů se radikálně změnila.

Jaroslav Pánek

Bohumil JIROUŠEK

Karel Stloukal. Profesor obecných dějin

České Budějovice, Halama 2014, 271 s., ISBN 978-80-87082-32-4.

Další ze série životopisů českých historiků, jež vytvořil českobudějovický badatel o dějinách dějepisectví Bohumil Jiroušek, vznikla v souvislosti s grantovým úkolem o dějinách československo-italských vztahů v první polovině 20. století, proto v něm tematika česko-italských vědeckých a politických vztahů hraje podstatnou úlohu. Je to chronologicky pojatá biografie Karla Stloukala (1887–1957), rozčleněná do deseti kapitol a kromě běžného vědeckého aparátu doplněná žánrově členěnou výběrovou bibliografií. Autor přistoupil k tomuto zástupci poslední vlny českých předmarxistických badatelů jako k představiteli generace první Československé republiky; generace, která se výrazně lišila od svých učitelů ze skupiny Pekař – Novotný – Šusta – Bidlo odklonem od úzké profesionalizace k sepětí se zájmy nového státu, k politické instrumentalizaci dějepisu a k výrazným aktivitám ve veřejném životě. Ke Stloukalovi tato charakteristika vcelku přiléhá a do značné míry určuje i pramennou základnu, na níž lze výklad o tomto vědci postavit. Kromě rozsáhlé a informačně vydatné osobní pozůstalosti jsou to dokumenty rozptýlené ve fondech několika archivů v Česku, Rakousku a Itálii, početné paměti Stloukalových současníků, zmínky ve vydané korespondenci a ovšem i roztroušené výsledky jeho publicistické činnosti. S těmito prameny, stejně jako s literaturou se snažil Jiroušek obeznámit a zachytit hlavní rysy Stloukalova života a díla.

Při vystižení Stloukalova mládí měl Jiroušek oporu v historikových podrobných záznamech, avšak vzhledem k tomu, že péčí Milana Stloukala nedávno vyšly paměti jeho otce,¹ nemohl tu přinést mnoho nového. Převážně na těchto vzpomínkách je založen také výklad o studiích v Praze a Vídni, v němž je oprávněně věnována pozornost Stloukalovu psy-

1 Karel STLOUKAL, *Historie mého života. Skutečnost poněkud zblázněná*, Praha 2012; zhodnocení edice ČČH 113, 2015, s. 588–590.

chickému dozrávání a utváření české identity Moravana a do roku 1918 rakouského občana, což byla pro mladého historika témata, jimiž se v nitru i v zápiscích intenzivně zabýval a trápil.² Při rekonstrukci studií, zejména vídeňských, využil Jiroušek archiválií tamní univerzity; škoda jen, že se spokojil se soupisy předmětů a vyučujících, aniž by podal hlubší charakteristiku osobností, s nimiž se Stloukal setkával. Nejcennější jsou poznámky k česko-německému nacionálnímu napětí v Ústavu pro rakouský dějepyt; naznačují totiž motivaci pozdějšího intenzivního sepětí s Československou republikou, která se nutně jevila jako nástroj k překonání marginalizace českých intelektuálů v rakouském prostředí. Z hlediska utváření profilu historika položil Jiroušek oprávněný důraz na Stloukalův vztah k Josefu Šustovi, jehož pokládal za nejlepšího českého historika své doby a jehož vnitřně přijal za svého „duševního otce v historii“; zde již mohl s prospěchem navázat na předchozí studii Jiřího Lacha.³

Ústředním tématem Stloukalova života a do jisté míry i recenzované knihy se stal vztah tohoto historika k Itálii a k vatikánským výzkumům. Krátce před první světovou válkou (1913–1914) se Stloukal poprvé zúčastnil soustavného bádání v rámci České historické expedice a zároveň v postavení mimořádného člena Rakouského historického ústavu v Římě, a od té doby se Věčné město dostalo do ohniska jeho zájmu. Jiroušek správně vystihl rozpornost Stloukalova postavení v Římě, kde byl okouzlen antikou i pozdějším uměním a kde dokonce zvažoval novou badatelskou specializaci, ale zároveň se cítil vyčerpan a znuřen jednotvárnou prací na shledávání a kolacionování pramenů pro medievistickou edici *Monumenta Vaticana*. Je škoda, že tu autor více nepracoval se zachovanou dokumentací z fondu Karla Stloukala v Archivu Národního muzea v Praze, popřípadě také z registratury Rakouského historického ústavu v Římě, jež osvětluje životní peripetie českých stipendistů – na jedné straně jejich poměrně dobré finanční zabezpečení, na druhé straně pokyny k práci a přísné vykazování výsledků jak vůči Zemské správní komisi Českého království a Zemskému archivu v Praze, tak i vůči Rakouskému historickému ústavu v Římě.

Každodenní život římských stipendistů osvětlují rovněž – občas napjaté – vztahy k vedení Vatikánského archivu, stejně jako organizace činnosti italských kopistů, kteří pod vedením českých badatelů zhotovovali přepisy bohemikálních archiválií. Teprve s přihlédnutím k těmto pramenům lze získat ucelenější představu o tom, co vlastně Češi na počátku 20. století v Římě dělali. Nad všemi problémy a zklamáními i nad znechucením z rutinní práce stála ovšem „vzácná příležitost uvidět kus cizího světa“.⁴ Tuto hodnotu se stoletým

2 Jirouškův výklad by prohloubilo důkladnější přihlédnutí k mimořádně cenné korespondenci mezi dvěma výraznými osobnostmi moravského původu – Karlem Stloukalem a Františkem Hrubým (Archiv Národního muzea v Praze, kt. 8, inv. č. 377). Sedmadvacetiletý Stloukal v ní (v listu z března 1914) zformuloval jasné stanovisko: „Bylo by radostné, kdybychom mohli jednou v Praze jít ruku v ruce k společným cílům, z nichž jedním by jistě bylo povznesení moravského jména a moravanství vůbec, neboť tuto lásku mi nedovedla dosud vzít ani Vídeň ani Řím. Ovšem že jsem jako » národem Češi, rodem Moravané«.“

3 Jiří LACH, *Josef Šusta a Karel Stloukal. Učitel a žák – vzor a pokračovatel?*, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica 29, 2000, s. 125–142.

4 List Františka Hrubého Karlu Stloukalovi z 18. 10. 1913, Archiv Národního muzea (dále ANM), Fond Karel Stloukal, kt. 8, inv. č. 377.

odstupem, dokonce i po zkušenostech s totalitním uzavřením hranic, těžko docenujeme, pokud nevezmeme v úvahu finanční možnosti většiny tehdejších intelektuálů. Neboť, jak ukazuje právě dobová korespondence, i při veškeré relativní otevřenosti hranic před první světovou válkou zůstávaly soukromé cesty za poznáním pro historika s platem archiváře či vysokoškolského učitele neobvykle nákladnou, téměř nedostupnou záležitostí.

Nešlo však jen o působení v Itálii, ale také o hodnocení zahraniční činnosti z domova. Zvláštní pozornost by si zasloužily ohlasy Stloukalových publikací, zejména jeho jubilejního článku o řediteli Rakouského historického ústavu v Římě Ludwigu Pastorovi (1914), který podrobně komentoval Stloukalův moravský přítel František Hrubý.⁵ Právě detailní rozbor těchto souvislostí by ukázal, do jak složitého kontaktního pole se čeští badatelé v Římě dostávali – nejen ve vztazích česko-italských a česko-rakouských, ale také v konfrontaci liberálního a klerikálního tábora v Čechách a na Moravě, a zároveň v poměru odborné historiografie k širší veřejnosti. Tyto styčné plochy do značné míry ovlivňovaly nejen prezentaci českého bádání v Římě, ale také budoucí politickou orientaci a veřejné vystupování Karla Stloukala.

Stloukalovu vědeckou kariéru a kontakty s italským prostředím přerušilo aktivní nasazení v první světové válce, po níž nějakou dobu váhal mezi uplatněním ve vědě, či v úředních službách nové Československé republiky, kde mohl využít svých rozsáhlých jazykových znalostí a zájmu o románské země. Neuskutečnila se myšlenka, že by nastoupil na místo tiskového atašé československého vyslanectví při Kvirinálu, kde by pod vedením staršího kolegy a prvního vyslance Vlastimila Kybala pomáhal budovat Československý historický ústav v Římě. Po těžkém rozhodování, zda se po tak dlouhé přestávce může plnohodnotně vrátit do vědy, si Stloukal našel vhodné téma (pozdější habilitační spis *Papežská politika a císařský dvůr pražský na přelomu XVI. a XVII. věku*, 1925) a v roce 1921 také dlouhodobé zaměstnání v Archivu Národního muzea v Praze. Jirouškoví se podařilo tuto zlomovou situaci, stejně jako Stloukalovo zapojení do aktualizační publikační a archivářské činnosti přesvědčivě vystihnout.

Soustředil se právem na hlavní úkol, který Stloukal před sebou viděl ve sféře mezinárodních vědeckých vztahů, totiž vybudování Československého historického ústavu v Římě. Od roku 1923 Karel Stloukal znovu jezdil do Říma a pustil se tam do přípravy edice, která ho zajímala mnohem víc než *Monumenta Vaticana*, totiž nunciaturní korespondence Filippa Spinelliho z let 1598–1603. S podporou Josefa Šusty, předsedy komise pověřené řízením římského ústavu, se mu podařilo vyjednat postoupení původně německého projektu na vydávání nunciatury rudolfinského a bělohorského období (1592–1628) do českých rukou a založení ediční řady *Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem*. Ačkoli vydávání nunciaturních svazků provázely neočekávané průtahy a třebaže některé badatelské výsledky Karla Stloukala byly překonány nejnovějším výzkumem, Jiroušek zaujal k jeho výkonu uvážlivě uznalé stanovisko, neboť studie, které se zrodily v meziválečné době, významně prohloubily pohled českých historiků na vztahy k římské kurii na přelomu 16. a 17. století a položily základ k ediční činnosti až do 21. století. Ocenil rovněž

5 List F. Hrubého K. Stloukalovi z 13. 3. 1914, tamtéž.

Stloukalův podíl na rozvoji česko-italských kulturních vztahů a zvláště účast na zvládnutí bohemikální tematiky v rozsáhlém reprezentativním díle *Enciclopedia italiana*.

I pro tuto část knihy nabízejí zachované prameny další možnosti, jež zůstaly v knize pouze stručně dotčeny nebo se ani nedočkaly zmínky. Především jde o Stloukalovu úlohu při komplikované péči o Československý historický ústav v Římě, při usměrňování méně zkušených kolegů a řešení problémů ve vztazích s italským prostředím; to vše dobře vystihují dopisy Josefa Šusty do Říma. Předseda římské komise byl velmi znepokojen pomalým postupem edičních prací a demonstroval je na Zdeňku Kristenovi, který pobýval v Římě nejdéle, ale jehož výsledky se také nedostavovaly. Šusta zehral na to, že Kristen sice využívá mimořádně dlouhého pobytu a služeb kopistů, ale přistupuje k raně novověkým pramenům jako medievista a jako přednostní zájemce o pomocné vědy historické, nikoli jako editor, a že se nepřizpůsobuje pracovním metodám obvyklým pro 17. století. Stloukalovi pak ukládal, aby Kristena přivedl k nápravě.⁶ Z této korespondence s nadřízeným, stejně jako z listů osob neformálně Stloukalovi podřízených (editorky Mileny Linhartové a dalších) je patrné, že si Stloukal díky své vysoké sociální inteligenci a vědecké autoritě dovedl vybudovat čelné postavení mezi stipendisty a že bylo hrubou chybou pražské ministerské byrokracie, když nedokázala člověka tohoto typu pověřit trvalým vedením římského ústavu, byť by se to převážně dělo i na dálku z Prahy.

Ze Šustových listů je rovněž patrné, jakou váhu přikládal brzkému zveřejnění prvních edičních výsledků. V roce 1927, kdy na liberálně a vůči papežství kriticky smýšlejícího Stloukala zaútočila klerikální kritika, zejména olomoucký augustinián Augustin Alois Neumann, pokoušel se Šusta intervenovat v církevních kruzích.⁷ Jelikož se nesesetkal s úspěchem, bylo jasné, že nejlepší odpovědi se stanou vědecké edice římského ústavu, až se konečně dostaví.⁸ Problémy ovšem přibývaly i ve vztazích k italskému prostředí vzhledem ke zvyšující se agresivitě Mussoliniho režimu a jeho ideologických podporovatelů mezi historiky. Konflikt Josefa Dobiáše s oficiálním *Istituto di Studi Romani*, který se stal rovněž předmětem jednání s Karlem Stloukalem, vedl patriarchu českých obecných dějin k přesvědčení, že „fascism se dá těžko sloučiti s prací historika, jak my jí jsme zvyklí“ (1938), což nebylo náhodné tvrzení, neboť o několik let dříve (1925) zkušený Šusta Stloukalovi vyčítal, že podceňuje sílu fašismu.⁹ To vše jsou jednotliviny, které ve svém celku sprádaají síť velmi slo-

6 „Každý materiál lze ždímat na léta a nalézat nové, pozoruhodné drobnosti – odstrašující příklad jest úvod ke Kollmannově Propagandě – jsou ale chvíle, kdy se tak státi nesmí a kdy jest třeba ukázati vedle důkladnosti i mladou svíznost, sprostě řečeno, mrsknout sebou. Vy mu to jistě dovedete taktně říci...“ List J. Šusty K. Stloukalovi ze 4. 10. 1926, ANM, Fond Karel Stloukal, kt. 18, inv. č. 971.

7 B. Jiroušek se o této záležitosti zmínil na s. 116 v souvislosti s polemickou odpovědí Karla STLOUKALA a Josefa ŠUSTY, *Ke kritice „Hlídky“*, ČČH 33, 1927, s. 467–472. Domnívám se však, že téma si zaslouží hlubší rozbor, neboť jde o vystižení Stloukalova místa mezi názorovými proudy meziválečné české historiografie.

8 Toto přesvědčení J. Šusta jasně formuloval už v listu K. Stloukalovi z 25. 2. 1925: „Proti našim pracím se hlásí v některých kruzích jakási animosita [...] nejdůležitější bude, abychom ji překonali brzkým edičním výkonem“, ANM, Fond Karel Stloukal, kt. 18, inv. č. 971.

9 Listy J. Šusty K. Stloukalovi z 19. 2. 1925, 10. 2. 1927 a 23. 3. 1927, tamtéž.

žitých vztahů mezi Prahou a Římem v meziválečné době; Věčné město bylo na jedné straně referenčním bodem pro kontakty se světovou historiografií, na straně druhé pak ohniskem ideologie, s jejímž dopadem na soudobé dějiny i na projekci do starší minulosti se čeští historici nespasně vyrovnávali. Úloha Karla Stloukala jako zprostředkovatele informací i jako prostředníka mezilidských a meziinstitucionálních kontaktů se tak jeví v širších souvislostech, než jaké zachytil jeho nový životopis.

Kapitoly věnované Stloukalově univerzitní kariéře účelně propojují hledisko institucionální (postup od habilitace přes mimořádnou k řádné profesuře, podíl na organizaci české historické obce a mezinárodních kontaktů i činnost s tím spjatá) s rozborem Stloukalových průběžně publikovaných prací. Zvláštní pozornost Jiroušek právem věnoval jednak metodologickým úvahám, jednak podílu na *Dějínách lidstva* a na souboru *Tvůrcové dějin*. Nutno zdůraznit, že na rozdíl od některých předchozích životopisů (nejvýrazněji Jaroslava Charváta, jehož autorská žen byla ovšem velmi chudá) se Jiroušek tentokrát hlouběji ponořil do Stloukalových prací k českým i obecným dějinám a přiblížil jejich obsah i místo v české historiografii. Přistoupil rovněž k celkové charakteristice převládajícího proudu meziválečné historiografie, která se nevyhýbala aktualizaci; interpretační klíč pro Stloukala a jeho generační druhy našel v „organickém propojení »kritické ověřitelnosti fakt a ideového pojetí jich pod zorným úhlem potřeb života« a v oceňování dějepiscectví podle „praktických důsledků pro život národa“ (s. 141–142). Jirouškův rozbor Stloukalových prací o české otázce, československé ideji (vztažené zpětně až do nejstarší minulosti) či o smyslu dějin dokládá nosnost takového přístupu ve specifické situaci nově vzniklého státu, ale též jeho neudržitelnost po necelých dvaceti letech první republiky a při nástupu nové generace historiků na prvním sjezdu československých historiků roku 1937.

Poslední dvacetiletí Stloukalova života vylíčil Jiroušek jako období dvojího nuceného útlu (za druhé světové války a po únoru 1948) s krátkým intermezem hektického vzepětí v prvních třech poválečných letech. Ačkoli Stloukal stál jako předseda Československé historické společnosti v čele české historické obce, byl jedním z trojice vedoucích redaktorů Českého časopisu historického a reprezentoval Československo v Mezinárodním komitétu historických věd, vrátil se v této době ke svým stěžejním úkolům z minulosti. Ve funkci předsedy Komise Československého historického ústavu v Římě, kde nastoupil na místo Josefa Šusty, jeho pokus o obnovení činnosti ústavu narazil na zásadní odpor nastupujícího komunistického režimu. Naproti tomu Stloukalovy publikační snahy přece jen dosáhly částečného úspěchu. Ve skrovné podobě vyšel po prvním (1937) i druhý sešit *Bollettino dell'Istituto Storico Cecoslovacco in Roma* (1946), ale hlavně se podařilo završit čtvrtý svazek velké edice *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia*, věnovaný pontifikátu Řehoře XI. v letech 1370–1378 (1949–1953). Téma, jež bylo začínajícímu historikovi přiděleno roku 1913, se dočkalo konečné podoby až v závěru Stloukalova života.

Právě proto, že šlo o dílo doslova celoživotní, zasloužilo by si podrobnější vysvětlení než jen několik registrujících řádků (cenné je v nich ovšem Jirouškovo odhalení pozitivního zásahu Václava Vojtíška ve prospěch vydání *Monument*). Pramenem je korespondence dvou historiků, kteří v těsně poválečných letech patřili mezi poslední frekventanty Stloukalova semináře. Jaroslav Eršil a Aleš Chalupa nepochybně přilnuli ke svému učiteli a ve svých do-

pišech se mu svěřovali se svým vnitřním odporem k nastupujícímu režimu. Oba byli zasvěceni do příprav edice a do procedury jejího schvalování, a Eršil se stal na několik let hlavním Stloukalovým spolupracovníkem. Vykonal tuto činnost mimo své vlastní zaměstnání v kapitulním archivu, ale s nelicencovaným zájmem. Vyhledával literaturu a edice pramenů k době Řehoře XI., aby na ně mohl v poznámkovém aparátu odkázat a aby Stloukalův svazek *Monument* byl i po bibliografické stránce aktualizovaný; jednal s tiskárnou, podílel se na několikanásobné korektuře latinského textu, připravoval se ke zpracování rejstříku a identifikaci v latině zkomených místních jmen. Pozoruhodné bylo, kolik lidí do jednání kolem edice zasahovalo a že se při tom střetli příslušníci starší a mladší generace archivářů; zejména někdejší stipendistka a editorka římského ústavu Věra Jenšovská, ale také Milena Linhartová a Zdeněk Kristen se stavěli proti Eršilovu tlaku na rychlé vydání; ovšem Eršil si realisticky uvědomoval, že zanedlouho už by úřední souhlas k vydání pramenů s tematikou církevních dějin nemusel platit a že by tím byl výsledek mnohaleté práce zmařen. Společným úsilím Karla Stloukala a jeho žáků mohutná edice naštěstí vyšla dříve, než mohlo dojít k jejímu zániku.¹⁰

Nejen oslavné projevy při sedmdesátinách a vzápětí při pohřbu, jež Jiroušek pečlivě zaznamenává, ale také tyto lidské vazby patří do Stloukalova životopisu, neboť potvrzují Le Goffova slova o tom, že historik je schopen ovlivnit jednu po něm následující generaci.¹¹ Zdá se, že vliv Karla Stloukala sahá dál. Ne snad svými idejemi, zato však organizační prací nepochybně přispěl k tomu, že se dědictví římského výzkumu přeneslo přes druhou světovou válku a přes čtyřicetiletí komunistické vlády do odlehle budoucnosti. Byl to právě Jaroslav Eršil, kdo u vydávání *Monument* vytrval a kdo stál u znovuzřízení Českého historického ústavu v Římě v letech 1993–1994. Právě v obnovené činnosti tohoto ústavu si udržuje Karel Stloukal postavení jedné ze zakladatelských osobností.

V závěrečném hodnocení se Bohumil Jiroušek tak trochu dopustil toho, co sám vytýká Karlu Stloukalovi, totiž přílišného zjednodušení. Usoudil, že Stloukal nedosáhl lepších výsledků proto, že šel tou nejjednodušší cestou, že hledal snadná či rychlá řešení. Lze souhlasit s tím, že ve Stloukalově činnosti se téměř modelově projevil rozpor mezi mnoha rozmanitými úkoly, zejména organizačními, a potřebou dlouhodobého soustředění na větší díla, jaké si dokázali vymoci jeho učitelé Pekař a Šusta. Rozhodně však neplatí tvrzení, že se Stloukal *vždy* vyhnul mimořádně náročným problémům. I kdyby nebylo *Tvůrců dějin*, jejichž česká verze představovala mimořádný výkon redaktora, pak by stačily *Papežská politika* a *Česká kancelář dvorská*, aby předvedly Stloukala jako historika vysokých nároků. Pouze badatel, který má dostatečnou zkušenost s náročnými vatikánskými prameny a s pomocnými vědami historickými, docení váhu zejména jeho *Pokusu z moderní diplomatiky*. Stloukal se tu vydal po neobyčejně obtížné, neprošlapané cestě, kterou už nikdo další ani nenapodobil, prokázal vysokou akribii a otevřel nové horizonty spolupráci diplomatiky, historie institucí a politických dějin.

Větší pozornost by si byla zasloužila také literární stránka Stloukalovy tvorby. On sám se nepokládal jen za vědeckého historika, ale také za spisovatele, neměl jen ideje, ale –

10 ANM, Fond Karel Stloukal, kt. 7, inv. č. 254.

11 Martin NEJEDLÝ, *Inspirace pro jednu generaci. Úvaha nad osobností a dilem Jacquese Le Goffa (1924–2014)*, ČČH 112, 2014, s. 463–496.

jak správně připomíná i Jiroušek – také „sny“; nešlo mu pokaždé o řešení odborného problému, ale též o literární unik ze současné reality nebo o výzvu ke změně. Ostatně to nebyla jen Stloukalova zvláštnost, ale právě u něho je radno sledovat prostupnou hranici mezi vědeckým vyjadřováním a beletrizací, případně také ideologizací a politizací. V názvu svých dlouhodobě připravovaných pamětí to vyjádřil podtitulem *Skutečnost poněkud zblázněná*, aniž by minulou skutečnost měnil v poezii nebo ve volné – „bájně“ – vyprávění. Stloukal zůstával věrný konceptu historiografie jako literatury mezi vědou a (formujícím) uměním, a v tomto prostoru se neustále pohyboval, ku prospěchu i ke škodě svého díla.

Zásadní soud nad Stloukalem vyslovil Jiroušek slovy: „Na scestí historii nesvedla jenom (a až) marxisticko-leninská historiografie, ale v mnohém už výrazná služebnost historické vědy po roce 1918 (resp. 1914), která ve výsledku často požrala své vlastní tvůrce, včetně Karla Stloukala po roce 1948, třebaže oni chtěli stavět heroický pomník, vytvářet historickou identitu nového státu“ (s. 218). To je velmi příkré hodnocení, které svou jednoznačností tak docela neodpovídá předchozímu Jirouškovu výkladu. O užitečnosti čirého akademismu, či naopak společenské aktuálnosti historických témat by bylo možné diskutovat; za jisté však pokládám, že ani historici akademického ražení (například Josef Šusta a Jaroslav Bidlo, jež staví Jiroušek do protikladu ke Karlu Stloukalovi a Miladě Paulové), pokud by se politicky nepřizpůsobili, by po únoru 1948 neměli na růžích ustláno. Není pochyb o tom, že Stloukal mohl k Šustovi vzhlížet jako k velkému vzoru, ale svým dílem se mu nevyrovnal. Nicméně i při roztříštěnosti svých zájmů zanechal velmi cenné dílo, které vyniká originálním heuristickým záběrem a schopností hloubkové analýzy témat na pomezí dějin politických, diplomatických a církevních. Uvážíme-li trojí nezaviněné přerušení kariéry (1914–1918/1921, 1939–1945, 1948–1957) a dvojí návrat do oboru, je tento vědec hoden obdivu.

Při psaní jeho biografie nejde však pouze o jednoho historika. K poznání života a činnosti Karla Stloukala se zachovalo mimořádně velké množství pramenů, snad i přesahující heuristické možnosti jednoho badatele, v každém případě však větší, než kolik se dá důkladně zvládnout při plnění krátkodobě vymezeného grantového projektu. Jistěže nejde o to, aby badatel donekonečna rozšiřoval soubor zkoumaných pramenů o zpracovávané postavě. Účelné je využít tu část dokumentace, která poskytuje podklady k zodpovězení hlavních otázek spjatých s danou osobností. Není tak důležité zachytit každý – řekněme genealogický – detail, avšak závažnější souvislosti geneze, motivace a působení historikova díla trvale opomenout nelze. Takových témat, spjatých s Karlem Stloukalem a jeho italským působením, zůstává ještě řada. Badatelé, kteří se jím budou věnovat, naleznou k tomu v knize Bohumila Jirouška dobré východisko. A pokud zvládnou primární prameny i vědecký odkaz tohoto historika v širším záběru, uvidí možná Karla Stloukala v příznivějším světle.¹²

Jaroslav Pánek

12 Jen docela na okraji poznamenávám, že by bylo dobré napříště věnovat větší péči korektnímu pravopisu použitých slov, resp. zeměpisných názvů ve francouzštině (s. 23, 97, 211), chorvatštině (s. 69), itaľštině (s. 51, 62, 99, 105), latině (s. 58), polštině (s. 130) či slovinštině (s. 41), o hrubých chybách v češtině ani nemluvě (s. 43, 98, 187, 218). V textu celé knihy se pro období první Československé republiky opakovaně používají pojmy „velvyslanec“ a „velvyslanectví“, ačkoli ve skutečnosti šlo o „vyslance“ a „vyslanectví“.

Ivan DOROVSKÝ

S domovem v srdci

Brno, Masarykova univerzita 2014, 216 s. + XXIV s. obrazových příloh,

ISBN 978-80-210-6867-4.

Paměti emeritního profesora Masarykovy univerzity Ivana Dorovského jsou dílem, které v české memoárové literatuře nemá rovnocenný protějšek. Nejen proto, že je napsal náš patrně nejvšestrannější slavista a balkanista současné doby a že jde rodem o Makedonce, životním osudem o dokonale naturalizovaného Čecha. Jedinečnost paměti spočívá především v několika prolínajících se vrstvách historických a geografických (rozpadající se Osmanská říše počátku 20. století, Egejská Makedonie v letech druhé světové války a těsně po ní a Československo poválečné doby, ale také exkursy do západní Austrálie doby pozdní kolonizace), kulturních (patriarchální společnost makedonského venkova a náraz západní industriální společnosti) a antropologických (svět nazíraný očima dítěte a kolektivní osud řeckých Makedonců).

Dorovského vzpomínky mají ovšem, jak naznačuje jejich název, své konkrétní ukotvení, jímž je zaniklá vesnice Čuka na severu Řecka, kterou obývali makedonští Slované. Prošli velmi těžkými boji a terorem za italské a německé okupace v letech 1940–1944, ale lokalita s konečnou platností zanikla teprve za řecké občanské války (1946–1949). Tam byl domov malého pastýře Janiho (* 1935), tam prožíval dětství i válečné hrůzy a odtud byl spolu s tisíci makedonských a řeckých dětí odveden partyzány do Albánie, když byly levicové síly poraženy. Jani alias Ivan Dorovski, dítě číslo 681, patřil mezi více než čtyři tisíce makedonských dětských uprchlíků, kteří od roku 1948 našli útočiště v Československu. Jeho rodina byla rozprášena mezi Berlínem a západoaustralským Perthem, ale on sám získal příležitost na Moravě se vyučit řemeslu, potom vystudovat a po dalších životních peripetiích se stát univerzitním profesorem a mezinárodně uznávaným vědcem. Byl to paradoxní důsledek války a exodu, neboť kdyby byl v klidnějších poměrech zůstal doma, dost možná by se stal sedlákem a pečoval by o rodinné hospodářství.

Vědecké a pedagogické kariéře však Ivan Dorovský v této knize nevěnuje téměř žádnou pozornost a své vzpomínky dovádí jen do počátku šedesátých let 20. století, kdy zakotvil na brněnské univerzitě. Toto časové vymezení mu umožnilo, aby se soustředil na nejdramatičtější část svého života, sahající od kořenů na jihu Evropy až po nové zakotvení ve střeoevropském prostředí. Kniha se dělí na dvě základní části. V první autor pojednává o dětských prožitcích světové i občanské války, ve druhé o cestě do nového domova a o sžívání se s ním. Nepostupuje v přísně chronologickém sledu, nýbrž v tematických kapitolách, přičemž kombinuje vlastní zkušenost s vyprávěním svědků a někdy i s nezbytným historickým výkladem, bez něhož by zůstaly balkánské (či jen lokální řecko-makedonské) realie českému čtenáři nesrozumitelné. Poměrně často pracuje s přímou řečí, ale mnohdy ji nelze pokládat za plně autentické výroky (v dramatických situacích si dospívající chlapec sotva mohl dělat poznámky), nýbrž spíše za literární rekonstrukci záblesků paměti.

Názorně zachytit život v zapadlé horské vesnici Čuka znamenalo kombinovat vlastní i přijaté vzpomínky s mikrohistorickým přístupem. Dorovský zachytil zaniklý patriarchální svět způsobem, který zaujme nejen etnografa, ale i historického antropologa – u nás

přinejmenším ve srovnávacím pohledu na dvě značně odlišná prostředí. Popsal každodennost práce (včetně zaměstnávání dětí) a rodinného života i rituály narození, zasnub, svatby a umírání, ale také reakce Makedonců, zejména ovšem žen, na zlomové události života. Dorovský zaznamenal podíl vesničanů na bojích i strategie zajišťující přežití v obou nesmírně krutých válkách a nepřímou osvětlil příčiny příklonu vesničanů k levicovým partyzánům, stejně jako dlouhodobé úsilí Makedonců o emancipaci a uznání práva na existenci ze strany většinové řeckojazyčné společnosti. Prostřednictvím vlastní rodiny autor nastínil drsné sociální poměry, které už před druhou světovou válkou vyháněly otce rodin za prací do Ameriky nebo do Austrálie, narušovaly rodinný život a vystavovaly často negramotné vystěhovalce bezohlednému odírání v zámoří. Aniž by opomíjel stinné stránky života (vedle hrdinství také zrady a kolaborace s nepřáteli), vystihl bohatou hmotnou a duchovní kulturu lidí na makedonském venkově.

Druhá část knihy pojednává o životě v českém prostředí na konci čtyřicátých a v padesátých letech. Je to osobitě svědectví, jaké by nikdy nemohl podat rodilý Čech, neboť uplatňuje nejprve pohled zvenčí, ale postupně se stále více blíží nazírání člověka sžívajícího se s novým domovem. Konkrétními zážitky ilustruje to, co Ivan Dorovský nedávno zobecnil v imaginárním rozhovoru při své osmdesátce (Slovanský jih. Časopis Společnosti přátel jižních Slovanů v České republice 15, 2015, č. 3, s. 9–16): že totiž Makedonci, kteří byli vytrženi z beznadějné situace svých původních domovů, si v nové vlasti vážili všeho, co jim bylo poskytnuto – vzdělání, zaměstnání i prosté možnosti žít. Právě proto tak velká část z nich dosáhla vysokého vzdělání a uplatnila se ve vědě a v umění i v praktickém životě.

Situaci v Československu po komunistickém převratu Dorovský nijak neidealizuje a ukazuje, jak nesnadné bylo překonávání překážek, jež dopadaly na většinové obyvatelstvo po komunistickém převratu, ale tím spíše na imigranty; jak obtížné bylo dosáhnout bytí i jen krátkého setkání s matkou, která se na útěku z vlasti uchýtila v taktéž „lidově demokratickém“ Maďarsku. Přesto je proces srůstání s novým domovem a utváření nového vlastenectví vystižen tak barvitě a přesvědčivě, že by příslušné kapitoly měli povinně číst lidé, kteří se chtějí vyjadřovat k otázkám imigrace a asimilace přistěhovalců. Jelikož v podobné situaci se ocitly tisíce mladých makedonských uprchlíků nejen v Československu, ale i v Polsku, Maďarsku, Rumunsku a Bulharsku, jde vlastně o velké téma, které se týká moderních dějin celé střední a jihovýchodní Evropy.

Po literární stránce je překvapivý přístup Ivana Dorovského k zachycení minulé skutečnosti. U autora několika básnických sbírek a výborného prozaického vypravěče by se dalo očekávat, že své vzpomínky bude stylizovat do příběhu a že provede takovou selekci zachycených fakt, která zdůrazní stupňování děje. Ostatně tak dramatický osud po tom doslova volá. Autor však projevil mimořádnou žánrovou kázeň (vědomě zůstal spíše dokumentaristou než epikem) i autorskou pokoru. Mnohde ustoupil do pozadí, aby zachytil osudy, myšlenky a dokonce i celá vyprávění svých starších současníků nebo předků. Skrytá dějová dynamika je tak spíše v poselství na sebe navazujících generací Balkánců, kteří prošli krvavým dvacátým stoletím, než v samotném životním příběhu autora.

Bibliografie Ivana Dorovského obsahuje vedle nespočetného množství článků několik desítek vědeckých monografií, antologií, knižních překladů a vlastní beletristické tvor-

by. Životopisec Konstantina Jirečka, historik, literární vědec, lingvista a etnolog si získal trvalou zásluhu, když po zmatení myslí v době válek na území rozpadlé Jugoslávie dokázal nově zformulovat realistický postoj k Balkánu. Nyní odhalil zdroje své cesty za poznáním a přesvědčivě osvětlil sociální a mentální kořeny Čechů makedonského původu, kteří nejen v jeho osobě natrvalo obohatili českou společnost.

Jaroslav Pánek

Jaroslav PÁNEK a kolektiv

Ad fontes. Český historický ústav v Římě (1994–2014) v kontextu českého bádání v Itálii a Vatikánu v 19.–21. století

Praha–Roma, Historický ústav AV ČR – Český historický ústav v Římě 2014, 220 s., ISBN 978-80-7286-251-1.

Český historický výzkum v Římě, Vatikánu, resp. v dalších italských archivech a knihovnách, je jednou z nejvýraznějších badatelských oblastí, kde čeští historikové tematicky i jazykově překračují meze země Koruny české a vstupují do úzké kooperace a dialogu s širokou mezinárodní historiografickou obcí. Samozřejmě, že v centru pozornosti i zde stojí historické osudy českých zemí a jejich společnosti. Bohemikální stránka témat je tu však z principu vždy vyvažována její kuriální, vatikánskou, případně moderní italskou komponentou. Výsledky těchto výzkumů jsou pak a priori zajímavé nejen pro evropské a světové bohemisty, ale i pro mnohonárodní obec historiků, zkoumajících dějiny papežství, kurie, katolické církve i Věčného města jako místa setkávání, traumat i mnohostranné inspirace, komunikace a dlouhodobého soustředování zpráv o celém křesťanském světě.

Skutečnost, že po dlouhé, nacisty a komunisty způsobené pauze se roku 1994, tedy před dvaceti lety, opět rozeběhl soustavný český institucionalizovaný výzkum v Itálii a Vatikánu, se stala inspirací pro důkladnou historiografickou inventuru nejen tohoto dvacetiletí, nýbrž celých dějin českého historického výzkumu v Římě.¹ Jeho výsledky již od roku 1998 zpřístupňuje italsky psané Bolletino dell'Istituto Storico Ceco di Roma (v knize jeho nesnadným počátkům ve 30. a 40. letech i novému, již soustavnému rozběhnutí věnovala speciální kapitolu Eva Chodějovská) a monografická řada Biblioteca dell'Istituto Storico Ceco di Roma. Námi recenzovanou knihou se otevírá jazykově česká řada Acta Romana Bohemica, která má s výsledky římských výzkumů seznámit domácí badatele.

Ad fontes je tedy publikací jubilejní, bilancující, ale v některých ohledech také živě diskutující a hledící do budoucnosti česko-římských výzkumů. Knihu otevírá sumarizující úvod Evy Semotanové o Českém historickém ústavu v Římě. Poté se ujal pera aktuální ředitel římského ústavu Jaroslav Pánek a ve studii „Od Palackého k dnešku. Čeští historici nad italskými a vatikánskými prameny“ podal vyvážený přehled bezmála dvou staletí italského bádání, jeho rozšiřujícího se horizontu, neznámějších produktů i referující literatury. Ta

1 K jeho vývoji v období mezi oběma světovými válkami srovnej nejnověji materiálovou práci: Jitka RAUCHOVÁ, *Československý historický ústav v Římě*, České Budějovice 2014.

od počátku 20. století reflektovala jak výzkumnou činnost jako takovou, tak diskutovala instituční, metodické i organizační problémy, v ní se ozřejmující. Klíčovým problémem tu byla neschopnost nově vzniklé republiky pochopit mimořádný mezinárodní význam vědecké reprezentace státu formou institučně samostatného, vlastní budovou vybaveného římského ústavu, rovnocenného s ústavy ostatních evropských států. Trvalé provizorium se negativně podepsalo i na rozsahu a podobě výsledků poměrně intenzivní badatelské práce. Velkorysostí státní podpory a porozumění se nevyznačovala ani obnova, resp. znovuzaložení římského ústavu roku 1994. Přesto se koncentrovanému úsilí skupiny čelných medievistů (Vilém Herold, František Šmahel, Zdenka Hledíková, Jaroslav Eršil) podařilo s oporou především v (práve drasticky „zeštíhlující“) Akademii věd ČR ústav prosadit a přes finanční krize počátku 21. století udržet dodnes. Pánkova rekapitulace ukazuje, že se to české vědě i prestiži bohatě vyplatilo.

Následující kapitoly se soustředily na klíčové oblasti českých římských výzkumů. Ediční aktivity v oblasti středověkého diplomatického materiálu v knize přiblížila společná studie Jana Hrdiny a Zdeňky Hledíkové. Zatímco Hrdina předložil důkladnou bilanci edičních prací k českým dějinám na bázi vatikánských archivů, emeritní ředitelka Českého historického ústavu v Římě Z. Hledíková zpracovala velmi cenný koncepční text o perspektivách vatikánských edic. Soustředila se na vysvětlení změn, které v kuriální praxi nastaly po smrti Pavla II. a na proměny modu komunikace kurie se střeoevropským prostorem od téhož roku 1471, tedy pro české poměry od smrti Jiřího z Poděbrad. Autorka připomíná, že na přelomu 15. a 16. století radikálně poklesl proud papežských listin, vyžádaných jednotlivci ze střední Evropy a naopak počal vzrůst významu agendy a zpráv legátů a nunciů, vyslaných do této oblasti (s. 58n.).² To jsou prameny, které zatím nebyly pro jagellonské období (1471–1526), ale v podstatě ani pro následujících deset až patnáct let vůbec zpracovávány. Hledíková nadto volá po propojení obou pramenných skupin (listiny, iniciované jejich příjemci, plus politicko-diplomatické zprávy, odrážející zájem kurie) jako po bázi postižení plasticity a souvislostí – v širších střeoevropských kontextech sledovaných – událostí přelomové epochy. „Ukázalo by proměnu politického světa střední Evropy na prahu novověku a přineslo by nový pohled na interní český vývoj téže doby“ (s. 59). To jsou impulsy, jimiž by se české bádání o době na přelomu mezi středověkem a novověkem mělo zabývat velmi vážně.

Dvě kapitolky knihy jsou zasvěceny problematice nunciatur: Alena Pazderová se zaměřila na mezinárodní úsilí o vydání nunciaturní korespondence (ovšem myšleny jsou i instrukce, případně aktový materiál, související s nunciaturami). Škoda, že se její cenný přehledný text příliš koncentruje na aktivity německých editorů. Stranou tak zůstávají

2 Ukazuje se ovšem, že přínosné mohou být i další, z českého pohledu zatím netradiční řady papežských register. Srovnej k repertoriu suplik: Aleš POŘÍZKA, *Repertorium poenitentiarie Germanicum. Středověká papežská penitenciárie opět v centru pozornosti*, Mediaevalia Historica Bohemica 8, 2001, s. 97–120, dále: Arnold ESCH, *Wahre Geschichten aus dem Mittelalter. Kleine Schicksale selbst erzählt in Schreiben an den Papst*, München 2010; A. ESCH, *Die Lebenswelt des europäischen Spätmittelalters. Kleine Schicksale selbst erzählt in Schreiben an den Papst*, München, 2014. Srovnej přehlednou recenzi z pera Františka Šmahela, ČČH 113, 2015, s. 165–169.

zajímavé výkony ostatních národních ústavů. Např. k dnes již sedmnáctisvazkové francouzské ediční řadě nunciatur („v daleko menším měřítku byly publikovány nunciaturní edice francouzské, italské a belgické“ s. 70) byl zmíněn jen koncepční článek Pierre Blet z roku 1963,³ o devatenácti svazcích polských nunciatur se dozvíme jen z poznámky č. 19. Soudím přitom, že „soubor 237 dosud vydaných nunciaturních svazků a perspektivní plány historických ústavů, akreditovaných v Římě“ (s. 71) by jistě stál za bližší představení. Tomáš Černušák, který ve stopách Mileny Linhartové úspěšně dokončuje edici Caetaniho pražské legace, se pak zaměřil na českou účast na edičním zpracování nunciatur.

Stanislav Petr je badatel, který pro výzkum rukopisných bohemik v římských knihovnách využíval oporu Českého historického ústavu v Římě jako málokdo jiný.⁴ Soupisu bohemikálních rukopisů ve vatikánských a italských knihovnách tu věnoval příspěvek, soustřeďující pozornost zejména k pokladům *Bibliotheca Pallatina*, ohromnému souboru, který na starších základech v první polovině 16. století velkolepě dotvořil kurfiřt Ottheinrich von der Pfalz a který posléze Maxmilián Bavorský po dobytí Heidelbergu roku 1622 věnoval papeži.

Kateřina Bobková-Valentová referovala v krátké kapitole o jezuitkách – pramenech k církevním dějinám raného novověku. Český výzkum v Archivum Romanum Societatis Jesu se mohl naplno rozeběhnout až po roce 1989.⁵ Výzkumy dnes nabývají především podoby plnění bohaté prosopografické databáze 9500 českých jezuitů pro epochu existence české provincie Societas Jesu (1623–1773). Autorka, která je niterně spojena s tímto vrcholně zajímavým projektem, bohužel méně vnímá skutečnost, že přinejmenším pro léta 1556–1654 nelze mluvit o jezuitském „monopolním postavení ve vysokém školství a především výsadní roli ve středním školství gymnasiálního typu“ (s. 93). Z titulkem anoncovaných pramenů církevních dějin tak autorce zbývají jen sami jezuité: trpké to zjištění pro zájemce o vztahy řádu k tradičním řeholím nebo např. o světskou církev a její problémy, které měla právě s jezuity...

Pozoruhodný příklad, ukazující možnosti, jak zatím netradičně využít vatikánské archivy, předložil v knize Petr Vorel, který se v posledních letech řadou studií zaměřil a nakonec i monograficky obsáhl dějiny papežské mincovny a mincovní politiku za pontifikátu Urbana VIII.⁶ Poslední dvě kapitoly jsou věnovány tematice, o níž se sice programově hovořilo již v době meziválečné, která však začala být v římských archivech bádána

3 Specializovaná, v Římě vydávaná ročenka *Acta nuntiaturae Gallicae* přitom vychází od roku 1961 a sama o sobě by v tomto kontextu stála za pozornost.

4 Srovnej: Stanislav PETR, *Výzkum rukopisných bohemik v římských knihovnách Angelica, Corsiniana a Vallicelliana*, Praha 2014.

5 K orientaci v materiálech ARSI si podržuje zásadní význam studie Martin SVATOŠ, *Materiály týkající se staré České provincie SJ, dochované v generálním archivu Tovaryšstva Ježíšova v Římě (1623–1773)*, Archivní časopis 57, 2007, s. 255–261.

6 Petr VOREL, *La storia della piastra d'argento di Urbano VIII. L'attività della zecca romana sul finire del pontificato di Urbano VIII e il catalogo dettagliato delle piastre d'argento pontificie degli anni 1634–1644*, Praha-Roma 2013.

až od devadesátých let: soudobým dějinám. Jaroslav Šebek ukázal možnosti zkoumání pramenů k dějinám vztahů Vatikánu k meziválečnému Československu a Jan Kuklík s Janem Němečkem se na bázi fondů Archivio Storico Diplomatico italského ministerstva zahraničních věcí věnovali československo-italským vztahům za druhé světové války.

Jaroslav Pánek svazek doplnil o Výběrovou bibliografii prací, vzniklých v návaznosti na výzkumy v Českém historickém ústavu v Římě za dvacet let od jeho znovuzaložení. S ohledem na mezinárodní publikum vybavil publikaci též obsáhlým italským a anglickým resumé. Úhledná, zajímavá a inspirující kniha by ovšem neměla plnit pouze funkci dějepisné inventury jedné – mezinárodně významné – větve českého badatelského úsilí (a instituce s ním spojené), ale mohla by se stát i podkladem pro diskusi o možných nových směrech a konceptech výzkumné expanze našeho oboru. Potenciál k tomu jednoznačně má. Rozsáhlá literatura, zde shrnutá (a dílem nutně, dílem zbytečně se místy opakující v aparátu jednotlivých kapitol), svědčí o tom, že problematiku českého výzkumu v římských archivech a jeho výsledků i mezinárodních vazeb promýšlelo, komentovalo a kritizovalo za poslední století opravdu mnoho předních českých historiků. Zejména v posledních létech zesílil i proud publikačních výstupů. Nyní snad přišel čas docenit Řím nejen jako skvostné naleziště dějepisných pokladů, ale i jako platformu mezinárodní vědecké komunikace a jedno z nejskvělejších „oken“ ke vstupu nejednou ještě národně autistické české historiografie na tu opravdu velkou scénu světového dějepisectví.

Jiří Pešek

Robert ŠIMŮNEK a kolektiv

Historický atlas měst České republiky, svazek č. 26, Most

Praha, Historický ústav AV ČR 2014, 38 + XXVI s. textu a 62 mapových listů, ISBN 978-80-7286-228-3.

Od období let 1995–1997, kdy vyšly první svazky Historického atlasu měst České republiky (dále HAM ČR), věnované Litoměřicím, Pardubicím, Českým Budějovicím a Děčínu,¹ se tyto atlasy podařilo vydat pro úctyhodný počet dvaceti sedmi českých a moravských měst (tím posledním je Sušice).² Většina svazků HAM ČR (s výjimkou Chrudimi, Chomutova, Prahy – Královských Vinohrad a Kadaně) se dočkala i anotací, zpráv a recenzí na stránkách odborných sborníků a periodik.³ Český časopis historický věnoval HAM ČR pozornost

1 Jejich soubornou recenzi s cennými postřehy uveřejnil František HOFFMANN, *Nad prvními svazky Historického atlasu měst České republiky*, Časopis Matice moravské 117, 1998, s. 477–486.

2 Společné úvody ke svazkům historického atlasu č. 1–5, 5–10, 11–20 a 21–25 jsou přístupné na webových stránkách <http://www.hiu.cas.cz/cs/mapova-sbirka/historicky-atlas-mest-cr/charakteristika.ep/> (citováno 7. 3. 2015). Dále srov. Eva SEMOTANOVÁ, *Historický atlas měst České republiky 1994–2012. Výsledky, zkušenosti, perspektivy*, Historická geografie 36/1, Praha 2010, s. 150–155.

3 Údaje o těchto recenzích jsou připojeny k citacím jednotlivých svazků v bibliografické databázi Historického ústavu Akademie věd České republiky v. v. i. (<http://biblio.hiu.cas.cz/>).

zatím pouze jednou, a to už skoro před dvaceti lety.⁴ Nebude proto od věci připomenout si stručně jeho genezi.

Vznik historických atlasů evropských měst iniciovala Mezinárodní komise pro dějiny měst. Jejich účelem je obohatit srovnávací studium dějin měst a shromáždit materiál pro hlubší poznání urbanizačního procesu v Evropě. Atlasy mají jednotnou základní koncepci, vypracovanou v letech 1967–1968. V každém z nich by měly být publikovány minimálně tři plány daného města (z předindustriálního období počátku 19. století; z konce 19. století a ze současnosti), které mohou být doplněny dalšími obrazovými a mapovými materiály. V sedmdesátých a osmdesátých letech minulého století začaly svazky historických atlasů měst vycházet ve Velké Británii, Německu, Rakousku, Nizozemsku, Dánsku, Finsku, Francii, Irsku, Itálii a Švédsku. V Československu vyvrcholily přípravy na tvorbu historického atlasu měst v roce 1980, kdy se zrodila maketa svazku, věnovaného Litoměřicím, a jako další vhodné město byl vyhlédnut právě Most. Dál ale v době komunistického režimu projekt nepokročil. Na nové základy byla koncepce HAM ČR postavena v roce 1994 a jeho propozice jsou dílem především Evy Semotanové a Josefa Žemličky.⁵

Svazky HAM ČR se skládají z textové a kartografické části. Textová část je věnována historii dané lokality a obsahuje komentáře k mapám a vyobrazením. Materiály, shromážděné v kartografické části, se dělí na reprodukční a interpretační. Řazení mapových listů je tematicko-chronologické. První tematický okruh tvoří reprodukce částí historických map Čech a Moravy, zachycujících širší okolí města, a kartografických podkladů, dokumentujících jeho vlastní územní vývoj. Za nimi následuje ucelený soubor kolmých leteckých snímků města. Třetí tematický celek je vyhrazen interpretačním materiálům (digitálním modelům vybraného kartografického materiálu a rekonstrukčním mapám) a v posledním jsou soustředěny barevné reprodukce obrazů, vedut a dobových pohlednic. Součástí každého svazku je rovněž soupis literatury k dějinám příslušného města. I když bývá označován jako „výběrový“ či „základní“, u většiny měst se jedná o jejich nejrozsáhlejší publikovanou bibliografii.

Titulní stranu mosteckého svazku v standardních okrove žlutých deskách zdobí, jak je pro HAM ČR typické, černobíle provedený městský znak a nejstarší dochované vyobrazení (v případě Mostu je to veduta Jana Willenberga z roku 1602). Textový popis historického a územního vývoje Mostu doprovází šest map a sto šestnáct fotografií v černobílém tiskovém provedení (s. 1–38). Další volné dvojlisty, tištěné petitem, obsahují podrobný seznam map, plánů a vyobrazení (s. I–XI). Jednotlivé položky tohoto seznamu kromě údajů o uložení a rozměrech předloh, autorech jejich reprodukcí a tvůrcích rekonstrukčních map

4 Zpráva Leoše Jelečka o pardubickém a českobudějovickém svazku HAM ČR, ČČH 94, 1996, s. 638–639.

5 Genezi historických atlasů evropských měst, zrod HAM ČR a jeho koncepci popsala Eva SEMOTANOVÁ, „Historický atlas měst České republiky“ se představuje, Historická geografie. Miscellanea, Praha 1997, s. 380–383; dále srov. TÁŽ, *Historický atlas měst – evropský projekt ke srovnávacím dějinám městských aglomerací*, Seminář a jeho hosté II. Sborník příspěvků k nedožitým 70. narozeninám doc. dr. Rostislava Nového (Documenta Pragensia 23), Praha 2004, s. 325–342.

přinášejí často také doplňující poznámky. Ty někdy mají podobu rozsáhlého a podrobného komentáře, prohlubujícího rámcový výklad v textové části (např. k obr. č. 11 o mosteckém vinařství, k obr. č. 115 o transferu děkanského kostela Nanebevzetí Panny Marie, k rekonstrukčním mapám č. 58a–b o dopadu těžební činnosti na původně zemědělský charakter Mostecka nebo k Willenbergově veduté Mostu na obr. č. 119). Zbytek dvojlistů vyplňuje německý a anglický překlad stručnější verze úvodního textu a základních identifikačních údajů ze seznamu map, plánů a vyobrazení (s. XI–XXIV). Kartografická část mosteckého svazku se skládá z 62 mapových listů, obsahujících převážně barevné fotografie šedesáti map a plánů a dvašedesáti obrazových materiálů. Jejich předlohy poskytly v prvé řadě Oblastní muzeum v Mostě a obě mostecká pracoviště Státního oblastního archivu v Litoměřicích. Další pak pocházejí z více než deset dalších českých, rakouských a německých pamětových institucí, několika úřadů a od soukromých osob.

Královské město Most bylo organizovaně zničeno při povrchové těžbě uhlí a nahrazeno novým městským osídlením v místech bez uhelných nalezišť. Tvůrci jeho historického atlasu se tak museli věnovat minulosti a zániku starého Mostu, výstavbě Mostu nového a problematice rekultivací výsypek vytěžené hlušiny v místech původního města. Zvýšená náročnost měla nepochybně vliv na velikost autorského kolektivu, který se svými devatenácti členy výrazně předčil zatím nejpočetnější třinácti- a čtrnáctičlenné týmy tvůrců historických atlasů Plzně, Jičína a Kutné Hory. Specifická situace Mostu se odrazila i na rozsahu sešitu, který počtem listů textové části a obrazových příloh předstihl všechny dosavadní svazky HAM ČR.

Pod úvodní textovou částí mosteckého historického atlasu je podepsáno sedm autorů – Manfred Hellmich, Jan Klápště, Martin Myšička, Tomáš Pavlíček, Robert Šimůnek, Stanislav Štýs a Karolína Tichá. Ti se spolu s dalšími jedenácti kolegyněmi a kolegy podíleli i na výběru kartografických příloh a komentářích k nim. Základní bibliografii k dějinám Mostu sestavila Alena Kvapilová. Úvodní část je rozčleněna do sedmnácti kapitol, sledujících proměny Mostu ve třech časových etapách: do počátku 19. století, od 19. století do roku 1945 a po druhé světové válce.

Most byl založen na přelomu první a druhé třetiny 13. století pod kopcem Hněvínem na pravém břehu říčky Bíliny. Původní městský areál o rozloze 11,4 hektaru byl okolo poloviny třináctého století zvětšen o dalších 5,7 hektaru. Tímto rozšířením získal půdorys centra starého Mostu svoji typickou podobu se třemi náměstími. Od šedesátých let 13. století je na Hněvíně doložena existence královského hradu, zbořeného krátce po třicetileté válce (a znovuobnověného v podobě romantizující repliky na počátku 19. století). Středověkému a raně novověkému Mostu je věnováno přes dvacet map, přibližně stejné množství reprodukcí ikonografického charakteru a tři interpretační zpracování.

Nejvíce obrazového a kartografického materiálu (na devadesát fotografií a obrazových reprodukcí, více než dvacet map a tři mapy rekonstrukční, jež svým časovým rozsahem přesahují do období po roce 1945) je zaměřeno na krátké období necelých sto padesáti let, v němž se Most stal správním centrem střední části Podkrušnohorské pánve. Během této doby se zásadním způsobem změnila jeho tvářnost. Před první světovou válkou vtiskly Mostu osobitou urbanistickou atmosféru důlní a průmyslové areály v kombinaci s repre-

zentativními veřejnými budovami, z nichž některé vynikaly vysokou architektonickou hodnotou. Rozsah povrchového dobývání uhlí, zasahující již v době před druhou světovou válkou do bezprostřední blízkosti města, je dobře patrný především na obr. č. 74 a z map č. 5, 31 a 33–37.

S vytěžením uhelných zásob pod Mostem se jako s jistou věcí začalo počítat v letech 1955–1956. O likvidaci města rozhodlo předsednictvo ÚV KSČ 2. října 1962 a podrobně ji rozpracovalo usnesení vlády ČSSR č. 180 z 25. března 1964. Návrh, aby z těžebního prostoru bylo vyjmuté historické jádro města, byl zamítnut. K lakonickému komentáři, že „likvidace královského města... byla bezprecedentním kulturním zločinem“ a způsobila ztráty, „pro které neexistuje žádný způsob ‚rekultivace‘“ (s. 30), není co dodat. Demolice města probíhala postupně do roku 1978, kdy se v novém Mostě podařilo dokončit většinu budov pro úřady státní správy.

Zničení zůstal ušetřen pouze děkanský kostel Nanebevzetí P. Marie, který byl v září a říjnu 1975 přesunut o osm set padesát metrů mimo oblast povrchové těžby. Proměny Mostu po roce 1945 a postup rekultivací dokumentuje soubor šedesáti fotografií, dvanácti mapových reprodukcí a tří rekonstrukčních map. Prostorové vztahy mezi původním městem a novým osídlením zřetelně objasňuje pětice svislých leteckých snímků na mapových listech č. 35–39. Všechny mají stejný územní rozsah a ukazují Most s okolní volnou krajinou v roce 1938, začínající bytovou výstavbu v místech mimo těžební oblast v roce 1953, její rozšíření o dvacet let později a nové město v letech 1995 a 2013. Obdobnou vypovídací hodnotu mají i srovnávací negativní plány a digitální modely území starého a nového Mostu na mapovém listu č. 41 a vývoje krajinného reliéfu v tomto území na mapovém listu č. 46. Devastaci krajiny, způsobenou povrchovou těžbou, přibližují rekonstrukční mapy č. 57 (sídlá, zaniklá na Mostecku v druhé polovině 20. století) a č. 58 (podíly orné půdy, zastavěných ploch a ostatních ploch na celkové rozloze Mostecku v letech 1845–2010).

Text svazku a komentáře k obrazovým a mapovým reprodukcím jsou zpracovány s pečlivostí a precizností, jež se u jednotlivých svazků HAM ČR začíná stávat tradicí. Nesrovnalostí či opominutí je v nich málo a jsou marginálního charakteru. Objevují se zejména v pasážích, jež se nějakým způsobem dotýkají dějin správy: krajský soud a státní zastupitelství nebyly při reformách státní správy v letech 1848–1850 přeneseny do Mostu ze Žatce; firemní rejstřík vedl krajský soud a pozemkové knihy okresní soud, nikoli zvláštní úřady (obojí na s. II v komentáři k obr. č. 23); revírní báňský úřad v Mostě působil již od roku 1871 (s. 18); místo „hospodářská záložna“ by bylo vhodnější použít úřední název tohoto specifického typu peněžních ústavů „okresní záložna hospodářská“ (s. 21); Adolf hrabě Waldstein nebyl na počátku 20. století „krajským předsedou“, ale předsedou okresního zastupitelstva Duchcov (s. 37); prusko-rakouská válka v roce 1866 se nevedla o Slezsko (s. 14).

Zřejmě nedopatřením nebyly do komentáře k mapě č. 2 vloženy popisky archeologických nalezišť č. 1–12. Textová část možná mohla v příslušných pasážích upozornit i na zástavu Mostu saským kurfiřtům v letech 1423–1455 a na boje, které na konci listopadu 1918 o město svedlo československé vojsko. V souvislosti s rozsáhlým městským pozem-

kovým majetkem (s. 13 a 15) by asi mělo být podotknuto, že Most v roce 1781 jako jedno z mála českých královských měst odmítl raabizaci. Přísloví o bosé kovářově kobyle připomene v kapitole o novém Mostu (s. 30–35) absence zmínky o okresním archivu, přestože jeho objekt, pocházející z let 1979–1983 a slavnostně otevřený 22. března 1984, je první účelovou archivní budovou, postavenou v Čechách po druhé světové válce.

Koncepcí zpracování, bohatým kartografickým a obrazovým materiálem, objasněním prostorových vazeb zaniklého královského města k nové výstavbě poválečného Mostu a popisem rekultivačních aktivit, retušujících škody po těžbě, je recenzovaný svazek HAM ČR po všech stránkách úspěšným příspěvkem pro oživení oslabené historické paměti města, jež zbořením svého po staletí se vyvíjejícího centra ztratilo elementární zpředmětnění své minulosti. Publikace otevírá před historickou geografii možnost nového badatelského tématu: promyslet, jak s použitím typově stejné pramenné základny (a případně i dalších podkladů) plošně zdokumentovat sídla Podkrušnohorské pánve, zaniklá ze stejných příčin jako Most. Ta by si podobnou regeneraci své historické paměti nepochybně zasloužila také.

Petr Rak

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Obecné

Pavel ŠTOLL

*Lotyšská kultura a Jednota bratrská.**České kontexty lotyšských kulturních tradic v 17.–20. století*

Praha, Karolinum 2013, 323 s., ISBN 978-80-246-2284-2.

Práce Pavla Štolla sleduje dějiny působení církevně reformního hnutí Českých bratří, nazývaných také Jednota bratrská či v anglosaském prostředí Moravians, v kontextu lotyšských dějin. Po Bílé hoře byla tato nevelká církev v českých zemích potlačena, její exilová, jazykově poněmčená část se ale pod vlivem německého pietismu, hnutí emočně angažované zbožnosti, v 18. století v saském Ochranově rekonstituovala a během následujících dvou století s nebyvalou energií rozšířila, a to zejména mimo Evropu. Negativní zkušenost s náboženskou nesnášenlivostí naučila tuto církev respektovat svobodu jednotlivce. Tato zkušenost ji ale také vedla k pragmatické zásadě věnovat své misijní úsilí hlavně oblastem, které si nenárokovala žádná z velkých evropských církví. Tak lze vysvětlit přítomnost Jednoty v Grónsku, v Jižní Africe, v Surinamu – a v Pobaltí.

Knihou líčí také spletité dějiny pobaltských národů Lotyšů, Litevců a Estonců, vyrůstajících na substrátu původních ugrofinských Livonců a kulturně neustále v antagonistických silových polích německém a ruském. Německým prostřednictvím tyto národy většinou přijaly luterskou reformaci. Záro-

veň však zde pod vlivem Ruska přetrvalo až do poloviny 19. stol. nevolnictví. Učení a praxe Jednoty bratrské představovalo jakousi třetí cestu, na kterou se vydalo mnoho protagonistů lotyšského národního obrození, kteří nechtěli být ani Němci, ani Rusové. Právě tímto prostřednictvím se do odlehlého Pobaltí a jeho národního diskursu dostalo množství „českých“ motivů (příběh Jana Husa, J. A. Komenského apod.). Jak autor ukazuje, nešlo jen o rozmlženou ozvěnu, ale o konkrétní působení Komenského všenápravných spisů, z nichž v Lotyšsku rezonoval především důraz na vzdělání a usebrání mysli.

Štollova práce sleduje širší veřejnosti zcela neznámou stopu působení českých kulturních dějin. Vychází z důkladné práce s prameny, sleduje publikační činnost oproti Čechům opožděného, z Čech inspirovaného a v mnohém s Čechami paralelního lotyšského národního obrození. Nalezené poznatky pak pouze neshromažďuje, ale poučeně, s použitím sémiotických modelů Jurije Lotmana interpretuje.

Kromě špatného svědomí, jak málo toho čtenář ví o této zajímavé kapitole kulturních dějin Evropy i vlastní země, zanechá kniha ten nejlepší dojem: brázdí málo známé oblasti a je přínosná ohromným množstvím dat a současně schopností pospojovat tato data do nečekaných souvislostí.

Petr Sláma

Středověk

Petr SOMMER – Martin STECKER
Churches of the Sedlčany region
Prague, Municipal Museum of Sedlčany –
Centre for Medieval Studies of the ASCR
and Charles University in Prague 2011,
165 s., ISBN 978-80-903679-6-8.

Dostane-li odborný čtenář do rukou „obrazovou“ publikaci, většinou apriorně vychází z toho, že jde o populární nebo umělecky zaměřené dílo bez nároku na odborný přínos. Pěkně provedená knížka, vydaná v kooperaci sedlčanského muzea s pražským Centrem mediévistických studií, dokládá, že tomu tak nemusí být vždy. Spolupráce předního českého badatele na poli středověké sakrální kultury archeologa Petra Sommera s vedoucím Studia Katedry fotografie FAMU Martinem Steckerem byla jistě motivována také estetickou kvalitou starých kostelíků na jihu středních Čech. Záměr šel ale podstatně dále – autoři soustavně zdokumentovali dvacet devět kostelů v městech, městečkách a vsích Sedlčanska. Zaměřili se na jejich polohu v sídelní jednotce, přinesli precizovaný plán stavby a fotografie jejího exteriéru i interiéru, resp. podstatných detailů. Elegantní, zároveň ovšem dobře čitelná a dokumentačně hodnotné fotografie dnešní situace jsou tu konfrontovány s historicky dochovaným fotografickým materiálem, v ideálním případě i se starými grafickými pohledy.

U každé stavby byl proveden důkladný výzkum *in situ* a jeho výsledky byly konfrontovány s tím, co se dodnes traduje v soupisech památek, kde jsou nepřesné nebo chybné informace předávány od autora k autorovi bez nároku na ověření. Již tato drasticky empirická „evaluace“ stávajících soupisů

památek je více než poučná. Sommerův text se opírá o přetisk stručných popisů každého kostela z pera Čenka Habarta, zformulovaných ve třicátých a čtyřicátých letech 20. století, ale publikovaných až roku 1994 (ve IV. svazku historicko-vlastivědného díla *Sedlčansko, Sedlecko a Voticko. Popis a dějiny krajiny mezi stříbropěnnou Vltavou a památným Blaníkem a vylíčení života jejího lidu*). Na to navazuje autorův vlastní důkladný a systematický popis stavby a jejího vybavení (tj. oltářů, obrazů, fresek, zvonů, plastik, historických lavic atd.).

Sommer ve stručném úvodu připomíná, že tato oblast byla kolonizována ve 12., především však 13. století a že podstatná část dodnes dochovaných kostelů této „homogenní umělecké komponenty křesťanského umění“ pochází z této doby. Prvotní kostelíky byly ovšem namnoze dřevěné, někdy se jejich poloha nekryje s dnešní situací a také dodnes dochované stavby většinou prošly komplikovaným stavebním vývojem. Již zdáli viditelné dominanty zvlněné krajiny, kostely a kostelíky, budované šlechtickými majiteli lokalit mj. jako objekty reprezentace a doklady vznešenosti jejich fundátorů, charakterizuje autor jako „instituce s širokým společenským vlivem“. V málo dynamické, lokálně velmi stabilní agrární společnosti, byla velká část kulturních představ spojována právě s kostelem. Sommer připomíná, že kostely měly ovšem více funkcí, než jen sloužit jako pragmaticky provozní církevní objekt a jako předmět šlechtické reprezentace. Většina dochovaných gotických objektů sloužila také jako alespoň částečně opevněná útočiště, do jejichž hrazeného areálu nebo dokonce přímo do pevné masy kostelní stavby se obyvatelé v případě nebezpečí uchýlovali i se svým majetkem.

Sličná a zajímavá kniha je vybavena slovníčkem odborných termínů, soupisem použité literatury a smíšeným rejstříkem.

Jiří Pešek

Bernhard DIESTELKAMP
Vom einstufigen Gericht zur obersten Rechtsmittelinstanz. Die deutsche Königsgerichtsbarkeit und die Verdichtung der Reichsverfassung im Spätmittelalter (= Quellen und Forschungen zur höchsten Gerichtsbarkeit im Alten Reich, Bd. 64)
Köln-Weimar-Wien, Böhlau 2014, 159 s., ISBN 978-3-412-22166-9.

Právo a jeho naplňování patří k základním premisám každé organizované, byť i primitivní lidské společnosti. Už úvodem je třeba akcentovat skutečnost, že jak objektivní okolnosti, tak i subjektivní působení kompetentních činitelů mohou leckdy vést nejen k výrazným změnám v činnosti různých právních institucí, ale i k jejich zániku. Na příkladu pozdně středověké říše resp. její ústřední správy to zřetelně ukazuje přední německý právní medievista, autor – a hlavně iniciátor – důležitých edičních řad k dějinám práva, z nichž si zaslouží pozornost výše v titulu uvedené *Quellen und Forschungen*. Jejich základní listinný registář, který měl dosahovat do poloviny 15. století, bohužel v důsledku nezodpovědného zrušení finanční podpory nedosáhne na plánovanou polovinu 15. století, ale (s)končí smrtí Ruprechta Falckého (1410). Svým způsobem tak lze uvedenou knihu považovat za Diestelkampovu nenií za toto velké dílo současné německé právní medievistiky.

Protože více než půl století hlavami římské říše byli dva naši Lucemburkové, jde

obecně rovněž o bohemikálně aktuální projekt. Tento svazek sleduje především situaci dlouhé doby Friedricha III. resp. její první části, nicméně jak Karel IV., tak Václav IV. a ovšem i Zikmund jsou zastoupeni, jak je patrné už z pouhého rejstříku. A jsou tu nadhozeny i otázky, které se týkají nejen říšských, ale i českých poměrů, protože na lucemburském dvoře zdaleka ne vždy byly v době říšské kompetence obou mužů striktně rozlišovány příslušné správní orgány, zejména kancelářské povahy. Proto také otázka vzniku posléze se prosadivšího komorního soudu zůstává do značné míry otevřena.

Za první, leč zcela izolovanou zmínku o říšském komorním soudu považuje Diestelkamp listinu jeho úředníka Jana Kirchnera z roku 1400. Protože ale další zmínka je až o 15 let mladší, zůstává otázka kontinuity soudní kompetence komory více než sporná. Diestelkampovi jde především o to, aby ukázal, jak se bezprostřední (jednostupňová) soudní pravomoc panovníka v době ještě vrcholného středověku s rozvojem nižších správních struktur – zejména také regionálních centrifugálních institucí – vzdalovala od přímé vazby jednotlivých účastníků zejména sporného soudnictví na vlastní hlavu říše. V rámci tzv. správního „Verdichtung“ (neznám pro tento Petrem Morawem ražený termín nosný český ekvivalent; snad by bylo lze říci „zpevňování“, „upevňování“ či „zahušťování“) se mezi krále a vlastní účastníky soudních i jiných jednání včleňovaly různé mezičlánky. Ty panovníka do značné míry zbavovaly valem narůstajících více či méně bagatelních povinností. Na druhé straně jej nové mezičlánky ovšem zřetelně kompetenčně omezovaly, aby posléze byly na různých stupních výkonu soud-

ní moci laické živly – včetně panovníka samotného, i když ten mohl vždy osobně zasáhnout – vytlačovány kvalifikovanými právníky. Diestelkamp vidí tento přechod právě v polovině 15. století, kdy říšský dvorský soud v důsledku nezájmu či záměru (?) Friedricha III. přestal fungovat a místo něho se objevil říšský komorní soud.

Pochopitelně jde tu jen o hlavní směr vývoje, kdy je v této době vždy ještě místo pro specifické případy. Kniha ovšem obsahuje víc, protože přináší i kapitoly o některých speciálních právních otázkách, které souvisejí se soudním procesem či se správní agendou, jako bylo např. vidimování listin, zejména ale jde také o rekonstrukci různých druhů procesního řízení (tak např. v souvislosti s císařskými – říšskými regionálními soudy (Landesgerichte – Hofgerichte, zejména v jižních oblastech říše, kterým ale Diestelkamp i vzhledem k rozsahu knihy v podstatě nemohl věnovat pozornost).

Ivan Hlaváček

Jan HIRSCHBIEGEL
*Nabbeziehungen bei Hof –
Manifestationen des Vertrauens.
Karrieren in reichsfürstlichen Diensten
am Ende des Mittelalters*

(= Norm und Struktur, Bd. 44)

Köln-Weimar-Wien, Böhlau Verlag 2015,
419 s., ISBN 978-3-412-224-41-7.

Jan Hirschbiegel je českému čtenáři znám jako autor řady prací ze středověké dvorské problematiky, zejména pak inspirativní knihy o darech v okruhu dvora francouzského krále Karla VI., ovšem s daleko obecnějšími konotacemi (viz ČČH 102, 2004, s. 659n.). I tentokrát čerpá z dvorské problematiky, pozornost ale přesouvá

na sám konec středověku a počátek raného novověku a na prostředí říšské. Dostává se přitom na půdu, která je na jedné straně ne vždy ještě pramenně dostatečně uchopitelná, na druhé ale jde o období, kdy pramenů přibývá, a proto přes jejich většinou neurčitost přece lze s těmito záchytnými body soustavněji pracovat. Kniha se člení (po více než sedmdesátistránkovém seznamu pramenů a literatury) do tří základních partií. Nebude snad na škodu, ocitujeme-li část citátu z Lutherova výkladu žalmů, kterým Hirschbiegel uvádí jednu z jejich základních statí: *Wer aber vertrauet, der ist gewislich betrogen*. Právě první kapitola knihy prezentuje exemplární případ Hanse von Schenitz († 1535), který se stal obětí vlastní důvěřivosti ke svému pánu. V úvodní partii knihy pak autor probírá obecné teoretické postuláty a vysvětluje koncepci metody studia důvěry a jejích forem.

Druhá část práce pak už přechází k době kolem r. 1500 a ke službám na dvorech, resp. službám pánům podle jednotlivých kategorií: nejdříve jsou tematizováni kurfiřti obou druhů (jak duchovní, tak světské), dále ostatní duchovní knížata, nejzvrubnější pak císařský resp. královský dvůr a posléze světská říšská knížata (podrobnější rozpis v obsahu by byl ku prospěchu rychlejší orientace).

Třetí část knihy pak přináší dva exemplární příklady manifestované a instrumentalizované dvorské důvěrnosti (dodejme, že je sem třeba zařadit i ten úvodní a ovšem „exkluzivní“ tragický průběh vztahu Albrechta Braniborského a jeho služebníka, hallského měšťana Hanse von Schenitz), totiž vztah Jiřího III., šenka z Limburku a současně bamberského biskupa s Janem ze Schwarzenbergu a pak vazbu posledního velmistra řádu německých rytířů Albrech-

ta Braniborsko-ansbašského s Dětrichem z Schönbergu, jehož jeden souvěkovec dokonce nazval Albrechtovým *nátělníkem* (Unterhemd). Jsou tu tak předváděny různé varianty tohoto někdy opravdu složitého a často měnícího se vztahu osob stojících v centru dění a osob, které stály v pozadí politického jeviště, ale mohly výrazněji než kdokoliv jiný ovlivňovat věci veřejné. Nezřídka za to však platily daní velikou až absolutní.

Kdo by si nevzpomněl na české poměry, ne-li na starší, tedy na ty za Karla IV. (viz jeho stabilní vstřícný vztah s pražskými arcibiskupy, ale na druhé straně nevysvětlený a zřejmě nevysvětlitelný vztah, resp. jeho náhle leč střídavě končící vazbu na Jana ze Středy) či naopak na Václava IV. a jeho posléze abruptní brutální vztah k Janu z Jenštejna či k Zikmundu Hulerovi. Obě tyto maximy (i když Karel IV. v referované knize není vůbec jmenován a Václav IV. je zmíněn jen v souvislosti s Konrádem z Vechty) by byly dobrým příkladem i pro Hirschbiegela, i když pochopitelně lze takové vztahy nalézat ve všech dobách. Co ale je hlavním poučením z Hirschbiegelovy knihy, to je akcentace fenoménu oboustranné důvěry a důvěryhodnosti či možné, ba dokonce většinou velmi pravděpodobné proměnlivosti těchto vztahů. Hrály při ní důležitou roli subjektivní vlastnosti příslušných mocenských hráčů až spoluhráčů, ale neméně významné byly i proměňující se objektivní okolnosti. Příklady k zamyšlení dává tedy Hirschbiegelova kniha více než dostatek – a to nejen pro středověk.

Ivan Hlaváček

Konstantin Moritz Ambrosius
LANGMAIER

Erzherzog Albrecht VI. von Österreich (1418–1463). Ein Fürst im Spannungsfeld von Dynastie, Regionen und Reich

(= Regesta Imperii – Beihefte: Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters, Bd. 38)

Köln-Weimar-Wien, Böhlau Verlag 2015, 767 s., ISBN 978-3-412-50139-6.

Mladší bratr císaře Friedricha III., vévoda posléze arcivévoda Albrecht VI. zvaný Mar-notratný (der Verschwender, prodigus, i když Langmaier proti tomuto označení brojí) nenašel dosud svého důstojného biografa. Autor nadto vytyká, že Albrecht VI. ani nepřichází v Lexikonu des Mittelalters (tu mohu dodat, že náš Ottův slovník mu věnoval aspoň 10 řádek). Ale ovšem Rudolf Urbánek jej ve svých pracích má „na tapetě“ skoro stále. Nejen v Českých dějinách (tak v svazcích III–3 a 4 na mnoha desítkách stran, srov. zejména III–3 s. 385 kde je podána jeho charakteristika), ale i v dalších publikacích: např. v jeho Dvou studiích o době poděbradské.

Už úvodem je třeba konstatovat, že tím, že se Langmaier s těmito pracemi neseznámil, promarnil dost nepochopitelně velkou příležitost. A přitom ve Vídni i Mnichově a jinde je dnes řada českých historiků-medievistů, kteří by mu byli rádi ku pomoci. Jde přitom nejen o Albrechtovy vztahy k Jiříkovi z Poděbrad bezprostředně, ale týká se to i záležitostí obecnějších. Ten, kdo zná Urbánkův způsob práce, ví, o co jde. Pro Poděbrada samotného se autor sice opírá i o anglickou biografii F. Heymanna, nezná však Odložilíkovu práci, a to ani onu anglickou. A tak tu z české strany figuruje vlastně jen prastará německá verze Palackého Dějin...

Při jinak impozantní šířce citovaných archivů a literatury – jde o soupis na několik desítek stran – nemile překvapí i to, že chybí např. také Český korunní archiv či registář listin bratislavského městského archivu Dariny Lehotské, i když tamní listiny užity jsou. Musím to konstatovat už proto, že několik subkapitol Langmaierovy knihy je výslovně a bezprostředně s Jiříkovým jménem spojeno. Jde o dobu kolem smrti Ladislava Pohrobka, o válku, kterou Albrecht vedl s českým králem o několik let později, nebo se to týká „opakovaného intrikánství Poděbradova“ vůči Langmaierovu „hrdinovi“. Ten se zejména často vymezoval vůči svému staršímu bratru, marně si říkal o stabilní teritorium, ba lze říci, že šlo nezřídka doslova o naschvály a přímou konfrontaci uvnitř habsburské komunity, při čemž se Albrecht dostával do konfliktu s politikou českého krále, který zpravidla podporoval císaře Friedricha.

Ale obraťme se k tomu, co je podáno. Kniha se člení výrazně chronologicky, což znamená, že se v ní zřetelněji nepotkáme s informacemi o správních strukturách, které si Albrecht musel vybudovat, byť i v důsledku neexistence stabilního zázemí nepochybně v menší míře než bylo zvykem. Mám tu na mysli jeho kancelář (emise jeho písemností totiž nebyla zcela zanedbatelná) a jakýsi dvůr s příslušnou „Hofgesinde“, případně rezidenci ať šlo o rakouské „Vorlande“ v jihozápadním Německu (založil tu mj. univerzitu ve Freiburgu im Breisgau), Linec či Vídeň. V tom kontextu je důležitý závěrem přiložený Albrechtův itinerář. Ten by si ale zasloužil zevrubnější interpretaci a možná i trochu úspornější formu. Zaujme v něm koncem prosince roku 1459 uvedení Prahy jako místa Albrechtova pobytu. Aniž by věc

byla blíže dokumentována, konstatuje se ale, že údaj neodpovídá skutečnosti.

Dílo se rozpadá do sedmi velkých bloků. První pojednává o vnitrorakousko-uherské fázi do roku 1444. Za ním následuje osmiletá (první) fáze Albrechtovy angažovanosti v rakouských Předních zemích, tedy v širším regionu Bodamského jezera. Ta byla přerušena pětiměsíčním tažením do Itálie resp. do Říma na bratrovu císařskou korunovaci. Zde Albrecht vystupoval ve funkci maršála, což bylo jedním z vrcholů jeho životní pouti. Po dvou na prameny více než skoupých „hluchých“ měsících červnu a červenci se Albrecht objevuje opět v Předních rakouských zemích, kde se výrazně angažuje až do roku 1458, aby pak své aktivity obrátil k událostem kolem smrti Ladislava Pohrobka včetně střetů s Jiřím Poděbradským.

Tento obrat zřetelně naznačuje přesun jeho aktivit do oblasti při horní Enži resp. do Dolních Rakous s důrazem na Vídeň. Zde dochází opět k četným konfrontacím s Českým královstvím a ovšem zase s Friedrichem III. Tu se jednoznačně ukazuje Poděbradova převaha. Tato fáze končí Albrechtovou smrtí 2. prosince 1463 po třídenním umírání. Ta je dodnes zahalena nejistotou, neboť se neví, zda šlo o smrt násilnou (otravou) či úmrtí v důsledku nějaké náhlé nakažlivé choroby. O tom, že Albrechtova smrt byla leckým z habsburského rodu vítána, Friedrichem III. zejména, není třeba pochybovat, i když krále samého nelze z účasti na Albrechtově smrti podezírat. Knihu završují úvahy o významu Albrechtovy smrti pro další rozvoj habsburské rodové moci. Vraťme se k počátku tohoto referátu. Albrecht VI. svou politickou biografii touto knihou sice dostal, ale dost práce ještě zbývá, tak jak bylo naznačeno.

A Langmaierovi by se bývalo vyplatilo číst českou literaturu.

Ivan Hlaváček

Jacek WIESIOŁOWSKI

Jak poznańska burmistrzowa ze swą krawcową do Rzymu na jubileusz 1500 r. pielgrzymowała

Poznań, Poznańskie Towarzystwo
Przyjaciół Nauk 2010, 151 s.,
ISBN 978-83-7654-089-4.

Jacek Wiesiołowski, dlouholetý vědecký pracovník poznaňského Institutu Historii Polskiej Akademii Nauk, využil svých bohatých zkušeností s rukopisnými fondy historické knihovny na zámku Kórnik u Poznaň (Biblioteka Kórnicka) a s písemnostmi Archivu města Poznaň k sepsání neobvyklé práce z dějin polsko-italských vztahů. Zvolil si téma v polské historiografii částečně objasněné, totiž účast Poláků na Svatém roce 1500 v Římě. Do centra pozornosti však postavil ženu jako typ cestovatele a poutníka, což vzhledem k postavení žen v měšťanské společnosti na přelomu středověku a novověku i se zřetelem k chudobě pramenů nebylo právě jednoduché.

Autor zasadil téma do širších společenských souvislostí, charakterizoval poznaňský patriciát a význam tamního mezinárodního obchodu pro vztahy se vzdálenými zeměmi Evropy; ilustroval je na barvitém příkladu poznaňského měšťana Paola de Promontorio, původem Janovana, který koncem 15. století rozvinul obchod se vzácnými látkami a orientálním kořením od Nizozemí po Černé moře, ale který se v Polsku dostal do vážného majetkového konfliktu s jiným Italem ze San Gimignano. Wiesiołowski shrnul rovněž informace o cestách

poznaňských měšťanů do Říma a Svaté země, odkud se někteří z nich nikdy nevrátili. Do tohoto kontextu vložil svéráznou osobnost poznaňské měšťanky Barbary Kaniny († 1521/1522), bohaté vdovy po tamním purkmistrovi Janu Kaniovi. Její cesta do Říma na přelomu let 1499/1500 není v pramenech detailně popsána, proto se autor pokusil o rekonstrukci této pouti na základě dostupných pramenů, zejména městských knih, a s přihlédnutím k itinerářům jiných poznaňských poutníků.

Z rekonstrukce vyplývá, že zhruba padesátiletá patricijka vyjela z Poznaň někdy v listopadu 1499, a to nikoli obvyklou trasou polských cestovatelů přes Vratislav, Olomouc a Vídeň, nýbrž pravděpodobně přes Lipsko, Norimberk a Augšpurk putovala do Boloně a poté přes Florencii do Říma, kde byla na Vánoce přítomna na zahájení Svatého roku; cestovala na voze s vozkou a s jednou společnicí, která ji doprovázela na koni. Jazyková výbava této malé skupiny není známá, avšak u ženy a vozky z poznaňského kupeckého prostředí lze předpokládat základy němčiny. Jisto je, že v Itálii se k nim přidružil polsko-litevský kněz, který mohl komunikovat s italskými duchovními prostřednictvím latiny. Navíc v Římě pobývalo několik poznaňských duchovních ve službách kardinálů a k dispozici byli rovněž polští studenti na italských univerzitách, kteří návštěvníkům z Rzeczypospolite poskytovali průvodcovské služby. Tato potenciální síť kontaktů vytvářela základnu pro vybavení poutníků nepostradatelnými náležitostmi turistického ruchu. Ačkoli polský kostel či hospic tehdy ještě v Římě nebyl, Wiesiołowski předpokládá, že Poláci mohli někdy využít českého hospice z doby Karla IV. nebo jeho uherského protějšku. Dobu římského pobytu poutnice odhaduje

autor na dva až tři týdny, její návrat do Poznanež předpokládá v polovině února. V porovnání s detailně dochovaným itinerářem české výpravy do severní Itálie v polovině 16. století se jeví tento odhad jako příliš optimistický; spíše lze předpokládat, že zimní cesta přes velkou část Evropy a zvláště přes zasněžené Alpy trvala o něco déle, téměř dva měsíce. V poznaňských pramenech zachytil Wiesiołowski paradoxní dohru pouti do Říma v podobě soudního sporu o způsobu přepravy po Itálii s knězem Václavem, který zámožnou patricijku ve Věčném městě doprovázel. Došlo však také na okázalé projevy zbožnosti, kterou čtyři roky po návratu Barbara Kanina vyjádřila tím, že spolu se svým bratrem, duchovním, zřídila novou kapli při farním kostele v Poznani a pravděpodobně ji vybavila devocionáliemi získanými v Římě.

Náplň pobytu v Římě líčí Wiesiołowski velmi podrobně, jelikož však postrádá konkrétní údaje o itineráři poznaňské měšťanky, vychází pouze z obecného programu poutníků ve Svatém roce 1500. Značná část jeho knihy je proto zaplněna popisem římských chrámů (včetně reprodukcí jejich dobových vyobrazení), s nimi spjatých relikvií, legend a ceremoniálů, od návštěvy hrobu sv. Petra ve vatikánské bazilice, dalších tří hlavních bazilik a jiných kultovních míst až k udělení jubilejních odpustků. O konkrétních projevech, zážitcích a kontaktech cestující ženy s římskými obyvateli či s některými z tisíců zahraničních poutníků prameny bohužel mlčí. Wiesiołowski mohl pouze odhadovat, co z bohaté nabídky náboženských obřadů a poutních atrakcí cestující Polku pravděpodobně zaujalo, ale dál se nedostal.

Přesto napsal knihu, která je pozoruhodným příspěvkem k dějinám cestování do

renesanční Itálie a která odhaluje potenciál inteligentních, emancipovaných žen k účasti na tomto nábožensky motivovaném pohybu. Jacek Wiesiołowski postupoval podobně jako kdysi v české literatuře Josef Janáček, když chtěl odhalit úlohu žen ve společnosti a kultuře renesance; na základě pestré škály tematicky blízkých pramenů a s využitím analogií zasadil jednu reprezentativní ženu – zčásti prokazatelně, zčásti hypoteticky – do dobových souvislostí a pokusil se tak vymezit nejen její sociálně determinované místo, ale i možnosti, jež si mohla ve výjimečných, majetkově privilegovaných případech otevřít.

Jaroslav Pánek

Raný novověk

Zdeněk HORSKÝ

Koperník a české země. Soubor studií o renesanční kosmologii a nové vědě

Uspořádali a k vydání připravili Vojtěch Hladký – Tomáš Hermann – Iva Lelková. Červený Kostelec, Pavel Mervart 2011, 491 s., ISBN 978-80-87378-87-8.

Zdeněk Horský byl od počátku šedesátých let do náhlé a předčasné smrti roku 1988 velkou a daleko za hranice českých zemí inspirující osobností mezioborového výzkumu vědeckého a intelektuálního dění 16. a 17. století. Kompetenci historika filozofie kombinoval s erudicí muzikologa, nejvíce však mezinárodně proslul jako badatel na – komplexně vnímaném a obdělávaném – poli dějin rané novověké astronomie, ale také matematiky, fyziky a kosmologie. Vysoce respektován byl ale např. i v uměnovědném prostředí, zejména v kontextu s výzkumem „rudolfinské a postrudolfinské“

Prahy. Tvrdě semlet normalizačními čistkami nemohl Z. Horský sumarizovat do velkých monografií své rozsáhlé studie, přestože se opíraly nejen o archivní a knihovní výzkumy, ale také o důkladný průzkum muzejně uchovávaných přístrojů pozdně 16. a 17. století. Většina jeho prací tak zůstala zachována v podobě dílčích textů, otiskovaných namnoze ve velmi specializovaných sbornících a časopisech. Nikoliv zanedbatelná část jeho díla zůstala v rukopise. Je proto opravdu záslužné, že editorské trio připravilo výbor jednatřiceti Horského studií, zaměřených na raně novověkou filozofii, přírodovědu, kosmologii a samozřejmě astronomii. V titulu knihy stojí Mikuláš Koperník a jeho recepcie v českých zemích. S nárokem na spravedlnost a s pohledem do obsahu knihy řekneme, že spolu s ním by mohl v erbu tohoto svazku figurovat také Tadeáš Hájek z Hájku, patrně největší, celou řadu vědních oborů spojující (a obci pražských dvorských učenců do velké míry dominující) postava Čech druhé poloviny 16. století. Hájek byl velký i tím, že jeho osobnost stála na spojnici dvorského centra a dodnes namnoze nedoceňovaného pražského univerzitního – protestantského – prostředí. Knihou prochází ale celá plejáda dalších skvělých matematiků, fyziků, astronomů a myslitelů: poslední třetina knihy zkoumá proměny vědy v 17. století a přes Komenského dospívá až k Newtonovi. Připojen je také Výklad fresek v Astronomické chodbě Valdštejnského paláce v Praze a v Novém matematickém sálu Klementina. V knize ovšem nejde o „pouhý“ otisk cenných a dosud zasutých prací, doprovázených zde důkladným edičním komentářem a obsahově zpřístupněných jmenným i tematickým rejstříkem. Knihu uvádí rozsáhlá a excelentní biografická studie T. Herman-

na a V. Hladkého o Z. Horském coby „Velčině známé a neznámé“. Nejde opět o výčet dat a děl, ale o pozoruhodný pokus postihnout a přiblížit tuto renesanční osobnost poválečných dekad v pokud možno celém rozsahu jejích zájmů, pracovních polí a jak badatelských, tak i popularizačních či kulturních výkonů. Připojena je vzorně zpracovaná Horského bibliografie.

Četba Horského statí není snadná. Kdo potřebuje populární uvedení do širokého tématu, měl by vzít do rukou dodnes nezestárlou Horského knihu Kepler v Praze z roku 1980. Zde jde o texty vysoce odborné, většinou vyžadující značnou čtenářskou kompetenci v tom či onom oboru dějin vědy či filozofie. Ve svém celku ovšem před námi leží dílo výjimečné kvality, podnětnosti a intelektuální ceny. V dohledné době by měl následovat svazek Horského prací, věnovaných renesančním a barokním astronomickým, matematickým a měřičským přístrojům. To byla další velká a světově respektovaná oblast výzkumů tohoto jedinečného a širokou obcí badatelů o nejrůznějších oblastech dějin raného novověku oblíbeného historika. Vydání jeho prací není jen splátkou historického dluhu, daleko spíše jde o otevření přístupu k cenným zdrojům poučení a inspirace pro duchovní dějiny raného – nejen českého – novověku.

Jiří Pešek

Václav BŮŽEK – Pavel MAREK

Smrt Rudolfa II.

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2015, 155 s., ISBN 978-80-7422-354-9.

Jen velmi málo českých panovníků je studováno z hlediska jejich zdravotního stavu a s ním souvisejícího konce života, jako

je tomu v případě císaře Rudolfa II. Není to nic divného, vzhdyt s osobností tohoto panovníka a se stylem jeho vlády byly již v době jeho života spojovány otázky zdravotní indispozice. Zprávy s touto tematikou tvořily pravidelnou součást korespondence diplomatů působících na přelomu 16. a 17. století v Praze a byly sledovány především s ohledem na císařovo nástupnictví. Historici v minulosti vedli často diskuse, více či méně ovlivněné právě analýzou pramenů, nakolik zdravotní stav zasahoval do způsobu vlády Rudolfa II. Vzpomeňme alespoň na debatu, která probíhala mezi Karlem Stloukalem a Josefem Matouškem ve třicátých letech 20. století.¹

Nově se uvedenou problematikou zabývá drobná monografie Václava Bůžka a Pavla Marka. Autoři, kteří se dlouhodobě a systematicky specializují na výzkum elit a společnosti v raném novověku v českých zemích, připravili kvalitní a čtivé dílo. Programově vyloučili sledování otázky zdraví Rudolfa II. ve vztahu k politickým dějinám a soustředili se spíše na sledování rozvoje a proměn obrazu osobnosti tohoto panovníka v kolektivní paměti bezprostředně po jeho smrti, na symboliku jeho sociálního těla, tedy na vymezení zemělého císaře ve vztahu ke společnosti. Zvolené téma není pro oba autory zcela nové. Dílčím způsobem se jím zabývali již ve své společné stu-

dii publikované před několika lety v Českém časopise historickém.² Oproti studii je kniha obohacena zpracováním pietních aktů bezprostředních předchůdců císaře Rudolfa II., výrazně podrobněji jsou pojaty rovněž pietní pobožnosti přímo za něj v jednotlivých evropských městech, a to včetně rozboru pronesených pohřebních kázání. Jako základní pramennou základnu recenzované monografie využili nejen četné zprávy zahraničních diplomatů působících na císařském dvoře v Praze, přístupné v edicích nebo ve fondech archivů, ale i dobová pohřební kázání, oslavné tisky a rodinnou korespondenci Habsburků.

První část knihy se zabývá otázkami zdravotních problémů, kterými Rudolf II. trpěl již od počátků své vlády a které se s postupujícím věkem zhoršovaly. Ke zlepšení nepřispěly ani zásahy lékařů a léčebné metody, které odpovídaly úrovni medicíny v raném novověku. V dalších dvou kapitolách se autoři soustředili na smrt císaře, k níž došlo v ranních hodinách dne 20. ledna 1612 na Pražském hradě, a na události, které ji bezprostředně následovaly. Záhy poté, co se zpráva o smrti Rudolfa II. rozšířila po evropských panovnických dvorech, byly zahájeny přípravy pietních obřadů. Ty se opíraly o vzory přítomné již při smutečních rozloučeních s císařovými předky – Ferdinandem I. a Maxmiliánem II. Symbolická rozloučení proběhla v průběhu jarních měsíců roku 1612 ve Florencii, Antverpách, Bruselu a Madridu. Rudolf II. v nich byl prezentován jako ctnostný panovník a bojovník za křesťanskou víru. Výrazně skromněji pak proběhl pietní obřad v Praze a uložení těla zesnulého císaře do hrobky ve svatovítské

1 Karel STLOUKAL, *Portrét Rudolfa II. z roku 1600*, in: *Od pravěku k dnešku. Sborník prací z dějin československých k 60. narozeninám Josefa Pekaře, svazek II*, Praha 1930, s. 1-14; Josef MATOUŠEK, *K problému osobnosti Rudolfa II.*, in: *K dějinám československým v období humanismu. Sborník prací věnovaných Janu Bedřichu Novákovi k 60. narozeninám 1872-1932*, Praha 1932, s. 343-362.

2 Václav BŮŽEK – Pavel MAREK, *Nemoci, smrt a pohřby Rudolfa II.*, ČČH 111, 2013, s. 1-30.

katedrále. Tento fakt byl patrně ovlivněn osobní nevraživostí nového panovníka Matyáše II. vůči zesnulému i jeho finančními důvody. Soudobí pozorovatelé i zahraniční diplomaté neskrývali ve svých zprávách rozpak a zklamání z Matyášova přístupu k pohřbu svého bratra a někteří neváhali označit pražský smuteční akt za „mizerný“.

Využití metod historické antropologie umožnilo autorům připravit zajímavé, fundované a podnětné dílo, které nahlíží na „poslední věci“ Rudolfa II. novým a velmi neotřelým způsobem. Přesto však do zpracování pronikly ojedinělé věcné chyby či interpretační nepřesnosti. První je opakovaně nepřesné označení heraldické figury v říšském znaku jako „dvouhlavé orlice“ (např. s. 39, 49, 81). Česká heraldická terminologie, používá pro tuto figuru výraz „orel“, kdežto „orlice“ je jednohlavá. Další problémovou pasáží je interpretace symboliky výzdoby víka cínové rakve Rudolfa II. (s. 81-82). Na reliéfu víka, kde je zobrazen ukřižovaný Kristus, spatřují autoři pod křížem stát kromě Panny Marie též postavu sv. Jana Křtitele. Obvykle však křesťanská ikonografie staví na toto místo nikoliv Jana Křtitele, ale sv. Jana Evangelistu. To on, a nikoliv Jan Křtitel, jak vyplývá z textu knihy, je též autorem novozákonní knihy Zjevení sv. Jana. Interpretace přehnané se rovněž jeví spojování postav šesti andělů a čtyř kruhů s apokalyptickou vizí posledního soudu nad světem. Usmívající se baculatí andělci (byť se opírají o symboly „posledních věcí člověka“) rozhodně nevyjadřují jako deklarování poslové zkázy a čtyři kruhy mohou mít zcela prozaické vysvětlení jako držadla víka. Tyto drobné vady v knize však nesnižují její celkovou vysokou kvalitu.

Tomáš Čerňušák

Kateřina CICHROVÁ
Vlámské tapiserie na zámčích Hluboká a Český Krumlov
České Budějovice,
Národní památkový ústav 2014, 287 s.,
ISBN 978-80-87890-02-8.

Badatelská a publikační činnost česko-budějovického pracoviště Národního památkového ústavu překvapuje nejen svým rozsahem, ale i kvalitou; pečlivé zpracování zaujme už na první pohled vysokou výtvarnou a polygrafickou úrovní knih, vydávaných ve velké sérii *Monumenta* a v malé řadě *Miscellanea*. Dlouhodobou snahou této vědecko-výzkumné instituce je soustavné zpracování památkového bohatství Jihočeského kraje, Plzeňského kraje a Kraje Vysočina, a jeho přiblížení v monografiích analytického a katalogového charakteru. Charakteristickým rysem těchto monografií je soustavné zveřejňování kompletní ikonografické dokumentace k tematicky přesně vymezeným souborům památek.

Po objeveném zpřístupnění velmi rozsáhlého souboru obrazů a mapových vyobrazení zlatokorunského kláštera z 18. století, spjatých s osobností posledního cisterciáckého opata Bohumíra Bylanského (Šárka BELŠÍKOVÁ – Martin GAŽI – Jarmila HANSOVÁ, *Opat Bylanský a obrazy zlatokorunské školy. Osvícenství zdola v okrsku světa*, České Budějovice 2013, 287 s.), a dokumentárně cenných vedut, jež vznikly pod schwarzenberským patronátem na přelomu 18. a 19. století (Mája HAVLOVÁ, *Krajinář Ferdinand Runk /1764–1834/*, České Budějovice 2014, 159 s.), vyšlo dílo věnované schwarzenberské sbírce tapiserií. Se znalostí rozsáhlé evropské literatury podala autorka úvodem přehledný výklad o dějinách a technologii výroby nástěnných koberců

čili „mobilních fresek severu“ od starověku do 18. století. Naprostou většinu knihy ovšem věnovala historii schwarzenberské sbírky a interpretaci jejích součástí.

Sbírka začala vznikat v době působení Adama ze Schwarzenbergu v Braniborsku a za třicetileté války měla dramatický osud; podstatně ji rozhojnil Jan Adolf I. nákupy v Bruselu v letech 1647–1656. Jako hofmistr a blízký osobní přítel Leopolda Vilema Habsburského získal arcivévodovým odkazem značnou část jeho sbírky tapiserií, které uměnímilovný Habsburk shromáždil během svého místodržitelského působení ve Španělském Nizozemí. Doplnkové nákupy trvaly až do roku 1712, čímž vznikl největší zámecký soubor gobelínů v českých zemích. Sama jeho historie, kterou Cichrová zrekonstruovala na základě dobových inventářů a korespondence, tvoří zajímavou epizodu střeoevropských kulturních dějin. Pojí se k ní i závěrečné pojednání o „druhém životě“ sbírky v 19. a 20. století, stejně jako výklad o restaurování těchto vzácných památek.

Autorka knihy podrobně pojednala o jednotlivých skupinách tapiserií s tematikou heraldickou, krajinnou, symbolickou (série nazvaná Přísloví), zvířecí a loveckou, ale také antickou (Aeneas a Dido, Kleopatra, Decius Mus, Příhody Tělemachovy) a starozákonní (Judita a Holofernes). Kromě technického i uměleckého provedení a historie jednotlivých sérií pojednala Cichrová rovněž o uplatnění motivů v renesanční a barokní tapiserii. Tam zároveň naznačila, jaké tematické a ideové podněty působily prostřednictvím těchto výtvorů na šlechtu v českých zemích raného novověku.

Interpretaci doplňují desítky dokonalých reprodukcí s vyobrazením celku i detailů tapiserií. Vznikla tak kniha, která vypovídá

primárně o vysoké kultuře jižního Nizozemí (v rozpětí mezi Rubensem, Jordaensem a dalšími tvůrci předloh, vlámskými uměleckými řemeslníky a bruselskou administrativou, která posuzovala kvalitu a hodnotu tapiserií před jejich prodejem) a sekundárně o recepci těchto děl a podnětů ve střední Evropě. Takový přístup k poznání kulturního transferu v době baroka se jeví jako užitečný a podnětný.

Jaroslav Pánek

Matthias NOLLER (ed.)

David Cranz: Historie der Böhmischen Emigration. Eine historisch-kritische Edition

(= Jabloniana. Quellen und Forschungen zur europäischen Kulturgeschichte der Frühen Neuzeit, Band 4)

Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2013,

XLV s. předmluvy, 285 s. edice,

ISBN 978-3-447-10027-4.

Dějiny nekatolického náboženského exilu z českých zemí v 18. století byly v posledních dvou desetiletích doménou Edity Štěrňkové, která vedle důkladných a materiálově bohatých studií edičně zpřístupnila řadu egodokumentů a jiných pramenů, pocházejících od českých a moravských exulantů. Soubor nově vydaných dobových textů, souvisejících s prostředím exilu, nyní rozšířila dizertační práce mladého německého historika Matthiase Nollera. Předmětem jeho zájmu bylo historiografické dílo Davida Cranze († 1777), teologa, církevního historika a mezi lety 1766–1769 duchovního správce a kazatele sboru obnovené Jednoty bratrské (Herrnhuter Brüdergemeine) v Rixdorfu u Berlína. Jedním z důvodů Cranzeva poměrně krátkého angažmá byla jazyko-

vá bariéra, neboť se nenaučil česky natolik, aby mohl v tomto jazyce vést bohoslužby a konat vyučování pro českojazyčné exulanty, kteří tvořili jádro sboru. Cranzovo dějepisné dílo se dochovalo ve dvou rukopisech v archivu Jednoty v hornolužickém Herrnhutu a v archivu dnešního berlínského bratrského sboru. Autorovým záměrem bylo postihnout okolnosti, které vedly ke vzniku rixdorfského sboru a milníků, vymezujících formování jeho konfesní identity. To, spolu se zachycením praxe každodenní religiozity a zbožnosti evangelických exulantů, etablojících se v novém prostředí, činí Cranzův spis, určený původně pro vnitřní potřebu sboru a církve a poprvé zveřejněný teprve v Nollerově edici, významným dobovým svědectvím. Cranz zasadil své líčení do širšího kontextu náboženského vývoje, když nejprve ve zkratce – pod vlivem Komenského dějepisných děl – vylíčil dějiny protestantismu v českých zemích, zejména historické jednoty bratrské a pobělohorský náboženský exil. Za úvod samotného pojednání o rixdorfském sboru lze považovat oddíl o exulantských obcích v hornolužickém Großhennersdorfu a Gerlachsheimu, neboť druhá lokalita má pro formování berlínské obce zásadní význam. Stala se jakousi mezistanicí českých exulantů, kteří v roce 1737 založili sbor v Rixdorfu.

Ve čtyřicátých letech 18. století prošla rixdorfská obec krizí spojenou s dynamicky se rozvíjejícími spory o konfesní identitu. Vyvrcholily v roce 1747 vytvořením tří samostatných sborů: luterského a reformovaného, jejichž centrem byla simultánní Betlémská kaple, a sborem obnovené Jednoty bratrské, jehož správy se David Cranz ujal v roce 1766. Z pozice duchovního Jednoty, při jejíž „obnově“ sehrály stěžejní roli vlivy luterského pietismu a dogmaticky málo re-

flektovaného povědomí českých exulantů o historické jednotě bratrské, Cranz vylíčil též věroučné turbulence, které ovlivňovaly existenci rixdorfské obce v padesátých letech 18. století následkem polemiky dvou místních farářů. Byli jimi reformovaný duchovní a současně senior polských exilových sborů historické jednoty bratrské Johann Gottfried Elsner a jeho oponent, luterský duchovní Andreas Macher. Cranz se byl nucen kriticky vyrovnat zejména s postojem Elsnera, který obnovené Jednotě upíral označení „bratrská“, neboť vyšla z luterského prostředí, zatímco dědictví historické jednoty, k níž se sám hlásil, stálo na reformovaném základu.

Nollerovo pojednání, které předchází edici Cranzova spisu, je vynikajícím úvodem do základních problémů spojených se vznikem obnovené Jednoty bratrské. Noller na základě zevrubného studia dobových pramenů shrnuje také dosažené poznatky o životě rixdorfského kazatele Davida Cranze, přičemž uvádí i jednoduchý soupis jeho literární činnosti. Za oddílem, pojednávajícím o genezi díla a o Cranzových pramenech, následuje výběrová bibliografie k dějinám českého a moravského exilu v Sasku a branniborském Prusku v 18. století. Pečlivě provedená textově-kritická edice, která je pořízena na základě obou dochovaných rukopisů, je opatřena hojnými poznámkami, v nichž jsou objasněny ve zkratce zachycené události a identifikovány zmiňované osoby a lokality. Publikaci uzavírá osobní a místní rejstřík.

Jiří Just

Blanka KUBÍKOVÁ (ed.)
Giovanni Battista Piranesi 1720–1778
Praha, Národní galerie v Praze 2014,
288 s., ISBN 978-80-7035-566-4.

Velkolepá výstava v Clam-Gallasově paláci přinesla neméně zdařilou publikaci díla italského architekta, teoretika umění a hlavně grafika Giovanniho Battisty Piranesiho (1720-1778), které je zachováno v českých sbírkách. Základ vychází ze Sbírký grafiky a kresby Národní galerie v Praze, ale přispěly k ní i fondy dalších muzeí, galerií a zámků v Čechách a na Moravě. Grafická alba a cykly leptů zachytily širokou paletu námětů, ale na prvním místě a nejdůkladněji Řím 18. století, jeho architekturu a archeologické památky.

Benátský umělec, od roku 1747 trvale usídlený v Římě, v sobě spojoval exaktní přesnost architekta a fantazii výtvarného umělce, což zajistilo jeho leptům při veškerém úsilí o umělecké vyjádření mimořádný smysl pro přesnost. Počínaje prvním grafickým souborem (*Prima Parte di Architettura e Prospettive*, 1743) ztvárňoval antickou a renesanční architekturu se vzácným smyslem pro celkové kompozice i pro detail, který zachycoval také u artefaktů z archeologických nálezů. Mimořádný význam má jeho čtyřsvazkové album *Le Antiquità Romane* (1756), v němž zobrazil Věčné město se zřetelem k archeologickým poznatkům, konstrukcím staveb a jejich ozdobným prvkům. Jako chránělec papeže Klimenta XIII. prokázal výjimečné schopnosti také v roli architekta a tvůrce interiérových dekorací, z nichž se však mnoho nezachovalo. Trvalé zůstalo především velké grafické dílo, které zachycuje jak Piranesiho umělecké ambice a schopnosti, tak i nedocenitelnou dokumentaci Říma a jeho okolí před mo-

dernizačními přestavbami. Do evropských kulturních dějin však patří rovněž Piranesiho literární dílo, odrážející jak spory se současníky, tak i jeho originální názory na starověké egyptské, etruské a římské umění. Piranesiho život a dílo v publikaci analyzuje jednak biografický nástin z pera Dalibora Lešovského, jednak několik studií o jeho grafických cyklech (kromě D. Lešovského Helena Zápalková a Blanka Kubíková) a o vztahu k římské architektuře pozdního baroka (Jiří Kroupa). Texty jsou založeny na důvěrné znalosti Piranesiho díla i na rozsáhlé italské a další zahraniční literatuře. Lešovského biografie přináší vedle údajů o společenském postavení, podnikatelské činnosti a úspěšné umělecké kariéře Piranesiho též charakteristiku extrémně pracovitého, ale vznětlivého, ješitného a nesnášenlivého muže, který se ocital v konfliktech se současnými umělci, mecenáši i s vlastní rodinou. Podstatnou část díla zaujímá katalog s podrobným rozбором jednotlivých cyklů a grafických listů, doprovázený desítkami reprodukcí. Jsou to vesměs cenné ikonografické prameny k poznání římských památek i urbanistického vývoje Věčného města.

Jaroslav Pánek

19. a 20. století

Miloš HAVELKA a kol.
Víra, kultura a společnost. Náboženské kultury v českých zemích 19. a 20. století
Červený Kostelec, Pavel Mervart 2012,
520 s., ISBN 978-80-7465-053-6.

„Návrat“ náboženství do veřejné sféry patří mezi aktuálně nejdiskutovanější společenská a politická témata. Během minulého století se mohlo leckomu zdát, že vědci

zabývající se vírou a zbožností zkoumají poslední zbytky zanikajícího jevu. Výrazná změna nastala v poslední čtvrtině 20. a na začátku 21. století, kdy začali religionisté hovořit o „boží pomstě“, aby zvýraznili živost zjednodušených, ba „fundamentalistických“ forem náboženskosti.¹ Na řadě příkladů z politiky, veřejného života, umění, ale i ekonomie ukázali, že náboženství zdaleka nezaniká, jen se proměňuje do nových forem, případně se vrací k formám starým. Na jedné straně trvá v západní civilizaci příklon k privatizaci náboženství, která souvisí s individualismem, úpadkem respektu k autoritám a nechutí podřídit se pravidlům širší komunity. Na straně druhé sílí radikální náboženské proudy. Některé z nich požadují demonstrativní přítomnost náboženství ve veřejném prostoru a různými způsoby se vyrovnávají s otázkou násilí ve jménu víry.

Publikace *Víra, kultura, společnost* předkládá některé otázky při hledání kořenů současného náboženského vývoje v českých zemích. Je souborem šestnácti značně různorodých statí ve čtyřech oddílech (*Prostory a pole; Integrace, identity a loajalita; Modernizace a kultury; Umění a literatura*) od širokého spektra autorských osobností, vysokoškolských profesorů i doktorandů. Jednotlivé texty byly koncipovány, jak píše hlavní editor Miloš Havelka, jako případové studie k základním tezím, které představuje jeho úvodní příspěvek. Snad s vědomím moderní propasti, jež nás dělí od prožitku tradičního náboženství, používá Havelka pojem velmi široce definovatelné „náboženské kultury“, kterou tvoří převáž-

ně „významy a praktiky obyčejných lidí“ (s. 29). Zároveň tu je akademický koncept náboženství jako „zvláštního sociálního vztahu, který se zde snažíme sociologicky operacionalizovat“ a který „se nesmí zaměňovat s chápáním náboženství a víry, jak s nimi pracuje teologie anebo jak je reflektují věřící“ (s. 13).

Mezi náboženské kultury představené autory knihy může spadat téma vztahu německy mluvících evangelíků v Československu k nacionalismu v letech 1918–1946 (Peter C. A. Morée), problematika náboženských konverzí (Tomáš W. Pavlíček), vývoj kremačního hnutí na konci 19. století a v první polovině 20. století (Zdeněk R. Nešpor), ohlas myšlenek dostavby chrámu sv. Víta na Pražském hradě v době předběreznové coby *svatý trojhlas náboženského, vlasteneckého a uměleckého významu* (Marcela Zemanová-Oubrechtová), náboženské motivy v českém cestopisu 19. století (Jan M. Heller), literární historie jako apologetický nástroj české kultury (Martin C. Putna), necírkevní pohřbívání na Český národní hřbitov v Chicagu (Marek Vlha), německé akademické spolky meziválečného Československa a jejich podíl na modernizaci a nacionalizaci církevního života (Jaroslav Šebek), souvislosti židovské hudby (Veronika Seidlová), ale i okolnosti postavení muslimských obcí v současném Česku (Luboš Kropáček). Případové studie nemají zvolené téma v plném rozsahu vyčerpat, celý soubor má nicméně ambici směřovatým způsobem postihnout jeho jednotlivé charakteristické rysy.

Vzhledem k naznačenému bohatství dílčích okruhů oceňuji úsilí úvodní teoretické studie o jejich vzorovou integraci a interpretaci. Mnohé příspěvky přinášejí cenné

1 Gilles KEPPEL, *Boží pomsta. Křesťané, Židé a Muslimové znovu dobývají svět*, Brno 1996.

poznatky, využitelné pro další bádání. Kniha důstojně reprezentuje mezinárodní výzkumný projekt *Náboženské kultury v Evropě 19. a 20. století*, realizovaný Mnichovskou univerzitou a Univerzitou Karlovou v Praze, do něhož se připojily i další instituce. Přesto nezapře kulturu „výstupů“ žánru „kolektivní monografie“ – charakterizuje ji kolísavá forma zpracování dílčích témat, jejichž vzájemná spojitost je problematická. Z drobností upozorňují na „kreativní“ překlad termínu *evangelíci* do angličtiny (*evangelists*, s. 472). Nabízí se přirozeně celá řada dalších námětů, jejichž zachycení by učinilo obraz „náboženských kultur“ plastičtější (včetně např. jejich obrazu, v médiích, ve filmu či reklamě doprovázeného zrozením „nových bohů“, čemuž se věnuje jen stručná poznámka na s. 11). Téma tedy není zdaleka uzavřeno.

Sixtus Bolom-Kotari

Karol HOLLÝ

Ženská emancipácia. Diskurz slovenského národného hnutia na prelome 19. a 20. storočia

Bratislava, Historický ústav SAV
ve vydavateľstve Prodamu 2011, 178 s.,
ISBN 978-80-89396-16-0.

Dějiny ženského hnutí jsou u našich nejbližších sousedů tématem, studovaným již delší dobu, s řadou vynikajících prací (namátkou uvedme např. knihu Gabriely Dudekové a kol., *Na ceste k modernej žene*, recenzovaná v ČČH 4/2013). Ze skupiny historiků, kteří se touto tematikou zabývají v Historickém ústavu Slovenskej akadémie vied, pochází i Karol Hollý, jehož odborný výzkum byl prozatím završen zde recenzovanou monografií.

Kniha *Ženská emancipácia* sestává z několika částí, často výsledků autorova předešlého výzkumu (některé z kapitol jsou přepracované starší články), které nicméně tvoří jednotlivý, smysluplně uspořádaný celek. V něm jsou jednotlivé aspekty problému nazírány z různých úhlů a na základě různých typů pramenů. První kapitola je zaměřena na otázku ženského vzdělávání v Uhrách a jeho možnosti, zvláště pak na otázku pohledu slovenské národovecké (jak katolické, tak evangelické) obce, která byla mnohdy konzervativnější, než (jinak obecně nenáviděná) vládnoucí uherská třída. Že i v tomto prostředí se šlo prosadit, dokazuje případ první slovenské lékařky, Márie Bellové (1885–1973), která získala vzdělání – příznačně – na univerzitě v Budapešti. Druhá kapitola monografie se týká prvního slovenského ženského časopisu, kterým byla na přelomu 19. a 20. století v Martině vycházející *Dennica*. Její redakci vedla Terézia Vansová, ale autorem myšlenky časopisu byl česko-slovenský buditel Karel/Karol Kálal. Autor si všímá pozitivních i negativních (mj. Jozef Škultéty) reakcí na vydávání ženského časopisu. V Horních Uhrách byly slovenské ženy v mnohem těžší pozici, než jejich české kolegyně, jakkoli ani společnost v předlitavské části monarchie nebyla ženskému hnutí nijak zvlášť nakloněna. Třetí kapitola knihy je věnována právě českému vlivu na slovenské ženské hnutí, včetně otázky „jeden, či dva národy“, a rozdílům v pozici „bojovnic za ženská práva“ v českých zemích a na Slovensku. Slovenská společnost byla mnohem konzervativnější (např. Elena Šoltéssová v českém prostředí shledávala „nemravné tendence“). Čtvrtá kapitola je zaměřena na slovenský fenomén – tzv. výšivkářské hnutí, organizované skupinou buditelů okolo

slovenského ženského spolku Živena, sídlícího v Martině.

Dle mého názoru nejzajímavější a nejobdivnější částí Hollého monografie je pátá kapitola, sledující ženskou otázku v době těsně před první světovou válkou na základě rozboru dobového tisku. Autor si tu vybral dvě události. První z nich byla konference mezinárodního ženského hnutí v Praze a Budapešti (obě se konaly roku 1913). Zvláště budapešťská konference jasně artikulující požadavek na volební právo žen byla významnou i v celosvětovém měřítku (srovnej výše citovanou práci G. Dudekové). Druhou byla na první pohled marginální záležitost, představení hry F. X. Svobody *Olga Rubešová* v květnu 1913 v Ružomberku. Dnes již zapomenutá hra (napsaná v roce 1902) svým, pro konzervativní Slovensko kontroverzním vyvrcholením – hlavní hrdinka, emancipovaná

žena se snahou stát se spisovatelkou, naráží na společenské nepochopení i ve vlastní rodině a spáchá sebevraždu – vyvolala v tehdejších slovenskonárodních kruzích nečekaně ostrou reakci. Zejména rozčílila téměř osmdesátiletého Pavola Mudroně, ale i další, a ve slovenském tisku následovala poměrně rozsáhlá polemika, ukazující rozdíly proti v té době už mnohem střízlivějšímu českému prostředí.

Co je třeba na knize ocenit, je vynikající znalost pramenné základny. Navíc některé z hůře dostupných textů jsou k dispozici v příloze knihy: Jde především o některé z tematizovaných novinových článků (mj. texty K. Kálala), ale i o povídku Hany Gregorové *Ženy*, týkající se problematiky emancipující se ženy, podobné jako je Svobodova *Olga Rubešová*. Kniha je zdařilou a podnětnou sondou do významné problematiky.

Jiří Martínek